

Quid dicat ratio humana de Communionis necessitate.[1]

Plerumque libris manualibus theologiae dogmaticae et moralis traditur, Communionem non esse medium necessarium ad vitam spiritualem sustentandam, eam non habere talem necessitatem medii, sed tantum necessitatem praecepti, praecepto secluso posse gratiam sanctificantem diu et per totam vitam sine Communione conservari. Nobis e contrario tenendum esse videtur, sine illo cibo mystico vitam spiritualem diu sustentari non posse, sicut nec sine cibo naturali vitam naturalem. Censemus hanc doctrinam esse veram, illam autem, qua tantum necessitas praecepti admittitur, erroneam. Adversatur enim s. Scripturae, praesertim Jo 6, 54. Sollemniter ibi Christus declarat: »Amen, amen dico vobis: Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.« Concedunt adversarii, agi ibi de s. Communione. Concedunt etiam, exprimi Communionis necessitatem. Contendunt autem, exprimi necessitatem non medii, sed tantum praecepti. Iam vero evidens est, hoc non posse stare. Christus enim loquitur de pane vitae, qui det vitam, quo vitam habeamus, quo maneamus in illo, et ipse in nobis, quo vivamus, sicut ipse vivit per Patrem. Hoc autem modo manifeste exprimitur necessitas medii, non tantum necessitas praecepti. Consentit tota Traditio, quae illum locum de necessitate medii explicat. Habent igitur illi contra se et s. Scripturam et Traditionem. Conantur suam opinionem fulciri argumentis ex ratione depromptis. Videamus quae ad hunc finem allata sunt. Respondebimus, ni fallor, ita, ut argumenta illa prorsus inania esse appareant. Postea autem econtra argumenta aliqua ex ratione afferemus ad s. Communionis necessi-

[1] Agimus hic de thesi prima ex illis thesibus sex, quas Bogoslovska Smotra XII. (1923.) p. 51 s distinximus.

tatem medii (ad perseverandum) suadendam. Apparebit etiam hac in re, illa quae in revelatione habentur, esse rationi sanae valde convenientia.

I. Refelluntur rationes adversariorum contra s. Communionis necessitatem medii (ad perseverandum).

D i c u n t 1°: Parvuli salvantur, si baptizati sunt, adulti salvantur si sacramentum poenitentiae receperunt. Ergo tantum illa sacramenta sunt de necessitate salutis, tantum illa de necessitate medii.

R e s p o n d e o: Tantum illa sacramenta sunt de necessitate salutis, de necessitate medii, si abstrahitur a perseverantia, c o n c e d o. Tantum illa sacramenta sunt de necessitate salutis, de necessitate medii, si agitur de perseverantia in adultis, n e g o; ad perseverandum est Communio de necessitate salutis, de necessitate medii.

D i c u n t 2°: Sunt alia media ad perseverandum!

R e s p.: Sunt illa media, quae cum Communione etiam ad hunc finem conferunt, et etiam necessaria sunt, uti oratio, erxercitium virtutum, c o n c. Sunt alia media, quibus sine Communione perseverari possit, n e g o. Nam Christus talia media nescit; secus enim non dixisset: »Nisi manducaveritis carnem Filii hominis... vitam non habebitis«. Neque Traditio talia media scit; secus enim non cibum eucharisticum quoad necessitatem cibo materiali aequiparasset.

D i c u n t 3°: Cibus eucharisticus non est unicus cibus spiritualis, sed sunt etiam alii v. g. doctrina christiana. Potest igitur talibus cibis vita spiritualis sustentari sine illo.

R e s p.: Sed Christum hunc cibum, cibum eucharisticum neccesarium esse declarat. Et Traditio **hunc** cibum quoad necessitatem cibo materiali aequiparat. Caeterum non est aliqua res, quae cibus spiritualis dici possit, cibo, qui ipsum Christum continet coordinandus, sed subordinandus. Est enim omne, quod extra Communionem animam nutrit, aliqua manducatio Eucharistiae mere spiritualis, quae ad Communionem tendit illamque desiderat ut complementum neccessarium, necessarium ad vitam conservandam et perficiendam. Audiantur hac de re Salmanticenses: »Hoc ipso quod Eucharistia sit speciali-

ter instituta per modum cibi spiritualis animae, caetera omnia media, sive sacramenta sint, sive auxilia, sive quid aliud, non causant gratiam ut cibantem et conservantem spiritualem animae vitam nisi cum subordinatione ad Eucharistiam, et prout important votum illius. Sicut hoc ipso quod sacramentum baptismi sit per se institutum ad causandam spiritualem regenerationem et purgandum a peccato originali, nulla sacramenta, nulla auxilia, nulla denique alia media possunt praedictum effectum conferre, nisi ut subordinata sacramento baptismi, et quatenus important illud in voto« (De Euch. disp. 3 n. 24).

Dicunt 4°: Gratia sanctificans est sufficiens causa ad gloriam. Ergo Communio utpote gratiam supponens, non est necessaria ad gloriam obtinendam.

Resp.: Distinguo antec. Gratia sanctificans est sufficiens causa gloriae, si quis hic et nunc moritur, conc. est sufficiens causa perveniendi ad gloriam, si antea diu in bono perseverandum est, nego; tunc enim exercitium virtutum, oratio, Communio necessaria sunt.

Dicunt 5°: Auxilia omnia ad peccatum mortale vitandum necessaria gratiae sanctificanti debentur, et ad illa homo jus habet ex ipso statu gratiae.

Resp: Jus habet ad media, quibus illa accipere possit, conc. Jus habet, ut immediate omnia illa auxilia accipiat, nego; tunc enim neque oratio esset necessaria, quod est contra Arausicani II. can. 10.

Dicunt 6°: Concilium Tridentinum declarat: »Nemo temeraria illa et a Patribus sub anathemate prohibita voce uti (debet), Dei praecepta homini justificato ad observandum esse impossibilia« (Sess. VI. cap. 11).

Resp.: Dist. Significatur justificatum omnia praecepta gravia observare posse nullis mediiis requisitis, nego; certis mediis requisitis et adhibitis, conc. Ipsum Concilium gratiam sanctificantem non sufficere supponit, cum immediate pergat: »Nam Deus impossibilia non jubet, sed jubendo monet, et facere quod possis, et petere quod **non possis**«, ubi alludit ad verba Augustini: »Ideo jubet (Deus) aliqua quae non possumus, ut noverimus, quid ab illo petere debeamus« (De gratia et lib. arb. c. 16; ML 44, 900). Sicut autem oratio, ita etiam Communio necessaria est ad omnia praecepta observanda.

D i c u n t 7°: Sancti Veteris Testamenti sine Communione perseverarunt. Haec igitur non est necessaria.

R e s p.: Eadem ratione dici posset, baptismum et poenitentiam non esse necessaria. In Vet. Testamento enim sine his sacramentis salvati sunt. Caeterum non perseverarunt neque illi sine aliquo desiderio Eucharistiae quamvis implicito. Perseverarunt enim per desiderium Messiae, regni messiani, Novi Testamenti. Sed »hic calix est Novum Testamentum in meo sanguine«. Illa manducatio hostiae oblatae, quae in sacrificiis pacificis fiebat, erat typus Communionis. Hoc modo manducantes desiderabant Communionem.

D i c u n t 8°: Gratia, quae datur per baptismum, non est minoris efficaciae, quam gratia quae in lege antiqua dabatur in circumcisione. Sed cum hac gratia potuit homo perseverare. Ergo poterit etiam cum illa.

R e s p.: Gratia baptismi sane non est minoris, sed majoris efficaciae, quum per illam Christo incorporemur. Sed neque gratia baptismi confert, neque gratia circumcisionis conferebat omnia auxilia ad perseverandum necessaria. Necessaria omnino erat et est oratio. Necessaria nunc etiam est Communio, cujus desiderium babebant illi in antiqua lege aliquod implicitum.

D i c u n t 9°: Erant eremitae, qui sine Communione non tantum gratiam servaverint, sed magnopere se sanctificaverint.

R e s p.: Illi Communionem recipere non potuerunt vel nesciebant, se recipere debere. In utroque casu votum Communionis habebant saltem implicitum. — Caeterum notandum illud s. Basilii: »Omnes in solitudinibus monachi, ubi non est sacerdos, Communionem domi servantes, suis ipsorum manibus sumunt« (Epist. lib. II. ep. 93 alias 289; MG 32, 486 A).

D i c u n t 10°: Nonnuli sancti medii aevi sanctissime vixerunt, raro communicantes. Sed si cum rara Communione sanctissime vivitur, possibile videtur, sine ulla Communione saltem gratiam servare.

R e s p.: Illi sancti desiderabant tamen unionem cum Christo intimam ideoque votum habebant Communionis frequentissimae et etiam quotidianae, sed moribus tunc vigentibus prohi-

biti sunt, quominus illud desiderium explerent. Nunc temporis communicarent quotidie.

Dicunt 11°: Experientia constat, multos semel in anno communicantes non tantum gratiam conservare, sed etiam agere vitam christianam valde bonam. Videtur igitur probabile, illos sine Communione, si non esset praecepta, multo diutius posse gratiam servare.

Resp.: Nihil valent hac in re talia argumenta a posteriori. Secus enim posset quis probare, neque baptismum, neque poenitentiam esse necessaria. Posset enim dicere: »Sunt inter Judaeos vel Makometanos, qui gratiam habeant; ergo non est baptismus necessarius. Sunt inter Protestantes, qui post peccata gravia ad vitam valde bonam se convertunt; ergo non est necessarium sacramentum poenitentiae.« Talis modus procedendi evidenter falsus est. Rectus modus hic est: Scimus ex revelatione, baptismum esse necessarium; ergo, si quis non baptizatus habeat gratiam, suo tamen modo, voto scilicet, baptismum participavit. Scimus ex revelatione, sacramentum poenienitentiae esse necessarium; ergo, si quis baptizatus post peccatum commissum iterum gratiam recuperavit sine Confessione, tamen illud sacramentum suo modo, voto, participavit. Et eodem modo de Communione est ratiocinandum: Scimus ex revelatione, Communionem esse necessariam ad gratiam conservandam; ergo, si quis sine Communione diu gratiam conservaverit, tamen suo modo, voto, Communionem participavit; scimus, ad sancte vivendum Communionem sat frequentem esse necessariam; ergo, si quis sine Communione sancte vivit, participavit tamen suo modo, voto. Communionem sat frequentem, sed circumstantiis vel ignorantia impediebatur, quominus illud votum expleret.

Dicunt 12°: Sacramenta habent, sicut causae naturales, effectum infallibilem. Si ergo Communio praeservat a peccato, habebit illum effectum infallibiliter.

Resp.: Habet Communio (digne recepta) semper effectum infallibilem. Ille autem non est, ut homo peccatum infallibiliter vitet, sed ut confortetur ad peccatum facilius vitandum. Ut peccatum reapse vitetur, voluntas vi accepta uti debet; potest autem non uti; nam manet libera. S. Thomas: »Licet hoc sacramentum, quantum est de se, habeat virtutem

praeservativam a peccato, non tamen aufert homini possibilitatem peccandi.« (III. 79, 6 ad 1.)

Instant: Attamen dicitur, per Communionem dari perseverantiam. Haec autem actu includit evitationem peccati.

Resp.: Communio non dat perseverantiam ex se sola, sed ut concausa; concausa autem non habet suum effectum, si alia causa necessaria deficit. Aliae causae necessariae hic praesertim sunt oratio, abnegatio sui, libera voluntas.

Dicunt 13°: Nulla tentatio assignari potest, quae sine Communione superari nequeat.

Resp.: Non est necesse talem tentationem assignare. Thesi enim nostra non dicitur determinatae tentationi non posse resisti (immo dicimus posse resisti), sed per longum tempus non posse resisti omnibus tentationibus collective sumptis per illud tempus occurrentibus. Ita etiam, si contendo inter 100.000 hominum unum saltem intra annum peccaturum, non est necesse, ut hominem, qui peccaturus sit, determinem. Unusquisque enim ex illis potest peccatum vitare, sed tota collectio multitudo non potest.[1]

Dicunt 14°: Nulla gratia actualis ad peccatum mortale vitandum necessaria assignari potest, quae ita detur propter Communionem, ut sine illa non habeatur.

Resp.: Non est necesse talem gratiam assignare. Potest enim homo hic et nunc semper sine certa gratia actuali peccatum vitare, quia manet liber. Sed per longum tempus non potest omne peccatum vitare, non quidem propter defectum hujus vel illius gratiae actualis, sed propter defectum confortationis illius, quam sola Communio dare potest, et si vis propter defectum complexus gratiarum actualium (non alicujus gratiae certae), qui Communionem consequitur.

Dicunt 15°: In antiqua Ecclesia Communio quibusdam per plures annos denegata est; quod fieri non potuit, si illud sacramentum esset necessarium.

Resp.: Nego consequens. Talis enim excommunicatus debuit propter peccata sua enormia videri exclusus a salute, quia exclusus ab Ecclesia, hoc est ab arca, per quam solam homo salvatur in diluvio. Et ideo excludebatur a sacramento

[1] Vide quae diximus Bogoslovska Smotra XII. (1924.) pg 52 Annos.

necessario Eucharistiae. Licita erat talis exclusio, quia non erat absoluta exclusio a salute; potuit enim iste voto Eucharistiam recipere et voto cum Ecclesia se conjungere. Caeterum videtur omnino, talibus excommunicatis etiam absolutionem sacramentalem denegatam fuisse. Numquid propterea sacramentum poenitentiae non est necessarium?

Dicunt 16°: Eucharistia est finis; ergo non medium.

Resp.: Communio est et finis et medium, sed relate ad aliud et aliud. Finis est relate ad alia sacramenta, praesertim ad baptismum et Confirmationem, quae ad illam tendunt; medium est relate ad finem ulteriorem, ad coelestem patriam; est enim viaticum necessario sumendum, ne deficiamus in via.

II. Rationes theologicae quibus suadetur s. Communionis necessitas medii (ad perseverandum).

1. **Ex analogia cibi naturalis:** »Omnem effectum, quem materialis cibus et potus quoad vitam agunt corporalem, sustentando, augendo, reparando et delectando, sacramentum hoc quoad vitam operatur spiritualem« (Concilii Florentini Decretum pro Armenis). Si cibus eucharisticus talem habet cum cibo materiali similitudinem, mirum esset, si similitudo non ad hoc extenderetur, ut uterque cibus esset necessarius ad vitam suam conservandam. Hoc non conveniret paedagogiae sapientiae divinae.

2. **Ex conditione hominis:** Homo etiam justificatus est valde fragilis et tamen propensus ad superbiam. Convenit, ut Eucharistia sit cibus necessarius et medicina necessaria. Cibus necessarius, ut homo sciat, se sibi non esse sufficientem, sed vitam suam a cibo, qui Christus est, dependere. Medicina necessaria, ut sciat se esse infirmum et virtute Christi indigere.

3. **Ex SS. Eucharistiae excellentia:** Post SS. Trinitatem et Incarnationem continet Eucharistia maximum religionis nostrae mysterium, estque opus omnipotentiae divinae summopere admirabile. Tale opus debet habere finem correspondentem, et magnificum. Hic finis est, ut per Eucharistiam, inquantum fons est omnis gratiae, Christo incorporemur; est enim »incarnationis continuatio quaedam et amplificatio... Siquidem per ipsam incarnati Verbi substantia cum singulis

hominibus copulatur« (Enc. Leonis XIII. Mirae caritatis, alinea Ex hoc autem). Hunc effectum primo habet per manducationem mere spiritualem; per hanc enim vita spiritualis inchoatur. Sed etiam visibilis hujus excellentissimi sacramenti effectus dignus constituendus erat, qui alius non erit, quam vitae spiritualis conservatio et perfectio, et quidem ita, ut ad hunc finem sit illa visibilis manducatio necessaria. Qui hanc Communionis necessitatem negant, tenent, nullum effectum Eucharistiae esse necessarium. Sed tunc dicere licebit, Deum quidem quotidie per transsubstantiationem tam admirabilia operari, sed nos proprie loquendo illis non indigere.

4. **Ex unitate corporis mystici:** Vita spiritualis in Novo Testamento non agitur nisi in unitate corporis mystici, qua cum Christo ita conjungimur, sicut cibus et maducans ad unum corpus uniuntur. Per Communionem haec unitas symbolizatur. Convenit, ut a Communione etiam, inquantum consentaneum est, dependeat. Si enim homo scit, Communionem sibi esse necessariam, sciet, se debere esse cum Christo conjunctum, sicut conjunguntur cibus et manducans. Si opinatur, Communionem non esse sibi neccesariam, facile putabit, illam conjunctionem sibi non esse necessariam. Debuit igitur veritas de necessitate unitatis corporis mystici per Communionis necessitatem sustineri. Revera per Communionis neglectum et per opinionem, illam non esse necessariam, veritas de unitate corporis mystici non amplius tam vivida mentibus nunc inhaeret quam primis saeculis christianis.

5. **Ex ratione sacrificii:** Sacrificium est centrum religionis; unde secundum s. Paulum sacrificium ita cum oeconomia connectitur, ut translato sacrificio et sacerdotio, oeconomia transferatur necesse sit (Hebr. 7, 12). Inde Christiani essentialiter sunt regale sacerdotium (I. Petr. 29). Sacrificium autem nostrum est sacrificium eucharisticum, quod exigit, ut donum oblatum manducetur. Pertinet itaque talis manducatio omnino ad vitam christianam. Ut autem ita pertineat, necesse sit, ut sine illa manducatione vita christiana agi non possit. Qui diu manducare respuit, separat se ab illa gente sacerdotali, a societate eucharistica, ab Ecclesia, a Christo. Debet igitur vita gratiae in eo evanesci.

6. **Ex eo quod Eucharistia est fons omnis gratiae,** ut ex multis documentis apparet: Si tota vita supernaturalis a pane visibili dependet, convenit, ut saltem ex magna parte a visibili hujus panis manducatione, a Communione dependeat. Non convenit autem ut inchoatio vitae spiritualis a Communione dependeat. Communio enim significat amicalem cum Christo et Deo unionem. Qui autem ad vitam illam inchoandam accedit, ut peccator accedit. Magni momenti est, ut hoc exprimatur. Propterea ad vitam inchoandam instituta sunt baptismus, qui est veteris hominis mors atque sepultura, et poenitentia, qui est absolutio peccatoris. Remanet, ut vita spiritualis ita a Communione dependeat, ut sine illa conservari et continuo perfici non possit.

7. **Ex sacramentorum ratione et fine:** Gratia conferenda in Novo Testamento quam maxime ad sacramenta alligatur. Concilii Tridentini Sessio VII, ubi de sacramentis agitur, ita incipit: »Ad consummationem salutaris de justificatione doctrinae, quae in praecendenti proxima sessione uno omnium Patrum consensu promulgata fuit, consentaneum visum est de sanctissimis ecclesiae sacramentis agere, per quae omnis vera justitia vel incipit, vel coepta augetur, vel amissa reparatur. »Et Catechismus Romanus ad quaestionem, cur sacramenta institui oportuerit, ita respondet: »Tertia causa fuit, ut illa tanquam remedia, ut scribit s. Ambrosius, atque Evangelici Samaritani medicamenta, ad animarum sanitatem vel recuperandam vel tuendam praesto essent. Virtutem enim, quae ex passione Christi manat, hoc est gratiam, quam ille nobis in ara crucis meruit, per sacramenta, quasi per alveum quendam, in nos ipsos derivari oportet; aliter vero nemini ulla salutis spes reliqua esse poterit« (P. II cap. 1 n. 14). Iam vero, si ita est, gratiam servare, jugiter fovere, atque jugiter e Christo vivere, sicut palmes vivit e vite, certe alligatum erit ad aliquod sacramentum, quod non potest esse nisi Communio.

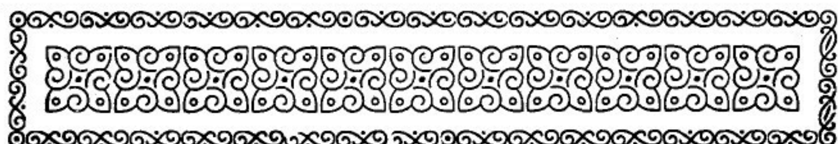
8. **Ex dignitate sacramentorum.** Ad hanc tuendam requiritur, ut effectus, ad quos habendos instituta sunt, nonnisi per illa haberi possint. Effectus autem, ad quem Communio instituta fuit, est, uti ex Traditione et cibi ratione patet, imprimis vitae spiritualis conservatio. Ad hanc igitur erit necessaria.

9 .**Ex necessitate Ecclesiae:** Vita spiritualis tota dependet ab Ecclesia. In sua inchoatione dependet a sacramentis baptismi vel poenitentiae. Nullatenus convenit, ut homo in vita sua ulteriore quasi independens et solutus ab Ecclesia appareat. Oportet igitur, ut sit aliquod sacramentum iterum et iterum accipiendum, a quo illa vita ulterius dependeat. Hoc autem est Communio.

Est igtur Eucharistia etiam secundum suam visibilem manducationem pars essentialis oeconomiae nostrae salutis, et non tantum, sicuti theologi ejus intrinsecam necessitatem negantes volunt, res aliqua ab extrinseco per praeceptum addita, quasi agglutinata.

Aem. Springer S. J., prof. theol., Sarajevi.

Religija prakulture.

Dr. A. Gahs.

(Nastavak.)

B. Afrika.

U Južnoj Aziji i Oceaniji upoznali smo religiju relativne prakulture u svim glavnim crtama. Na tri mjesta: na Andamanima, na poluotoku Malaka i u jugoistočnoj Australiji, mogli smo također da kulturno-historijskim kriterijima i mitsko-historijskim dokumentima utvrdimo prodiranje tuđih i mlađih elemenata u tu religiju i pokažemo način, kako su se s njome pomiješali ovi elementi. Zato ću se sada kod ostalih nosioca relativne prakulture osvrnuti samo na karakteristične crte njihove religije i njihovog snošaja prema susjednim mlađim narodima.

U Africi dadu se razlučiti dvije grupe nosioca relativne prakulture: južna i centralna.

1. Južna je grupa najznačajnija, a sačinjavaju je (gorski) Dama, San ili Bušmani, Nama ili Hotentoti i Zulu sa ostalima »Kafrima«. Oni pripadaju pigmejskom i bumeranškom sloju relativne prakulture. Na njih su postepeno utjecale tri (primarne) kulture: totemistička sa istoka, matrijarhatska sa zapada i hamitska stočarska sa sjevera.

a) Jedino D a m a (stisnuti između San i Nama u zapadnom gorju na 21° juž. šir.) ostali su sačuvani gotovo od svakog utjecaja. Zato je njihova religija najmjerodavnija za prosuđivanje religijskog stanja cijele južne grupe. Potpuno je tu religiju istražio istom u najnovije doba H. Vedder: Die Bergdama (2 Bde, Hamburg 1923.). Njezine crte daju nam također ključ za razumijevanje originalne religije Vedda na Ceylonu. »Gorski Dama zovu Najviše božansko Biće G a m a b ... On je jedini, koji imade pravo, da svoju ljudsku djecu k sebi zovne i da im pošalje smrt ... Gamab je začetnik (Urheber) svega onoga, što raste i živi. Jer on tako hoće, luta zvjerad po polju, rastu lu-

kovice u zemlji, sazrijevaju jagode i žena rađa djecu... Na pitanje, da li je Gamab i zemlju stvorio, ne daju odgovora.... On je svuda i znade sve... Zato revno odgovaraju škrca, koji bi htio da prevari čarobnjaka za njegovu plaću, riječima: Misliš li ti, da to Gamab ne će vidjeti? Onaj, komu raspaljeni protivnik dobacuje žestoke i uvrjedljive riječi, odgovara s opomenom i prijetnjom: Gamab to čuje! Utješljivo također govore onima, koji trpe i koji su ostavljeni: I ono ime, kojim te je majka nazvala (t. j. tvoje ime od milja), zna Gamab! ... On je dobar, jer od njega dolazi sve, što je nužno za život. Ali on može da bude i zao, i to nesamo da ga se zločinac mora da boji, nego i pravednik mora da trpi od pojedinih hirova njegove samovolje... Ako je Dama siguran, da neka nesreća dolazi od Gamaba, onda se odano prepusti onomu, čemu se ne može da izbjegne, i ne napreže se, da si sâm pomogne... Prema općenitom nazoru Gamab stanuje na nebu« (I. 97.—99.).

Tamo ima Gamab svoje naselje, kao što ga imadu i veliki poglavice na zemlji. U tom je naselju »centrala svjetske uprave«. Neki je starac rekao ovo: »Jer okolo Gamabovog naselja stoji svakojako rodno drveće, dozvoljeno je i drveću, što na zemlji raste, da donosi rod. Gamab dozvoljava, da divljač po polju koti mladinu. Samo ako Gamab dozvoli, lovac će lukom i strijelom ili zamkom uhvatiti divljač, inače odapne mimo, i divljač ne ide u zamku. Samo ako Gamab sabiračici otvori oči, nalazi ona poljske hrane u obilju, inače tražeći prođe mimo bilja i vrati se praznih ruku u naselje. Ako Gamab udari svojom strijelom čovjeka, on će oboljeti i mora da umre. Samo čarobnjak, koga je Gamab pozvao (u službu), može da liječi bolesti. Samo ako Gamab dozvoli, može čovjek čovjeka da ubije« (I. 99—100.). U naselju Gamaba stanuju u nebrojenim kolibama duše pokojnika. One se zovu »gamagu«, a to je plural od »Gamab«. Duše starih žena zovu se »gamati«, a to je plural ženskoga roda od »Gamab«: uistinu ih smatraju »ženama« Gamaba. Ali on ne živi s njima, nego one treba da se brinu za malenu djecu, koja su prerano umrla. Gamab se je pobrinuo, da kod njega više nitko ne trpi oskudice (I. 100.). — Duše pokojnika mogu od svoje volje da pošalju bolesti na ljude. Gamab to višeput ne odobrava. Zato je ljudima dao čarobnjake, kojeno je on osposobio, da liječe takove bolesti. Ali kad on odapne svoju stri-

jelu ,onda ni čarobnjak ne može da pomogne (I. 103. ss.). Duše su pokojnika također i posrednici između Gamaba i ljudi. Zato im se mole, a prinose im i žrtve. Na Gamaba izravno može da upravi molitve samo čarobnjak (A. XVIII./XIX. str. 1108.).

Iz svega se dakle vidi, da su se kod Dama čarobnjaci (šamani), kao predstraža matrijarhatske (duševne) kulture, doduše već utisnuli između Najvišeg Bića i ljudi, ali su ipak sasvim podvrgnuti vrhovnom gospodstvu Najvišeg Bića. Zato lunarna mitologija nije ni najmanje utjecala na Gamaba. Snošaj između njega i ljudi, odnosno pokojnika, živo sjeća na slične nazore kod Vedda na Ceylonu. I sada možemo razumjeti, da je u nazorima Vedda o Najvišem Biću nastala zbrka poglavito zato, što sa Najvišim Bićem rivaliziraju praotac i njegovi mitski duplikati. Poradi toga su i duše pokojnika zadobile veće značenje u religiji, a svojstva su Najvišeg Bića potamnjela. Kod Dama se praotac niti ne spominje. Ali iz imena »gamagu« (i »gamati«) za duše pokojnika dalo bi se možda zaključiti, da je Gamab preuzeo na sebe i svojstva praoca, kao što smo to našli kod Juin u jugoistočnoj Australiji. Međutim ta ista imena mogu da podsjete i na ime Najvišeg Bića kod Kurnai: »naš otac«, a koga ipak strogo luče od praoca.

Religija kod San, Nama i Zulu odaje sve veće primjese mitologije, animizma i magije, i to u istom omjeru, u kojem su ti narodi primili i ostale elemente primarnih kultura.

b) San ili Bušmani, žive danas kukavno u pustinji Kalahari, brutalno progonjeni od Nama, Zulu i drugih Bantu (i od Bura). Zato su na njih mnogo i utjecali ovi narodi. San priznaju Najviše Biće, koje zovu Kaang, Kage ili Cagn, što znači »gospodin (na nebu)«. P. Schebesta drži, da je to ime srodno sa »Gamab« (Die relig. Auschauungen Südafrikas, A. XVIII./XIX. str. 5. i 10.). Istočni San pridaju mu i naziv »majstor svih stvari«. Njega ljudi ne mogu da vide očima, ali ga poznaju srcem. Od njega potječu kiša i suša, život i smrt, izobilje i manjak divljači. Njemu se mole, napose u vrijeme glada i rata. Tada ga slave i zazivaju u posebnim plesovima kroz cijelu noć.

Neki poglavica zapadnih San izjavio je ovo: »Cagn je stvorio sve stvari, i mi se njemu molimo. U početku bio je dobar i ljubezan, ali je postao gori, jer je toliko toga morao da prebrodi (weil er so vieles durchkämpfen musste)«. To je si-

gurno aluzija na sukob sa tuđim religijskim nazorima (isp. Kari i Ple-Bungsu kod Semang)! Na pitanje, kako se mole Cagnu, odgovori poglavica tihim, plačljivim glasom: »O Cagn! o Cagn! nijesmo li mi tvoja djeca? Ne vidiš li, da smo gladni? Daj nam jela! — Tada nam daje obje ruke pune.« Poglavica dalje nastavi, da Cagn ima ženu, dva sina i kćer, a on sâm da je veliki čarobnjak, koji može da se pretvori u svakojaka obličja. Tada ga mogu životinje da pojedu i ubiju, ali on uvijek opet oživi. Protiv daljnjega ispitivanja ogradio se poglavica, jer da su to stvari, što ih poznaju samo oni, koji su prošli tajne inicijacije (SP. 237.—238.). Očito je, da se Najviše Biće kod zapadnih San stopilo sa Mjesecom uopće, jer Mjesec je čarobnjak, koji može da se »pretvori« u svakojaka obličja i koji uvijek opet »oživi«. Osim toga su sa Cagn združena lica trećega tipa lunarne mitologije (isp. Jahai-Semang). Kod istočnih San ta lica (podzemna žena i dva muška duha: dobri u zraku, a zli u »crnom nebu«) tvore zasebno društvo, podvrženo Kaangu (A. XX. 328.; isp. ostale Semang). To sve upućuje na Nama. Poznati, javni dijelovi inicijacija kod San podudaraju se u glavnom sa inicijacijama Minkopa. Ali u tajne dijelove, na koje se poziva i spomenuti poglavica, nije dosada prodro nažalost još nitko (SP. 181. i SU. 133.).

Treća grupa San, t. zv. Kun-Bušmani priznaju Najviše Biće, koje zovu H u v e. On je stvorio svijet i uzdržava ga. U molitvama ga obično zazivaju pod imenom »otac«. Pojedinci mu se mole u bolesti. Jedamput u godini, u vrijeme sabiranja poljskog luka, zazivaju ga zajedničkom molitvom, koja glasi: »Oče! dolazim k tebi, vapim k tebi; daj mi hrane i sve stvari, da živim!« Nasuprot Huve je Ganua, od koga dolazi sve zlo (Schebesta, l. c. 3.). Ovi nazori vode nas do religije Nama.

c) N a m a ili Hotentoti (u poriječju Oranja) odaju u pogledu antropološkom, lingvističnom i kulturnom, da su mješavina između Bušmana i (hamitskih) stočara, koji u Africi nose sa sobom i elemente matrijarhatske kulture. To se očituje i u religiji: Najviše Biće sasvim se stopilo sa herojima lunarne mitologije (prvoga i) trećega tipa. T s u i - G o a b je staro Najviše Biće relativne prakulture, kao Gamab i Kaang, ali ujedno također i praotac i heroj svijetloga Mjeseca. On je stvorio sve stvari, napose i prvi ljudski par, kojemu je dao oružje i

stoku. On stanuje u »bijelome nebu«, koje da se nalazi onkraj modroga neba. I to modro nebo suzdržaje njega, kad hoće da kazni ljude (SU. 134.). On upravlja svime i oživljava sve, pa i pomaže u nevolji. Zato mu se i mole. Kad nekoga zadesi nesreća, koju drži nezasluženom, onda usklikne: »O Tsui-Goab! ta šta sam učinio, da sam tako oštro kažnjen?« Ako je netko krivo optužen, a ne može da dokaže svoju nedužnost, apelira na najvišu instanciju: »O Tsui-Goab! tebi jedinomu je poznato, da nijesam kriv!« (Le Roy, Die Religion der Naturvölker, str. 402.). To sve upućuje na prastaru vezu sa Dama i San.

Ali Tsui-Goab je i »veliki kapetan«, veliki moćni poglavica. On je »prvi Nama«, od kojega potječu sva plemena Nama, dakle praotac. Kao praotac konačno se stopio sa herojem svijetloga Mjeseca u napredovanju iz nadošle lunarne mitologije trećega tipa. Zato vele, da je Tsui-Goab višeput umro, ali uvijek opet i oživio. Kadgod je oživio, slavili su Nama vesele svečanosti, od kojih i potječu njihove svečanosti u vrijeme mlađa i punoga Mjeseca. Tada časte Mjesec posebnim plesom i mole ga za napredak ljudi i stoke. Protivnik Tsui-Goaba je Gaunab. On stanuje u tamnom, crnom nebu. Kadgod bude bačen u svoju mračnu spilju, uvijek opet izađe napolje; kadgod ga Tsui-Goab ubije, on opet i oživi. To je dakle tamni Mjesec. Zato za pomrčine Mjeseca kažu: »Gaunab nas je pobijedio!«. Ali Gaunab, s kojim ratuje Tsui-Goab kao praotac Nama, nije nitko drugi, nego Gamab i Cagn, Najviše Biće kod Dama i San. To već dokazuju njihova imena.

Tako je dakle u lunarnu mitologiju upletena i povijest borbe između prastarih urođenika južne Afrike i mlađih došljaka, koji upravo i donose sa sobom tu lunarnu mitologiju (isp. Kari i Ple-Bungsu kod Semang). Zanimljivo je, da Nama prinose (krvne) žrtve samo Gaunabu. Iz toga bi se dalo zaključiti, da su nekoć i Dama i San prinosili žrtve Najvišem Biću (Schebesta, l. c. 3.—5. i 10.—11.).

d) Zulu sa ostalim »Kafrima« (istočni dio južne Afrike između Sambesija i Oranja) u velikoj su mjeri primili elemente svih triju primarnih kultura: imadu razvijeni obrt, vrtljarstvo i stočarstvo. Tako su već na pragu više kulture. Povrh toga govore jezik Bantu. Poradi svega toga ne bi bilo potrebno, da se na njih osvrnemo. Ipak i kod njih još možemo naći ostatke rela-

tivne prakulture (bumeranškog sloja). Zato je zanimljivo, kako se ta podloga izmijenila utjecajem mlađih kultura. Tako na pr. Zulu još uvijek stanuju u kolibama, koje imaju oblik kubeta (»košnice«), ali su prostrane i solidno građene. Naprotiv u religiji vlada već potpuni kaos: na prvom su mjestu manizam, napose obožavanje pokojnih velikih poglavica (kraljeva) i vojskovođa, i magija, koja utječe na sav religiozni, moralni, socijalni i politički život (isp. A. XII./XIII. str. 547, ss.).

Etnografi i etnolozi već se odavna prepiru o tomu, da li Zulu poznaju Najviše Biće, koje bi bilo različito od praoca. Redovito se držalo, da je Unkulunkulu na bilo kakav način skupio u sebi svojstva i Najvišeg Bića i praoca. Međutim je tamošnji dugoljetni misionar W. Wanger nedavno riješio to pitanje u raspravi: The Zulu notion of God (A. XVIII./XIX. str. 656. ss.). Od istih naime glasova sastavljene su dvije riječi, koje se razkuju (dinamičkim) naglaskom i (muzikalnim) tonom i imadu sasvim različito značenje: ùnkúlùnkúlù znači »najstariji otac ili majka«, dakle praroditelj, a 'úNkulùnkúlù znači »najveći uN' t. j. najveći bog na nebu«, dakle Najviše Biće (str. 655.—660.). Zatim Wanger in extenso navodi (str. 663.—669.) izvještaj istraživaoca Colenso (Ten Weeks in Natal, 1855.), koga dosada začudo nije citirao nijedan etnolog. Iz toga se izvještaja vidi, da su barem starije generacije Zulu i članovi njihove vladalačke porodice (koja je priznati nosilac narodne tradicije) uistinu strogo lučili praoca od Najvišeg Bića, koje su zvali uNkulunkulu ili također umVelingkangi = »prvi, koji je postojao« (The first Existence). On je bio prije ljudi i duhova. On je stvorio sve stvari, napose zemlju, gore i prve ljude. On je izvor sve mudrosti. Od njega dolazi sve, napose život i smrt. Dok su stariji ljudi jeli, slali su djecu, da mu se mole riječima: »O uNkulunkulu! daj nam kruha, daj nam kravâ, daj nam žita!«

Ali iz istog izvještaja vidi se također, da mlađe generacije slabo što znaju o Najvišem Biću, i da je ono svima bez razlike samo neka prehistorijska figura bez utjecaja na praktički život. To isto veli misionar A. Schweiger za »Kafre« uopće: imaju naime neku maglovitu ideju o Najvišem Biću, ali je ono po njihovom uvjerenju predaleko od ljudi, a da bi s njima moglo da bude u saobraćaju. Zato se utječu — magiji (A. XII./XIII. str. 551.). I takovo mišljenje o Najvišem Biću nalazimo kod većine

Afričana: (mitologija), manizam, animizam i napose magija zamagliše ideju Najvišeg Bića i potisnuše je u praktičnu zaborav. Zato je opet osobito važno, da je upravo na području »Kafra« ustanovljeno individualno traganje za Najvišim Bićem. Neki naime »very repectable Kaffir« rekao je M. Arbrousset-u: »Vaša (t. j. kršćanska) vijest je ono, što trebam. I ja sam je tražio, prije nego sam vas poznavao... Stavljao sam si zabrinuta pitanja: Tko se je dotaknuo zvijezdâ svojom rukom (t. j. tko ih je stvorio)?... Tko je dao, da teků vode?... Tko li je dao zemlji mudrost i snagu, da proizvodi žito? Tada sam u svoje ruke skrio svoje lice« (A. I. 974. Nota 1.)...

Zanimlivo je također, da inicijacije »Kafra« sadržaju mnoge ostatke iz relativne prakulture, ali u cijelosti sasvim su izmijenjene i izopačene elementima inicijacijâ iz totemističke kulture. Tako neki obredi sjećaju na inicijacije Minkopa i Juin, a kod zaključne svečanosti poučavaju kandidate kao kod Kurnai i Juin o dužnostima, koje imadu etički značaj. Ali glavni čin inicijacijâ je obrezanje, koje mora da se izvrši, dok je sunce visoko na nebu (isp. solarnu mitologiju totemističke kulture!). Kad pak rane zarastu, započnu pijanke i seksualne orgije, koje traju 5—7 mjeseci, i kod kojih sudjeluju svi bez razlike (A. IX. 58.—65.). Zato je moralna pouka kod zaključne svečanosti potpuna ironija! .

Kao poluotok Malaka, tako je dakle i južna Afrika »locus classicus« protiv evolucionističkih teorija o religijskom razvoju. Slijed: Dama, San, Nama i Zulu: tvori uzlazne stepenice u pogledu sve većih primjesa mlađih kultura i sve više materijalne kulture uopće, a silazne stepenice u pogledu sve veće degeneracije religijskih nazora i etičke prakse.

2. Centralnu grupu sačinjavaju Pigmejci Negrili, Pigmoidi Sandave i Kindiga i t. z. Niloti. Njihova je religija većinom slabo istražena.

a) Negrili se skiću u ekvatorijalnoj prašumi, a mnoga njihova plemena nijesu nimalo poznata. Neka su opet plemena pomiješana sa Bantu i drugim Negerima, čije i jezike danas govore. Doskora će otići među Negrile kvalificirani istraživalac, koji je već proživio više godina u Africi, da ih po mogućnosti sve istraži temeljito. Ipak se već iz dosadašniih izvještaja, što su ih o nekim plemenima dali naročito misionari Msgr. Le Roy

i P. van der Burgt, može razabrati, da Negrili imadu čistije religijske nazore i bolju etičku praksu negoli njihovi mlađi susjedi. Tako je ideja Najvišeg Bića kod Negrila jasnija i življa, makar ga neka plemena nazivaju istim imenom kao i Bantu. Naprotiv mitologija, manizam, animizam i magija ili uopće ne postoje ili su vrlo slabo razvijeni i potječu od Bantu, kod kojih su ovi elementi potisnuli ideju Najvišeg Bića sasvim u pozadinu. Uopće religijski nazori Negrila, koliko pokazuje dosada skupljeni materijal, u glavnom se sasvim podudaraju s nazorima azijskih Pigmejaca.

Na skrajnjem istoku centralne Afrike zaostala je među Hamitima i Bantu izolirana grupa Negrila Boni. Msgr Le Roy ispitivao je nekog njihovog poglavicu o religiji, a ovaj mu reče: »Kad već hoćeš da sve znadeš, to slušaj. Ako ubijem bivola, onda uzmem najbolji komad i metnem ga na vatru; jedan dio ostane u vatri i izgori, a drugi dio pojedem sa svojom djecom. Ako nađem meda, ne odnesem ga, a da prije ne bih bacio mali dio u šumu i prema nebu. I ako imadem vina od palme, to najprije mora da prolijem malo na zemlju...« Na pitanje, da li pri tom ništa ne govori, poglavica nastavi: »Dakako, kažem n. pr.: V a k a! Ti si mi dao ovoga bivola, ovaj med, ovo vino. Evo ti tvoj dio! Daj mi još snage i života, i neka nikakova nesreća ne zadesi moju djecu!« Na daljnje pitanje, tko je Vaka, odvrati poglavica: »Ti ne poznaš Vaku? Ali, to je gospodar svega, onaj, koga (Bantu) Svaheli zovu Muungu. On je nama dao sve, što vidiš: ovu zemlju, ove šume, ove rijeke; mi živimo od toga. Ali on je strog i hoće svoj dio, a mi ga njemu dajemo.« Napokon je poglavica rekao, da ljudi ne mogu vidjeti Vaku, ali on vidi ljude veoma dobro. Katkada se spusti u njihovo naselje i dade, da koji od njih umre. Tada takovoga zakopaju i odu daleko od toga mjesta: »opasno je naime ostati pod očima Vake«. (Msgr Le Roy, Die Religion der Naturvölker, str. 405.—406.). Isto ime za Najviše Biće, slične nazore o Njemu i djelomično iste primicijalne žrtve imadu i hamitski stočari Gala. Ali iste nazore o Najvišem Biću i iste primicijalne žrtve našli smo i u južnoj Aziji kod Pigmejaca i kod Pre-Dravida. Zato nije vjerojatno, da su Gala utjecali na religijske nazore Negrila Boni, premda su ovi sigurno od njih preuzeli i m e za Najviše Biće. Mnogo je vjerojatnije, da je srodnost religijskih

nazora hamitskih Gala i Negrila Boni odraz općenite uže kulturne srodnosti, koja se uistinu očituje između relativne prakulture i nomadsko-stočarske kulture.

Između velikih jezera i porječja gornjeg Konga obitavaju brojna plemena Negrila, a nazivaju ih općenito Batva i Bambute. Batva u Urundi imadu vlastito ime za Najviše Biće: I n d a g a r r a. To ime izvodi P. van der Burgt od korijena, koji znači »živ, jak biti.« On je načinio prvi ljudski par muža i ženu. On sudi ljude poslije smrti: dobri idu gore, gdje im je veoma dobro, a zli dolje, gdje im je veoma zlo. Ispod Najvišeg Bića je duh Ryangombe, koga Batva sasvim zamjenjuju sa pređima. P. Schmidt misli, da je to praotac kao Tomo kod Minkopa i Ple (zapravo Damoi) kod Semang (S. P. 234.). Međutim H. Meyer (Die Barundi, Leipzig 1916. str. 122.) drži, da su Batva, kao i (Bantu) Barundi, preuzeli ideju i štovanje toga bića od hamitskih Batusi, kod kojih je Ryangombe zaštitnik stoke i ljudi, i to, kako vele, po nalogu njihovog Najvišeg Bića Imana. Meyer još ukratko napominje, da je Indagarra »ein Gott der Zeugungskraft, ein ‚Priapus'« (ib. 123.). Premda se nije dosta konkretno izrazio, ipak je prilično jasno označena paralela sa Džes u Južnoj Americi, kako ćemo još čuti. Prema izvještajima dvojice Engleza priznavaju i Bambute na rijeci Ituri neko Najviše Biće Higher Power, Supreme Spirit), koje da se očituje u grmljavini, gromu i u kiši, a katkada ubije kojega od njih gromom. Zato mu se mole u vrijeme oluje. Kad hoće da promijene lovačko područje, onda zajedničkim (žrtvenim?) prinosima banana, meda i slatkih krumpira priredе ceremonijalnu gozbu. Njome zazivaju Najviše Biće, da im udjeli sreću na novom području (S. P. 234. do 235.). Nešto slična smo našli već kod Vedda na Ceylonu.

Nazori Bambuta o Najvišem Biću vode k Negrilima na skrajnjem zapadu centralne Afrike: Ašongo, Akoa i Bekü na Gabunu, o kojima nas opet izvješćuje Msgr Le Roy. Ime Najvišeg Bića: N z a m b i, Ndjambi i Nzame je po svom korijenu isto kao i kod susjednih Bantu, ali nazori su o njemu različiti t. j. kod Negrila su jasniji i čistiji. Ašongo vele za Nzambi da stanuje u visini i kroz grmljavinu javlja ljudima, da će naskoro kiša padati. On je gospodar svega, on je sve učinio, sve uredio, i »pred njim smo vrlo maleni.« On daje život i šalje smrt, a poslije smrti sudi ljude. Sve naime duše mora da dođu

gore pred Nzambi. Ako je čovjek bio dobar, Nzambi kaže njegovoj duši: »Ostani ovdje! imati ćeš velike šume, i ništa ti ne će manjkati.« Ako je čovjek bio zao, ako je otimao tuđe žene, ako je ubijao, ako je trovao, onda ga Nzambi baci u vatru, a ta vatra je gore, u visini. Msgr Le Roy napominje, da nigdje kod Bantu nije našao tako određenih i jasnih ideja o nagradi i kazni na drugom svijetu (l. c. 403.—404.). Pleme Akoa imade zanimljivu primicijalnu žrtvu. Kad dozriju nkula-orasi, idu Akoa do drveta u povorci pjevajući: »Naprijed, naprijed, da pokupimo dar od Ndjambi!« Tada uberu jedan dobar i jedan nevaljan orah. A onaj, koji ih je ubrao, mora da spuzi s drveta strmoglavce t. j. s glavom dolje. Oba oraha metnu u rupu ispod ognjišta i vrtanjem načine vatru. Kad se podigne dim od zapaljenih oraha, zavedu kolo oko vatre i pjevaju »zahvaljujući Ndjambi« (isp. ples oko kipa Daramuluna kod Juin u jugoistočnoj Australiji!). Msgr Le Roy veli, da je to dirljiv prizor (l. c. 403.; S. P. 233.). Plemena Bekü (SP. 233.) i Babinga (A. IX. 336.—337.) priznavaju također Najviše Biće, ali se opažaju i jasni tragovi animizma i lunarne mitologije zapadnih Bantu.

b) U istočnoj Africi, između velikih jezera, na Pigmejce Negrile nadovezuju se prema jugu izraziti Pigmoidi S a n d a - v e i K i n d i g a. Oni su naime mješavina čistih Pigmejaca sa Bantu i Hamitima, i to i u antropološkom i u kulturnom pogledu. O njima nas izvješćuju O. Dempwolff: Die Sandawe (Hamburg 1916. Abhandl d. Hamb. Kolonialinstituts, Bd. XXXIV.) i O. Reche: Zur Ethnographie des abflusslosen Gebietes Deutsch-Ostafrikas (Hamburg 1914. Ib. Bd. XVII.).

Iz tih se izvještaja vidi, da su Sandave gotovo sasvim izgubili značaj nosioca relativne prakulture. Premda naime stanuju još u »košnicama«, i premda lov (sa lukom i strijelom) imade još uvijek veliko značenje, ipak su već općenito primili i ratarstvo i stočarstvo (Dempwolff, str. 90.). Nadalje premda nemaju totemizma, i premda je magija razmjerno (prema Bantu) slabo razvijena, ipak su preuzeli od totemističke kulture obrezanje za dječake i djevojke (str. 85., 141. i 146.). Napokon u kulturno-historijskoj vezi sa ratarskom kulturom jasno se očituju lunarna mitologija (str. 144.—145.) i razvijeni manizam tako, da pređi primaju redovite žrtve piva i stoke za kišu i zdravlje (str 142.—143.). Koliko se dade razabrati iz lunarnih

mita, Najviše Biće sasvim se stopilo sa praocem. Ali to nije još definitivan rezultat. Dempwolff naime kaže, da Sandave imadu stalne inicijacije i da su mu obećali, da će smjeti da im prisustvuje. Ali nažalost on nije mogao da ostane kod njih do inicijacija. Zato su mu, kako izričito veli, pjesme o inicijacionim ceremonijama ostale nerazumljive (str. 85. i 175.—176.). Moguće je dakle, da se u inicijacijama kriju sasvim drugi nazori o Najvišemu Biću, nego što ih odaju lunarni miti. Da Sandave imadu inicijacije, važno je i za Negrile. Od prije spomenutih istraživalaca nije naime kod samih Negrila nijedan tako dugo boravio, da bi mogao reći, da li imaju ili nemaju inicijaciâ.

Kindiga su sačuvali više elemenata relativne prakulture nego Sandave. Ipak su, kako Reche izričito naglasuje, primili i mnogo tuđih elemenata (str. 7. ss.): U religiji se to očituje naročito u dvjema pojavama. Prvo, Najviše Biće I š o j e sasvim se stopilo sa solarnim herojem totemističke kulture (Reche, str. 22.), koja je upravo u istočnoj Africi jače razvijena (isp. Dempwolff, str. 146. i SE. I. str. 306.). Drugo, uz Najviše Biće štuju i plemensku Pramajku, koja potječe od ratarske matrijarhatske kulture, a ta je (u vezi sa hamitskom stočarskom kulturom) u istočnoj Africi prekrila totemističku kulturu i više ili manje proširila se po cijeloj Africi. Ipak je Išoje sačuvao osebine staroga Najvišega Bića relativne prakulture. On je za Kindiga jedino božanstvo. Njemu se mole, da im dade sreću u lovu i da ih zaštiti od grabežljive zvjeradi i od bolesti.

Njemu prinose iza lova zajedničku i svečanu primicijalnu i zahvalnu žrtvu, koja sjeća na Negrile Boni i Akoa i na Vedda na Ceylonu. Podijeljeni naime u grupe po starosti i po spolu, čuče oko ubijene životinje muževi, mladići, žene i djevojke. Najstariji član naselja raskomada životinju i izreže od najboljega mesa kao prst debele i oko 10—20 cm duge trakove. Zatim se okrene prema istoku i govori ovu zahvalnu molitvu: »Išoje! svakoga jutra dolaziš ti odanle ovamo k nama, svojim Kindiga. Ti nas čuvaš i zaštićuješ od velikih pogibelji, a nadario si nas danas sa mnogo, mnogo mesa. Uzmi i okusi od najboljega i sačuvaj nam svoju naklonost i za budućnost!« S tim riječima baci nekoliko trakova mesa u grmlje prema istoku. Onda se okrene na zapad, govori sličnu zahvalnu molitvu i baci

opet u grmlje nešto mesa. Iza kratke pauze zaziva za pomoć i zaštitu plemensku Pramajku, kojoj također prikazuje i šaku mesa. Cijelo to vrijeme vlada svečana tišina među prisutnima. Sada voditelj ceremonije podijeli ostalo meso među pojedine grupe, koje se raziđu i prže dobiveni dio mesa, a doskora cijelim zborom zaore vesele pjesme... (Reche, str. 22.—23.). Bračni je moral kod Kindiga također na visini čistijih nosioca relativne prakulture: Ako momak zavede djevojku, mora da je oženi. Inače su obje stranke u izboru slobodne. Uz poligamiju (najviše dvije žene!) nije niti monogamija rijetka. U braku uopćeno vlada vjernost, a preljub se kazni. Rastave su rijetke, a položaj žene je dobar (ib. 18. ss.).

c) Na sjeveru i na istoku područja afričkih Pigmejaca i Pigmoida protezao se nekoć jaki pojas bumeranškog sloja relativne prakulture. O tomu svjedoče (drveni) bumerangi i (željezni) bumeranški noževi za bacanje, koji još i danas označuju nekadašnje granice toga pojasa. Najviše elemenata bumeranške kulture sačuvali su t. zv. Niloti u središtu cijeloga pojasa, u porječju gornjeg Bijelog Nila. Odavle se tragovi te kulture postepeno gube s jedne strane prema zapadu u srednjem Sudanu (Kređ i dr.) i u porječju srednjega Kongo (Asande ili Njam-Njam i dr.), a s druge strane prema jugu među t. zv. Niloto-Hamitima (Suk, Turkana i dr.), na istoku velikih jezera. Što više, ovi tragovi vode još daleko na jug između velikih jezera u čisto područje Bantu (Vahehe i Bavemba) i tu se sastaju sa najsjevernijim ograncima Zulu i »Kafra«, kod kojih smo također našli ostatke bumeranškog sloja relativne prakulture. Međutim i Niloti su već primili u velikoj mjeri elemente svih triju primarnih kultura kao i Zulu, pa su si današnje njihove kulture međusobno veoma slične. Ipak se Niloti razlikuju od Zulu poglavito u tomu, što su sačuvali jasniju i življu ideju Najvišega Bića, premda je i kod njih »praotac« postao veoma moćno i poštovano biće, komu redovito prinose i žrtve. Glavni narod Nilota jesu Šiluk. Na njih se nadovezuju prema jugu njihovi bliži i daljnji srodnici: Džur i Dinka, Nuer i Gollo, Bongo i Belanda. Odijeljeni od ove kompaktne mase obitavaju u blizini t. zv. Niloto-Hamita dalje na jugu Ačoli (na istočnoj obali jezera Alberta), a još dalje na jugu Kavirondo (na istočnoj obali jezera Viktorije). O svim Nilotima (osim Kavirondo), ali

u prvom redu i najviše o Šiluk izvješćuje nas P. W. Hofmayr: Religion der Schilluk (A. VI. 120. ss.). Njegov izvještaj o Šiluk nadopunio je u važnom pitanju o žrtvama D. Westermann: The Schilluk People (Philadelphia-Berlin 1912.). O religiji Kavirondo imadem pri ruci vrlo kratki prikaz, što ga daje N. Stam: The Religions Cenceptions of the Kavirondo (A. V. 359. ss.).

Iz tih se izvještaja razabire, da svi Niloti (osim Nuer) imadu jasnu ideju osobnog Najvišeg Bića, koje točno luče od praoca i od ostalih pređa. Jedino kod Nuer čini se, da se je Najviše Biće sasvim stopilo sa praocem ili je od praoca sasvim potisnuto u zaborav (A. VI. 120.—121. Nota 1.). Šiluk, Džur i Ačoli imadu i zajedničko ime za Najviše Biće. Zovu ga naime Čuok, što znači »veliki duh«. On je »biće nepojmljivo«, koje nema pokraj sebe rivala, a daleko nadvisuje sve duhove i duše pokojnika, kojima je prepustio upravu svijeta. Od njega konačno ipak dolazi sve dobro i sve zlo. Dinka ga zovu Dengdid, što znači »sveznajući«. Od njega dolazi sve dobro, a sve zlo dolazi od (neovisnog) moćnog bića, koje zovu — Čuok. Tu je dakle staro i zajedničko Najviše Biće svih Nilota, od kojega konačno dolazi sve, što čovjeka može u životu da zadesi, podijeljeno (pod utjecajem lunarne mitologije?) u dva bića. Kod ostalih još Nilota sačuvana je prvobitna ideja jedinstva. Kod Bongo Najviše Biće nosi ime Loma, što znači i »sreća« i »nesreća«. Gollo i Belanda zovu ga Mbili. On je apsolutni gospodar života i smrti, ali je preuzvišen, a da bi se brinuo za ljude, pa je upravu svijeta prepustio dusima (A. VI. 120.—121.). Kod Kavirondo je Nisaje stvoritelj svega. Njemu pripisuju porod djeteta; njemu ratnik mora da zahvali, ako se živ povrati iz boja; od njega dolazi smrt. Prvi je ljudski par sišao s neba i donio sa sobom na zemlju krave, ovce i dr. (A. V. 360 i 362.).

U zemlji Šiluk svako će dijete odgovoriti na pitanje, tko ga je stvorio: »Čuok me je stvorio« (A. VI. 120.). On je uopće sve stvorio, napose sve ljude sviju rasa, što ih Šiluk poznaju: bijele (Evropljane), »crvene« (Egipćane) i crne (Nilote i uopće sudanske Negere). Ali svi su ljudi jednaki, jer ih je Čuok sve stvorio od zemlje. Uzeo je komad zemlje i najprije promislio, što će sve čovjeku trebati, pa je zatim redom napravio: noge, ruke, oči, usta, jezik i uši (isp. Kulin u jugoist. Australiji). A stvorio je najprije bijele, onda »crvene«, napokon crne ljude,

već prema tome, kakovu je zemlju gdje našao. Kad je Čuok dijelio ljudima različita kulturna dobra, prošli su Šiluk i uopće crnci najgore, jer su prema Čuoku bili nemarni, nezahvalni i drzoviti. Bijelci su najbolja djeca Čuoka, pa zato imadu svega u izobilju. U početku naime roda ljudskoga Čuok je od vremena do vremena silazio na zemlju među ljude, poučavao ih i očitovao im svoju volju. A i prvi ljudi su često puta dolazili Čuoku na razgovor. Od Šiluk bio je njihov »praotac« Nikang prvi i zadnji, koji je izravno razgovarao sa Čuokom. Dinka opet vele, da su i njihovi veliki poglavice čestoput dolazili u kuću Dengdida. Zato su ljudi u ono vrijeme puno toga znali, što se danas više ne znade. Ali poradi zavisti i međusobnih svađa bili su poglavice Dinka jednom za uvijek bačeni napolje iz kuće Dengdida. Čuok stanuje gore u visini, nad oblacima, gdje imade veliku kuću i živi »star i sam za sebe«. Što inače gore radi, to Šiluk ne znaju. Čuok sada silazi na zemlju samo onda, ako što novo stvara ili ako pohodi naselja Šiluk sa bolestima i smrću. Od njega naime dolazi sve, što je izvanredno: on je poslao Haleyev komet i velike engleske parobrode, što su ih Šiluk vidjeli. Ali on je još uvijek također i čuvar moralnoga reda: on kazni grijehe i zato šalje smrt (A. VI. 121.—122. i 128.—131.).

Šiluk izgovaraju ime Čuoka veoma rijetko, samo u tri pozdravne formule: »Čuok te je donio — Čuok te je uzdržao — Neka te Čuok vodi!« (ib. 121.). Dinka prinose Dengdidu prave primicijalne žrtve. Prve naime plodove prosipaju po zemlji pred kolibom i govore: »Oče, koji si nam dao ove plodove, blagoslovi nas i naše plodove!« (ib. 122.). Zanimljivi dokumenat o prvobitnim primicijalnim žrtvama sačuvan je u tradiciji Belanda, koji pričaju ovo: »Mbili je stvorio ljude i razdijelio ih u različite krajeve zemlje. Oni su bili slobodni, ali su ipak trebali jednom da žrtvuju prve plodove. Neki su to učinili, a neki nijesu. Zato je Mbili zahtijevao veću žrtvu, i to ovcu«. Neposlušni se sada doduše pokoriše nalogu Najvišega Bića, ali žrtvovaše ovcu, što su je ukrali poslušnima. Međutim začetnika te krađe stigla je zaslužena kazna: kod kuće i u šumi progonile su ga raznovrsne životinje, a konačno su ga crni mravi tako izgrizli, da je postao sav crn. I to je praotac svih crnaca (ib. 129.; isp. Minkope na Andamanima.)

Šiluk prinose danas Čuoku žrtve, i to krvne, samo u ordalijama i u velikoj nevolji: u bolesti, oskudici i u ratu. Prije

nego kopljem probodu kravu, odabranu za žrtvu, zazivaju Čuoka oduljom molitvom, u kojoj uz ostalo govore: »... Od tebe molim jelo, a ti ga daješ ljudima... Nitko nije iznad tebe, ti Čuok!... Ako dođe nevolja gladi, nijesi li je ti dao? Ako ova krava tu stoji i sada pogiba, ne ide li njezina krv k tebi? Ti Čuok, komu ćemo se moliti, ako ne tebi?... Ali duša (čovjeka), nije li ona tvoje vlasništvo? Ti si onaj, koji podiže (bolesnika)« (Westermann, s. 171.). Inače Šiluk redovito zazivaju Nikanga, koji ih zagovara pred Čuokom i od njega izmoli sve, što im treba. Nikangu prinose u mjesecu svibnju i lipnju svečane i zajedničke krvne žrtve za kišu. On uostalom nije praotac u pravom znamenovanju, nego je prvi kralj, prvi veliki Šiluk, koji je doveo narod u današnju njegovu postojbinu i učinio ga velikim i naprednim. Nikang je dakle tipični kulturni heroj, a povrh toga imade i značajne crte i simbole lunarne mitologije. S njome su u vezi i šamanističke crte osobâ, koje su posvećene Nikangu, kao i neki detalji spomenutih svečanih žrtava (A. VI. 123.—127.). Po svemu tomu je Nikang veoma sličan Kande Vanniji kod Vedda na Ceylonu. Istoj ideologiji pripada i svojstvo Nikanga, da dijeli kišu, jer po nazoru primitivnih kiša se stvara na mjesecu. Tragove lunarne mitologije odaju i Kavirondo. Za ove je još značajno, da pozdravljaju kao i eurazijski stočarski nomadi jutarnje sunce i mladi mjesec, ali na svoj način, i to — pljuvanjem (A. V. 360.).

C. Južna Amerika.

Za razliku od »staroga svijeta« zapremali su u Americi još u dogledno vrijeme plemena i narodi relativne prakulture velika i zatvorena područja. Nijesu dakako niti oni ostali netaknuti od mlađih kultura. Naprotiv većina ih je primila elemente tih kultura u obilnoj mjeri. Ali su još posve očiti putevi, kojima su takovi elementi prodirali među nosioce relativne prakulture. Nadalje je značajna crta Amerike, da u njoj dolaze sva tri sloja relativne prakulture međusobno izmiješana. Sve to dokazuje, da je Amerika bila od svih kontinenata zadnja napučena i da je relativno kasno proživjela krize velikih narodnih i kulturnih gibanja.

U Južnoj Americi zapremali su nosioci relativne prakulture u dogledno vrijeme cijelo kompaktno područje, što se pro-

teže otprilike između Atlantskog oceana i crte povučene od ušća Amazona prema Ognjenoj Zemlji. Tu većinom još i danas prebivaju u kontinuiranom slijedu od sjevera prema jugu: Džes i Puri-Koroados u istočnoj Braziliji, Čarua u Urugvaju i Gvaikuru sa nekim izoliranim grupama u Paragvaju i u sjev. Argentini (El Gran Chaco), Puelče ili Pampas-Indijanci i Tehuelče ili Patagonci u juž. Argentini i napokon Ona, Alakaluf i Jagan na Ognjenoj Zemlji. Osim toga se nalaze ostaci relativne prakulture i na sjevero-istočnim obroncima Kordiljera, tako napose kod naroda Uitoto (na sjevernim pritocima gornjeg Amazona). Ovi su ostaci ovdje rasijani među izoliranim nosiocima totemističke kulture, koji su nekoć zapremali cijelo područje ogromnih bazena Orinoka i Amazona i potisnuli glavnu masu nosioca relativne prakulture prema istoku i jugu kontinenta. Danas su gospodari tih bazena Arovaci, Karibi i Tupi, nosioci mlađe matrijarhatske kulture, koji su se povrh toga zabili poput klina (uzduž rijeke Paragvaj) i u homogeno područje relativne prakulture. To je na onom mjestu, gdje Južna Amerika naglo postaje uža, i gdje obitavaju Gvaikuru sa nekim izoliranim grupama, koji su zato gotovo sasvim podlegli utjecaju mlađe matrijarhatske kulture. Iz ovoga sekundarnoga središta prodrli su elementi te kulture s jedne strane na sjeveroistok i zahvatili većinu plemena Džes i Puri-Koroados, a s druge strane na jug i aficirali sva plemena Čarua, Puelče i Tehuelče. Od ovih posljednjih primili su Ona samo neke elemente mlađe matrijarhatske kulture i proširili ih na Ognjenoj Zemlji. Tako su stanovnici Ognjene Zemlje razmjerno najčistiji nosioci relativne prakulture u Južnoj Americi. Osim toga njihova je religija i najbolje istražena. Zato ću njihovo religijsko stanje potanje izložiti, a na druge ću se većinom osvrnuti samo ukratko, u koliko uopće imade o njima podataka.

1. Na otocima Ognjene Zemlje podijeljeni su urođenici tako, da O n a zapremaju istok, A l a k a l u f zapad, a J a g a n jug. Na »Isla Grande« dolaze sva tri plemena. Jagan su najjužniji stanovnici zemaljske kruglje uopće. Pod konac prošloga stoljeća počeo je broj urođenika Ognjene Zemlje nagla da pada. Tako su Jagan prije 50 godina brojili još oko 2.500 duša, a g. 1922. bilo ih je čistokrvnih jedva 70—80! G. 1923. svi Alakaluf nijesu prekoračili broj 170, a Ona su brojili možda nešto više,

ali i njih rapidno nestaje. Bilo je dakle skrajnje vrijeme, da se njihova religija temeljito istraži, jer sve do tih godina bila je ona gotovo sasvim nepoznata. Što više, Jagan su dugo vremena figurirali i u znanstvenim knjigama kao tip areligioznog naroda. Još je više poraslo zanimanje etnologa i hierologa za urođenike Ognjene Zemlje, kad se doznalo, da i oni imadu tajne inicijacije. Ali nitko nije stekao njihovo povjerenje u tolikoj mjeri, da bi smio prisustvovati ovim ceremonijama. To je konačno uspjelo dvojici učenika P. Schmidta, i to u glavnom pomoću nekih polakšica, što su ih za urođenike isposlovali od čilenske vlade. M. Gusinde, ravnatelj etnološkog muzeja u Santiagu (Čile), i W. Koppers, urednik »Anthroposa«, primljeni su inicijacijom među prave članove plemena Jagan. Gusinde je povrh toga postigao plemensko pravo i kod Ona, a iza toga su mu Alakaluf i mimo inicijacija povjerili svoje plemenske tajne. To se je sve dogodilo između g. 1919. i g. 1924. Gusinde je kroz to vrijeme pohodio četiri puta i Jagan i Ona, a jedamput Alakaluf. Na trećem putovanju među Jagan i Ona pratio ga je W. Koppers, koji je zatim rezultate, postignute kod Jagan, objelodanio u djelu: Unter Feuerland-Indianern (Stuttgart 1924.; isp. Bog. Sm. XII. br. 3. str. 379.—381.). Osim toga su publicirana u »Antroposu« tri pisma, u kojima M. Gusinde zasad izlaže rezultate, što ih je postigao kod Ona i Alakaluf; P. M. Gusinde's vierte Reise zum Feuerlandstamm der Ona und seine erste Reise zum Stamm der Alakaluf (A. XVII./XIX. 522. ss.).

a) Iz ovih se izvještaja ponajprije vidi, da su Ona posrednici onih elemenata mlađe matrijarhatske kulture, što su neposredno iz Patagonije, a posredno iz bazena Amazona doprli na Ognjenu Zemlju: maskirana svečanost tajne organizacije muškaraca protiv žena i s njome u vezi šamanizam, animizam i neki tragovi lunarne mitologije. Kod Ona je naime ta maskirana svečanost sasvim apsorbirala inicijacije, što ih prema tomu prolaze samo mladići. Kod Jagan pak i Alakaluf su to dvije skroz različite uredbe nejednake vrijednosti: plemenske inicijacije i mladića i djevojaka jesu bitna i centralna socijalna uredba, a maskirana svečanost muškaraca sa vlastitim inicijacijama je sasvim sporedna institucija. Osim toga Alakaluf izrično vele, da su tu svečanost preuzeli od Jagan, a ovi opet izjavljuju, da je ona do njih došla sa sjeveroistoka t. j. od Ona.

Što više, prema tradiciji Jagan ta se svečanost prviput slavila na sjevernoj obali »Isla Grande« t. j. na granici Patagonije, i to od žena protiv muškaraca. Međutim situacija se doskora izmijenila, pa su muškarci sebi prisvojili tu uredbu i upravili je protiv žena. O toj značajnoj promjeni postoji tradicija i kod Ona i kod Alakaluf. To je dakle i uspomena na socijalne trzavice unutar matrijarhatske kulture i odraz borbe prastanovnika Ognjene Zemlje protiv matrijarhatskih došljaka iz Patagonije. A ta je borba uistinu i uspjela, jer su Ona, Jagan i Alakaluf sačuvali patrijarhat relativne prakulture. Značajno je također, da su šamanizam i animizam jače razvijeni kod Ona, manje kod Jagan, a najmanje kod Alakaluf. Isto vrijedi i za tragove lunarne mitologije. Po svemu se dakle vidi, da su elementi mlađe matrijaratske kulture preko Ona prodrli iz Patagonije na Ognjenu Zemlju (Koppers, str. 103., 111.—112., 128.—129. i 188.; Gusinde, str. 531.—533., 541. i 543.—546.).

Ako sada uočimo originalnu kulturu urođenika Ognjene Zemlje, onda opažamo na prvi pogled, da su oni uže srodni sa Tasmancima i jugoistočnim Australcima. To se napose očituje u plemenskim inicijacijama. Kao što naime u jugoistočnoj Australiji, tako i na Ognjenoj Zemlji karakterizira plemenske incijacije ovo dvoje. Prvo, one su ustanova Najvišega Bića, koje i bdije nad tim, da ih urođenici točno izvrše. Drugo, njihova je temeljna crta, što su je i Ona zadržali (unatoč amalganiranju sa maskiranom svečanošću muškaraca): teoretski i praktički odgoj mladića i djevojaka (kod Ona samo mladića), da postanu pošteni ljudi i valjani ženidbeni drugovi; da svaki bude i ostane »dobra srca«, kako vele Jagan. Isto tako sve pouke i upute dijele kandidatima »stari« u ime Najvišega Bića (Koppers, str. 78., 91. ss. i 128; Gusinde, str. 530., 532., 541.—542. i 543.—544.). Na Ognjenoj Zemlji ne poznaju doduše brenčala, ali je veoma značajno, da kod Jagan vise u kolibi za inicijacije kao ures izrađene i bojadisane dašćice, koje su vrlo slične australskim brenčalima (Koppers, str. 48. sl. 6.). Važno je također, da mladež na Ognjenoj Zemlji ne dobiva prvu pouku o Najvišem Biću u plemenskim inicijacijama, nego da i sami roditelji (i kod Ona!) poučavaju o Njemu svoju djecu (Gusinde, str. 530. i 545.; Koppers, str. 77.). U nazorima pak o Najvišem Biću podudaraju se urođenici Ognjene Zemlje nesamo sa Tas-

mancima i jugoistočnim Australcima, nego i sa Dama u južnoj Africi. Tako ove tri grupe naroda — na skrajnjim rubovima Oceanije, Afrike i Južne Amerike t. j. kopnene površine južne hemisfere uopće — odaju užu srodnost u religiji. O tomu ćemo se odmah uvjeriti.

Kod Jagan nosi Najviše Biće različita imena, koja otkrivaju i njegova svojstva. Tako reći službeno mu je ime V a t a u i n e v a, što znači »prastari, vječni«. Drugo ime, koje također veoma često upotrebljavaju, glasi Hitapuan t. j. »moj otac« ili, kako su neke žene tumačile: »koji je kao otac«. A to je frapantna paralela sa jugoistočnom Australijom. Potpuni sadržaj toga naziva sjeća dakako i na nazore o Najvišem Biću kod Dama. Sa Tasmancima se opet podudaraju u imenu Monauanakin t j. »previšnji« ili, kako su neki protumačili: »onaj, koji više stoji nego svi drugi, također iznad svih duhova, kojih inače još imade«. Drugi nazivi znače: »svemogući« ili »nada sve, sasvim moćni«, »tvrdi kao pećina«, »dobri stari tamo gore« i »prastari gore na nebu« (Koppers, str. 144.).

Molitve, što ću ih na koncu navesti, i različite izjave urođenika pobliže crtaju ova i još druga svojstva Najvišega Bića. Tako nitko ne zna, odakle je Vitauineva došao: on je naprosto tu (ib. 151.), a baš ovo službeno ime »prastari« izriče jasno, da je tu bio uvijek (isp. Dan. VII. 22.: »antiquus dierum«). On je duh t. j. nešto slično vjetru. Zato je nevidljiv i nedokučljiv, a stanuje na nebu (ib. 152.). On je gospodar svega i njemu pripada sve. Napose ističu, da su sva živa bića njegova svojina, i da je on potpuni gospodar života i smrti (ib. 151.). To naročito sjeća na Dama. Uopće: što Dama o svom Gamabu misle, to Jagan glasno izriču u molitvama i tužaljkama u najrazličitijim zgodama. I od Vatauineva dolazi sve dobro: on dijeli život i iscjeljuje bolesnika, on daje lijepo vrijeme i izbavlja od pogibli. Zato ga i zovu »moj otac« i »dobri stari tamo gore«. Zato se k njemu utječu molitvama, da im pomogne u svim potrebama života (ib. 146. ss.). Ali od njega dolazi i (fizičko) zlo, napose smrt. Kad netko nastupa pogibeljan put, kaže svojima na polasku: »Ako je Otac tamo gore prema meni dobrostiv, onda ću se povratiti. Ali ako se mojemu Ocu svidi, da me uzme (t. j. da mi se dogodi nesreća), onda me tražite.« Tko se oprašta, kad polazi na dulje putovanje, čuje od svojih kao odgovor: »Da,

oprostiti se zauvijek, ako se međutim Vatauinevi svidi, da kojemu od nas pošalje smrt« (ib. 149.). Ovo donekle sjeća i na Tasmance, koji su se molili Najvišem Biću, da zaštiti njihove otsutne rođake i da ih zdrave povrati u njihovu sredinu.

Uostalom Jagan se ne predaju onako odano u volju Najvišega Bića kao Dama. Naročito smrt rođaka i prijatelja silno ih uzrujava, pa mu višeput ogorčeno predbacuju, što ih je ucvilio.Odatle nazivi »tvrdi kao pećina« i — »ubojica na nebu« (ib. 152.). Odatle također brojne tužaljke, u kojima osobito žene prevrše svaku mjeru. Evo nekoliko takovih tužaljaka, poredanih po stupnju ogorčenja: »Moj Otac, zašto me je on odozgo kaznio?« — »O jao, onaj tamo gore je dao, da su svi moji stari drugovi iz inicijacija umrli!« — »Bojim se za jedino dijete, koje mi je on još ostavi, o žalosti!« — »Ah, zato mi je dakle onaj gore na ljubezni način darovao dijete, da mi ga sâm opet oduzme!« — »Ta gdje bi mogla da jedamput vidim Vatauinevu i da s njime govorim! « — »Zar si zatvorio svoje oči? Zar ne vidiš, kako ovdje mora da bježim bosima nogama po snijegu? Rekla sam ti jedamput, moj oče!« — »Onaj tamo gore oduzeo mi je muža. Neka zato siđe dolje i othrani moju djecu!« — »On sâm neka sada dođe dolje i mene (udovicu) oženi (za mene se brine)! Ali najveće ogorčenje, očaj i bijes probijaju u riječima, što ih žena govori mužu, kad joj umre mnogo djece: »Ti si jak, ja sam slaba. Ubij ti vani sve ptice i životinje, jer one dakako pripadaju njemu (Vatauinevi). Učini mu ono isto, što je on učinio meni. Ostavio mi je samo još jedno dijete, a i to će valjada htjeti da doskora uzme!« (ib. 146.—147.). Na ove ću se riječi još osvrnuti, jer se upravo napadno podudaraju sa izjavom neke žene u tradiciji Minkopa na Andamanima. Gusinde je 25. ožujka 1923. prisustvovao zajedničkoj žalobnoj svečanosti, što su je Jagan priredili kod smrti neke žene. Ta je svečanost trajala punih sedam sati i vrvjela od prigovora i predbacivanja Vatauinevi. Ali je također očitovala njihovo čvrsto i živo uvjerenje o svemoći i svudašnjosti, o apsolutnom gospodstvu i nedokučljivoj veličini Vatauineve, a onda i svijest vlastite nemoći prema njemu. I kad su se podvečer razišli, oglasila se u svakomu savjest: »pun kajanja obraća se opet Vatauinevi i moli ga, da mu oprosti riječi, što ih je izgovorio u velikoj uzbuđenosti« (Koppers, str. 167.—170.). Vrhovno gospodstvo i sve-

moć Vatauineve, koji je poslao jednom i potop na ljude (ib. 140.), mora da priznaju i došljaci: animistički dusi i šamani. Oni naime ne mogu ništa da učine ljudima, niti dobro (ib. 173.) niti zlo (ib 151. i 176.) protiv volje Vatauineve. Zato mu se i šaman moli, i to n. pr. kod bolesnika ovako: »Molim (te), moj oče, pomozi mi, da ovoga bolesnika opet ozdravim. I ako ne ćeš da pomogneš poradi bolesnika, tada učini to barem mene radi, da ne ostanem osramoćeni liječnik! ib. 177.).

Napokon Vatauineva sve vidi i zna. Pouku, što je daju mladeži u inicijacijama, svršavaju ovim riječima: »Ako ti ove propise, što si ih primio u inicijacijama, ne ćeš da obdržavaš, to ti mi ne činimo ništa, jer ti postaješ sada velik i samostalan. Tvoja je također stvar, da li hoćeš u tajnosti da obdržavaš ove propise ili ne ćeš. Ali nemoj misliti, da bi umaknuo kazni bilo u ovom ili u onom događaju. Ta onaj tamo gore (Vatauineva) ipak te vidi i on će te kazniti, prije svega kaznit će te ranom smrću. I ako tebe ne kazni odmah, to će dopustiti, da ti djeca umru« (ib. 94.—95.; isp. ib. 129.). Prema tomu je dakle Vatauineva također zakonodavac i sudac.

Etički kodeks, što ga »stari« u inicijacijama kod Jagan izlažu kandidatima u ime Vatauineve u glavnom se veoma podudara sa pentalogom kod Kurnai u jugoistočnoj Australiji, a također i sa zapovijedima Puluge kod Minkopa na Andamanima). Čini se ipak, da je pouka kod Jagan detaljnija. Tako n. pr. pouka o valjanom saobraćaju sa bližnjim sadržaje i ove lijepe konkretne upute: slijepca treba da odvedeš, kamo hoće da ide; izgubljeno dijete treba da doneseš natrag njegovim roditeljima, makar ovi bili i tvoji neprijatelji. Osim toga djevojke primaju i zasebne upute: da rano ustanu; da budu uvijek spremne, da donesu vode i drva; da se ne ogledavaju radoznalo na sve strane; napokon kao žene da budu poslušne i vjerne svojima muževima i onda, ako bi koji muž pogazio svoju vjernost, jer će se takav lakše povratiti na pravi put, kad žena ustraje u vjernosti (ib. 92.—94.). Kako smo već čuli, Vatauineva i bdije nad vršenjem svojih zakona: prekršaje kažnjava ranom smrću, bilo grješnika bilo njegove djece. Da li on i poslije smrti sudi dušama (lješinu većinom spale kao Tasmanci!), to Jagan ne znaju,premda vjeruju u prekogrobni život duše. To su izrično

naglasili i još dodali, da se toliko žaloste kod smrti svojih rođaka i prijatelja upravo zato, jer ne znaju, što je s njima poslije smrti (ib. 160.—161.).

Veoma je značajno, da Vatauineva nije u vezi sa nikakovom mitologijom: niti sa originalnom nižom mitologijom (ib. 194. s.) niti sa dijelovima više lunarne mitologije, koji su pridošli iz Patagonije, i s kojima se splela neka originalna tradicija o prvim ljudima (ib. 202. ss.), a prema tomu niti sa mitologiziranim praocem. I u tomu se Vatauineva podudara naročito sa Najvišim Bićem kod Kunai. Za veću sigurnost pitali su Koppers i Gusinde pojedine urođenike, muškarce i žene, sasvim ravnodušno, a opet veoma promišljeno ovako: »Htjeli bismo samo znati, s kime li je Vatauineva oženjen?« Takovim naime pitanjem sigurno im nijesu sugerirali odgovor u duhu vlastitih nazora. A odgovor urođenika bio je uvijek isti: veoma zaprepašćena lica. Neki su još uskliknuli: »Vatauineva oženjen! Tko je to rekao?« (ib. 153.).

b) Alkalauf i Ona imadu sasvim iste nazore o Najvišem Biću, a povrh toga izriču o njemu neke nove vlastitosti, koje su zanimljive i važne. Tako Alkalauf zovu ga K o l a s, što znači i »zvijezda«, i to »upravo zato, jer je svaka zvijezda ujedno neki dio Najvišega Bića, tako nešto kao njegovo oko, pomoću kojega ono može da vidi sve i u tamnoj noći« (Gusinde, str. 545.). Inače je Kolas čisti duh »kao duša poslije smrti« (ib. 544.). Alkalauf nam također otkrivaju razlog, zašto je Kolas, kao i Vatauineva, vrhovni gospodar svega, napose života i smrti, nadalje zakonodavac i sudac. On je naime nesamo postojao prije svih ljudi, nego je »on sve i načinio, premda nitko ne razmišljava o tomu, na koji je način on proizveo svijet i sve životinje i. t. d.; on je to eto učinio. I prvi su ljudi došli tada po njemu ovamo na zemlju; ali i o tomu manjkaju im točnije potankosti« (ib. 544.) . Međutim ipak znadu za drugu potankost, koja sjeća na Semang na Malaki: Kolas izravno daje svakomu čovjeku dušu. Tijelo naime potječe od roditelja, a »u času poroda... Kolas brzo pošalje sa nebeskoga svoda dolje zasebnu dušu, koja odmah prodre u tijelo novorođenčeta . . .« (ib. 546.). A i o životu poslije smrti znadu Alakaluf nešto više nego Jagan. Kad Kolas pošalje čovjeku smrt, onda »njegova duša ide gore, iznad zvijezda, gdje Kolas upravo stanuje. I tu ga Kolas ispituje o

svemu zlu, što ga je čovjek učinio ovdje na zemlji. A duša ostane uvijek gore i ne vraća se nikada više natrag na zemlju. O kazni poslije smrti ne znaju Alakaluf ništa. Oni kažu: Ta sama smrt je kazna; jer je čovjek učinio nešto zla, zato ga Kolas već rano pozove (sa zemlje). Da li je dakle sudbina dušâ tamo gore različita, oni ne znadu. Naprotiv oni misle, da sve duše dalje žive u jednakim prilikama (isp. nazore kod Dama!). Isto tako ne znaju, da li kasnije opstanak ovih duša na kojigod način prestaje. Oni samo spominju: Mi smo od starih uvijek čuli, da duše postojano dalje žive gore kod Kolasa, a jer on nikada ne prestaje živjeti (isp. ime »prastari« kod Jagan!), valjada će uvijek živjeti s njime i duše« (ib. 545.).

Ona zovu Najviše Biće T e m a u k l. To je vlastito ime, što ga je on uvijek nosio, i nitko ne znade, da li imade zasebno značenje. Ona izričito vele, da Temaukl »vidi sve ljude i sve, što rade; on točno čuje, što svaki govori, što više, on poznaje i svačije misli i nakane« (ib. 529.). O stvaranju svijeta znadu Ona nešto više nego Alakaluf. Po njihovoj naime predaji i Temaukl je postojao već davno prije svih stvari i ljudi, pa je on sâm načinio prvi svijet, koji je bio još malen i imao tada još niski nebeski svod. Zatim je Temaukl zapovijedio prvomu čovjeku, da proširi zemlju i podigne nebeski svod na današnju visinu. Kasnije istom dođoše drugi ljudi (ib. 530.). Međutim ovo su teme, što ih nalazimo i u lunarnim mitologijama. Napokon Ona (kao uostalom i Alakaluf, isp. ib. 545.) također naglasuju, da Temaukl nesamo kažnjava (teškim bolestma i ranom smrću) one, koji krše njegove zakone, nego da je i dobrostiv i sklon onima, koji ih vjerno vrše. Inače se u idejama o prekogrobnom životu podudaraju u glavnom sa Alakaluf (ib. 530.).

c) Religijski kult na Ognjenoj Zemlji očituje se kao i u jugoistočnoj Australiji poglavito u obdržavanju etičkih zakona Najvišeg Bića i u inicijacijama. Koppers je u vlastitom poglavlju pod naslovom »Theorie und Praxis« (str. 95. ss.) izložio detaljno, kako se Jagan i u običnom životu brinu, da ispune propise, što su ih u ime Vatauineve primili od »starih« u inicijacijama. Odmah u uvodu toga poglavlja veli: »Činjenica je, da se napose kod svih onih, koji su propisno prošli staru školu (inicijacija), postojano očituje iskreno nastojanje, da život i djelovanje dovedu u sklad s onim propisima« (ib. 95.). A

svoj prikaz zaključuje s riječima: »Ovi primjeri pokazuju dostatno, da upute, podijeljene u inicijacijama, nijesu samo prazne riječi, nego da u opsežnoj mjeri utječu i na cjelokupni dnevni život« (ib. 101.). Dodaje još, da neki mlađi muževi, koji su u trajnom dodiru sa evropskim kolonistima, postojano izbjegavaju inicijacije. Za takove rekoše ostali muževi, da ih doduše ne mogu prisiliti, da prođu inicijacije, ali se s njima ne druže mnogo niti imaju u njih povjerenja (ib.).

Za Ona veli Gusinde, da svaki nastoji, da savjesno izvrši etičke zakone, i to upravo zato, jer to Temaukl tako hoće i nad tim bdije. To da je način, kojim ga poštuju i čine sebi sklonim (str. 531.). Isto vrijedi i za Alakaluf (ib. 545.). Ali Gusinde također konstatira, da su upravo zadnjih godina neki kolonisti veoma demoralizirali većinu Ona i Alakaluf, naročito na štetu šeste i sedme zapovijedi dekaloga — nekoć najveće svetinje svih urođenika Ognjene Zemlje (ib. 535. ss.). Neki stariji muževi kod Alakaluf n. pr. rekoše mu više puta, da oni dandanas kradu samo zato, jer su to tako često vidjeli kod »bijelih« i jer hoće da se barem djelomice odštete za sve ono, što su im »bijeli« ukrali i još uvijek im kradu, naročito skupocjene kože od vidre (ib. 540.; isp. 536.—537.). To je žalosna paralela sa jugoistočnom Australijom, a još žalosnija svjedodžba za stanovite evropske koloniste!

Prema tomu inicijacije sadržaju također izvanjski kult Najvišeg Bića. Kako smo već čuli, to su sve njegove uredbe, na kojima se konačno temelji sav socijalni i duševni život urođenika, i u kojima se mladeži svečano proglašuju njegovi zakoni. Zato u inicijacijama mnogo govore o Najvišemu Biću i o sankciji, što je ono daje svojim zakonima (Koppers, str. 77 i 94.—95.; Gusinde, str. 530 i 545.). U inicijacijama dakle urođenici Ognjene Zemlje, kao i jugoistočne Australije, ispovijedaju izvanjskim i svečanim načinom, da priznaju vrhovno gospodstvo Najvišeg Bića nad pojedincem, nad porodicom i nad cijelom ljudskom zajednicom. Nadalje i na Ognjenoj Zemlji traju inicijacije po više mjeseci, pa se u njima kandidati vježbaju u poslovima i dužnostima samostalnih ljudi i u snašanju fizičkih napora. Ovamo idu i veoma strogi postovi (kod Jagan n. pr. dobili su kandidati nekoć na dan samo tri do pet školjaka) tako, da svi vidno smršave (Koppers, str. 54., 71., 87. i 91.; Gusinde,

str. 531., 532., 541.—542.). Međutim na Ognjenoj Zemlji nema zasebnih ceremonija, koje bi sjećale na obrede u jugoistočnoj Australiji, po kojima se kandidati kao prvine plemena prikazuju i simbolično žrtvuju Najvišemu Biću. Ali Jagan ipak imadu neki simbolički prikaz, kako mladići i djevojke postaju u inicijacijama »novi ljudi«, ravnopravni članovi plemena (Koppers, str. 78.—80.), što sjeća na Juin u jugoistočnoj Australiji.

Alakaluf i Ona ne poznaju ni žrtava ni molitava u pravom znamenovanju riječi. Alakaluf izričito vele glede molitve: »Dobrome čovjeku Kolas pomaže i daje sve, što mu treba. Ali čovjek, koji zaboravi na svoje dužnosti, zaslužuje kaznu i nju mora onda upravo i da pretrpi, pa tu ne pomaže molba ni molitva!« (Gusinde, str. 530. i 545.). Žrtava nemaju danas ni Jagan. Međutim već sam upozorio na to, da se riječi, što ih žena u očaju govori mužu, kad joj umre mnogo djece, upravo napadno podudaraju sa očajnom izjavom neke žene u tradiciji Minkopa na Andamanima (Bog. Sm. XIII. br. 1. str. 96.). Povod očaju je isti: smrt djeteta (kod Minkopa sina, kod Jagan djece uopće). Isti je također subjekt očaja: žena (kod Minkopa neka žena iz davnoga doba, kod Jagan svaka žena, kojoj umre mnogo djece). Ista je okolnost, da žena u očaju potiče druge (kod Minkopa sve ljude, kod Jagan svoga muža) na neko djelo. Napokon je ista moralna vrijednost toga djela: to je nedopušteno djelo, jer se njime hoće u ime osvete da uništi o n o, š t o par excellence p r i p a d a N a j v i š e m u B i ć u — kod Minkopa hranive biljke u prvoj polovici kišovite periode, kod Jagan ptice i životinje uopće. A zabrana, da Minkopi ne smiju uživati takove biljke, nosi na sebi biljeg primicijalne žrtve. Zato su te biljke i konkretno određene. A jer predmet ovakove primicijalne žrtve »pripada« Najvišem Biću, i jer se s tom primicijalnom žrtvom treba da prizna vrhovno gospodstvo Najvišeg Bića nad životom ljudskim i nad onim sredstvima, kojima se život ljudski uzdržava na zemlji: to je kod Minkopa razumljiva i psihologija osvetne namisli matere u skrajnjem očaju poradi smrti djeteta, koje dakako opet njoj »pripada«.

Ne bi li se onda na temelju cijeloga paralelizma u ovom konkretnom događaju dalo zaključiti, da su i Jagan nekoć imali zabranu, da ne smiju ubijati ili neke ptice i životinje uopće ili nikakvu pticu ni životinju u određeno vrijeme? Premda na-

*

ime danas vele, da »živa bića, ptice i druge životinje« (Koppers, str. 151.) napose »pripadaju« Vatauinevi, to ipak smiju ubijati sve ptice i životinje bez razlike vrste i vremena. Čini se dakle, da onaj poticaj očajne matere kod Jagan nije sasvim razumljiv niti psihološki opravdan, ako se ne pretpostavi, da su i Jagan nekoć imali zabranu, da ne smiju ubijati određene (po vrsti ili vremenu) ptice i životinje, koje bi Vatauineva »trebao za svoj potrošak«, kako bi rekli Minkopi — t. j. da su i Jagan nekoć imali (primicijalne) žrtve. Ova je hipoteza tim vjerojatnija, što u Južnoj Americi upravo Botokudi, koji su i antropološki i kulturno ostali najbliži urođenicima Ognjene Zemlje, prema najnovijim vijestima ipak poznaju neke žrtve, kako ćemo doskora čuti, premda se dosad općenito držalo, da primitivni urođenici toga kontinenta (u koliko na njih nijesu utjecali stari kulturni narodi, Inka i dr.) uopće nemaju žrtava.

Međutim glede žrtava bilo kako bilo, sigurno jest, da Jagan molitvu i poznaju i redovito je prakticiraju. A u tom se opet podudaraju donekle sa Tasmancima (i sa Kurnai u jugoistočnoj Australiji). Te su molitve kratki i većinom spontani zazivi i usklici, a u glavnom izriču ili prošnju ili zahvalu Vatauinevi u različitim prilikama života. Slične molitve imadu također i Semang na Malaki, kako svjedoče Skeat i Blagden, ali ovi istraživaoci u svom izvještaju ne navode tekstove tih molitava. Osim glavnog sadržaja ne znamo ništa potanje ni o molitvama Tasmanaca. Napokon u Africi smo našli i tekstove molitava nekih Pigmejaca i Pigmoida, ali u malenom broju. Kod Jagan pak mogao je Koppers da pokupi znatan broj tekstova tako, da se dade upoznati i duh njihove molitve. Zato evo navodim sve tekstove u doslovnom prijevodu.

Prošnju sadržaju ove molitve: »Hajde, moj Oče, budi nam danas milostiv (u lovu t. j. daj nam uspjeha)!« — »Moj Oče, daj, da dočekam lijepo vrijeme!« — »Molim, moj Oče, budi milostiv, spasi čamac na suho!« — »Dajde, moj Oče, budi mi milostiv (ozdravi opet moje dijete)!« — »Hajde dakle, moj Oče, milostivo nam daj opet dobro, o žalosti (na svršetku velike korote za milim pokojnikom)!« — »Dao ti onaj tamo gore jako srce, dok tu sjediš i pjevaš (u inicijacijama)!« — »Hajde dakle, dao nam svima Otac, da dočekamo dobar novi dan!« — »Bio nam svima Otac tamo gore sjutra milostiv!« (Koppers, str.

148.). Ova dva zadnja zaziva jesu neka vrsta večernje molitve, što je često puta govori koji starac, kad su se već svi spremili na počinak. Ovamo bi ušli i zazivi, kojima mole Vatauinevu, da im oprosti prigovore i uvrede prigodom velikih žalobnih svečanosti (ib. 170.), ali Gusinde nije naveo tekstove tih zaziva.

Kratke zahvalne usklike upotrebljavaju općenito, kad im je molba uslišana. Najkraći i najčešći jesu ovi: »Hvala, moj Oče (ašarš Hitapuan)!« i »Hvala ti, dobri Stari!« Inače su još uobičajene ove zahvalnice: »Hvala ti, moj Oče, ti si nam danas bio dobrostiv (i dao obilnu lovinu ili lijepo vrijeme)!« —»Hvala ti, moj Oče, ti si se pokazao milostiv nama obadvojima (majci i ozdravljenomu djetetu). Sretna sam u tomu, što mi je učinio moj Otac!« — »Hajde dakle, moj Oče, ti si nam bio dobrostiv. Milostvo si nam doveo čamac na suho, mi smo sretni (zadovoljni) s Ocem!« — »Hajde, nova godina (novo ljeto) je tu, hvala (Ocu)!« (ib. 148.—149.). Pod konac inicijacija, što su ih prošli Koppers i Gusinde, improvizirao je neki urođenik ovu molitvu: »Mirni i zaštićeni od Hauučela (neki zao duh) slavimo ovdje inicijacije. Mi smo također zadovoljni s ovom dvojicom bijelih. Oni su prisustvovali inicijacijama. Oni su prema nama dobri i obećali su nam, da će nam uvijek pomagati (kod čilenske vlade). Nama ostaje tada neko područje, gdje možemo mirno sprovesti zimu. Samo ako Ubojica na nebu (Vatauineva) ne dođe dolje, da nas ubije. Hvala Vatauinevi, da ćemo se ovdje probuđivati (živjeti) i nadalje. Vatauineva će nas ovdje čuvati i štititi i nadalje, kao što u ovim danima (inicijacija) tako i u buduće. I ovu će dvojicu bijelih štititi, on naš Otac. Hvala, moj Oče; hvala, moj Oče!« (ib, 150.).

Iz ovih se molitava dade razabrati: ponajprije čvrsta i živa vjera u svudašnjost i sveznanje, u svemogućnost i dobrotu Vatauineve, a zatim duboka svijest ovisnosti o njemu i neograničeno povjerenje u njega. Ovu posljednju crtu osvjetljava naročito činjenica, da u molitvama Vatauinevu nazivaju gotovo isključivo Hitapuan — »moj Otac«. Nadalje je značajna zahvalnost prema Najvišem Biću, koja je kod Jagan izražena u molitvama, a kod drugih nosioca relativne prakulture poglavito u primicijalnim žrtvama: tako kod nekih Pre-Dravida, Vedda, Aeta, Negrila, Kindiga i Nilota. Napokon je zanimljiv individualizam, koji se ističe u molitvama kod Jagan: pojedinac moli

za pojedine vlastite potrebe, a pri tomu ili upotrebljava ustaljene izraze ili molitvu naprosto improvizira. U tomu se kod Jagan najbolje očituje čvrsta i živa vjera u Vatauinevu uopće.

2. Čim prijeđemo na sam kontinent Južne Amerike, znatno se mijenja slika religije kod ostalih nosioca relativne prakulture. Od juga prema sjeveru, kod plemena i naroda Patagonije, Pampe i El Grand Chaco: postaju sve izrazitiji lunarno-mitološki dualizam, manistički animizam i šamanizam, koji se na Ognjenoj Zemlji očituju samo u prvim počecima, i to kod Ona i Jagan, dok Alakaluf ne poznaju ni tih početaka. Zadnja dva ogranka na sjeveru orijentirani su tako, da Uitoto i slični izolirani ostaci relativne prakulture na sjeverozapadu još više obiluju ovim tuđim elementima, dok na sjeveroistoku Džes (i Puri-Koroados) ostaju bliži urođenicima Ognjene Zemlje.

Već smo čuli, da ovi tuđi elementi u relativnoj prakulturi potječu u Južnoj Americi od Arovaka, Tupa i Kariba, koji raznose mlađu matrijarhatsku kulturu. Međutim najnovije lingvističko otkriće očevidno dokazuje, da na skrajnjem jugu Amerike ti elementi sežu još dalje u prošlost i da potječu od starije matrijarhatske (dvorazredne) kulture, koja je došla ovamo ni otkuda bliže ni dalje nego iz — Australije, i to najvjerojatnije odmah zajedno sa nekim nosiocima relativne prakulture. Glasoviti naime ligvist P. Rivet, koji je već raščistio mnoga lingvistička pitanja Južne Amerike, najavio je u prosincu prošle godine dva svoja otkrića pariškoj akademiji »des Inscriptions et Belles lettres«, a ovih dana objelodanio ih je sa poglavitim dokaznim materijalom u najnovijem broju »Anthroposa« pod pregnantnim naslovom: Les Mélano-Polynésiens et les Australiens en Amérique (A. XX. 51.—54.). Prvo otkriće dokazuje genetičku srodnost Melano-Polinezijaca (konačno dakle i Austronezijaca, a onda i Austrijaca sve do podnožja Himalaje i do Madagaskara!) sa familijom Hoka u jugozapadnom dijelu Sjev. Amerike. Drugo opet otkriće dokazuje genetičku srodnost »Australaca« sa familijom Čon, koja obuhvata Tehuelče u Patagoniji i — Ona na Ognjenoj Zemlji. Ponajprije treba da naglasim, da ova dva otkrića, zajedno sa trećim kao poglavitim rezultatom velike »The Jesup N. P. Expedition« (genetička srodnost t. z. sjeverozapadnih Indijanaca Sjev. Amerike sa Paleo-Sibircima u sjeveroistočnoj Aziji), definitivno vežu

Ameriku sa »starim svijetom«. »Pukao je obruč, što je okruživao Ameriku« (Rivet, str. 54.), a što su ga t. z. amerikanisti u etnologiji čuvali upravo ljubomorno.

Nadalje ova lingvistička otkrića najljepše potvrđuju rezultate kulturno-historijske metode u etnologiji i hierologiji. Genetička srodnost familije Hoka sa Melano-Polinezijcima poslužit će nam kasnije. Ovdje nas zanima genetička srodnost »Australaca« sa Patagoncima i Ona na Ognjenoj Zemlji. A to zato, jer potvrđuje i stavlja izvan svake sumnje zaključke kulturno-historijske etnologije, napose i hierologije (isp. točku 1.): prvo o užem kulturnom srodstvu jugoistočnih Australaca sa urođenicima Ognjene Zemlje; drugo o tomu, da su Ona prenijeli iz Patagonije i proširili na Ognjenoj Zemlji elemente (starije) matrijarhatske kulture. P. Rivet naime navodi u »Anthroposu« (l. c. 52.) ukupno 26 srodnih paralela vokabulara od 70, što ih je uopće našao između »Australien« i Čon. Od 26 takovih »australskih« riječi mogao sam 24 točnije lokalizirati pomoću poredbenih rječnika P. W. Schmidta u »Gliederung der Australischen Sprachen« (Wien 1919.), a rezultat je ovaj: 4 pripadaju srednjoj jugoistočnoj grupi t. j. nosiocima relativne prakulture; 17 jugozapadnoj, centralnoj i sjevernoj t. .j nosiocima starije matrijarhatske kulture, ali je kod nekih još dosta afirmirana kao podloga također i relativna prakultura; napokon 3 riječi su zajedničke prvoj i drugoj (centralnoj) skupini. To dakle znači, da su se Čon t. j. pređi Patagonaca i Ona (a vrlo vjerojatno i nekih drugih naroda Južne Amerike) odijelili od stanovite grupe Australaca, u kojoj se već pomiješala relativna prakultura sa starijom matrijarhatskom kulturom. A pred Čon su prema tomu išli pređi od Alakaluf i Jagan, koji su elemente (starije) matrijarhatske kulture primili od Ona istom na Ognjenoj Zemlji i koji su ostali kulturno bliži upravo srednjoj jugoistočnoj grupi Australaca (Kurnai i Juin sa Tasmancima). Dalje pak na sjeveru od Čon t. j. iz El Gran Chaco počeli su pridolaziti elementi mlađe matrijarhatske kulture od Arovaka i Tupa, čija čista plemena nalazimo tamo među nosiocima relativne prakulture.

Tako je pomoću etnologije i lingvistike dostatno osvijetljen kulturno-historijski položaj nosioca relativne prakulture na

samom kontinentu Južne Amerike. Tim se može donekle da naknadi nedostatak temeljitih izvještaja o njihovoj religiji. Uistinu, osim Uitoto i nekih naroda iz familije Džes, svi su slabo istraženi u religijskom pogledu. Upravo je čudno, kako su mršavi takovi izvještaji i starih misionara (od 16. v. dalje) i modernih istraživaoca (Ehrenreich, Nordenskiöld i dr.). Neki stari misionari govore o urođenicima Južne Amerike kao evolucionisti prošloga stoljeća: o religiji ni traga! Nordenskiöld opet svršava svoj izvještaj o religiji nekih plemena u El Grand Chaco: »Ima mnogo, što mi nijesu htjeli da saopće ... Tko hoće da istraži religiju ovih Indijanaca, taj mora da boravi kod njih veoma dugo« (C. III. 185.). A danas je već jedva moguće da se štogod ulovi. Nekih je naime plemena i naroda već sasvim nestalo: tako svih Čarua (g. 1832.), nekih plemena Gvaikuru i više naroda iz familije Džes. Drugi su se opet sasvim pomiješali ili sa nekim alofilnim urođenicima Južne Amerike ili sa evropskim kolonistima: tako gotovo svi Pampas-Indijanci, mnogi Patagonci i Džes. Sve sitne podatke, starije i novije, o religiji ovih nosioca relativne prakulture pokupili su V. Cathrein (C. III. str. 102. ss.), zatim uvaženi amerikanisti P. Ehrenreich: Die Mythen und Legenden der südamerik. Urvölker (Berlin 1905.) i donekle W. Krickeberg: Amerika (u G. Buschan, Illustrierte Völkerkunde I. Stuttgart 1922.).

a) Tehuelče ili Patagonci u religijskim su nazorima na prijelazu između urođenika Ognjene Zemlje i kontinenta. Imadu još jasnu ideju Najvišeg Bića t. j. »dobrog i velikog duha«, koji je (na nebu i) stvorio ljude i životinje, ali se mnogo već ne brine za ljude. To je izvještaj Ch. Mustersa (C III. 229.; isp. Krickeberg, str. 317.). Prema izvještaju P. Dobrizhoffera zovu ga Sojču. On je nevidljiv i vrijedan svakoga poštovanja, a stanuje »izvan svijeta«. Zato pokojnike zovu »sojčubet t. j. ljudima, koji su kod Sojču (isp. Dama u juž. Africi!) i žive izvan svijeta« (C III. 226.). Međutim se kod Patagonaca jasno očituje i lunarna mitologija. Tako o stvaranju vele, da je sve, što postoji, izašlo iz neke spilje (= sasvim tamni Mjesec!), a taj proces još uvijek da traje (Erenreich, str. 33.). Području lunarne mitologije pripadaju također razvijeni animizam i šamanizam. Između (zlih) duhova osobito se ističe neki, koji »prema raspoloženju« čini zlo i dobro (C III. 229. i Krickeberg, l. c.). Najviše

Biće Sojču i taj duh sadržaju dakle već glavne crte lunarno-mitološkog dualizma. Etičko je stanje kod Patagonaca još povoljno, a naročito se očituje ljubav prema ženama i djeci (C III. 228.—230.).

Kod Puelče ili Pampas-Indijanaca (C III. 225.—226. i Krickeberg, str. 316.), a valjada i kod Čarua, lunarno-mitološki dualizam već je potpuno izgrađen. Staro Najviše Biće reprezentira »dobri duh« Vidaventru, čijoj se moći dive, ali već ne znaju, gdje je on. Po nazoru araukanskih Rankeles, koji su se u pampi asimilirali starosjediocima, on je »veliki muž« i »otac sviju«, svudašnji, nevidljiv i nedijeliv. On je također »veoma dobar, pa ga treba ljubiti«. Njemu se i mole, i to u tajnosti: pojedinci sami za sebe u šumi. Njemu je nasuprot »zao duh« Gvaliču, koji kruži okolo na površini zemlje i zapovijeda drugim zlim dusima, koje također zovu »gvaliču«. A ima ih legija, jer su to većinom duše pokojnika (isp. oprečni nazor Patagonaca!), koje stanuju pod zemljom, u šumama, vodama, spiljama i u neobičnim pećinama. Gvaliču i njegova družba šalju sve zlo, što stiže ljude, naročito bolesti i smrt. Zato više misle na Gvaliču nego na Vidaventru, a zato je i šamanizam veoma razvijen. Od Araukanaca, zapravo preko njih od starih Peruanaca (Inka), potječe kult Sunca, kojemu i žrtve prinose. Te su žrtve uostalom veoma slične (zajedno sa prigodnom molitvom) žrtvama kod Kindiga u Africi. Da li i druge žrtve, što ih još nalazimo kod Puelče, potječu od Araukanaca, nije baš tako sigurno, kako to općenito drže etnolozi (isp. Krickeberg, str. 306.). Krvne žrtve zlim dusima sigurno su tuđeg podrijetla. Ali neke libacije prije pila i jela (C III. 226.) mogle bi da budu i originalne, premda postoje i kod čilenskih Araukanaca (ib. 221.), jer se podudaraju sa primicijalnim žrtvama, što smo ih našli kod nekih nosioca relativne prakulture u Africi i Juž. Aziji. Značajno je također, da izvještaj I. Holine o čilenskim Araukancima iz g. 1787. ne spominje tih libacija (isp. C III. 217.).

Nosioci relativne prakulture u El Gran Chaco t. j. Gvaikuru i neke (jezično) izolirane grupe, kao Matako, Maskoi, Gvato i dr., većinom su se sasvim asimilirali Tupima i Arovacima, koji su prodrli među njih i predali im sve glavne elemente mlađe matrijarhatske kulture. Tako među njima nala-

zimo početke poljodjelstva, tragove materijarhata, kuvadu (muž mora poslije poroda svoje žene da leži u krevetu nekoliko dana i da obdržava određene postove i nemrse t. j. dijetu), skalpiranje ubijenih neprijatelja u ratu i trofeje od skalpa (to je paralela sa lovom na lubanje u Oceaniji), maskirane svečanosti, dvostruko sahranjivanje (kosti naime lješine poslije stanovitog vremena iskopaju i ponovno sahrane), sasvim izgrađeni animizam sa manizmom i šamanizam (Krickeberg, str. 295. i 302. do 305.). Zato je Najviše Biće većinom potisnuto sasvim u stranu ili se stopilo sa tvorevinama matrijarhatske kulture, koliko se to dade prosuditi po slabim podacima o religije ovih naroda.

Tako Gvaikuru većinom još imadu neku maglovitu ideju o »velikom duhu«, koji je sve stvorio i dao svakomu narodu njegove vlastitosti (C. III. 145.). Jasnija je ta ideja kod Matako: »velikog duha« zovu O h o t a t, ali ga ne štuju (ib. 185. i 187.). Ime »veliki duh« za Najviše Biće sjeća na Šiluk u Africi, a inače je osobito rašireno kod Indijanaca Sjev. Amerike. Dva izumrla naroda od familije Gvaikuru: Abiponi i Mokovi pomiješali su Najviše Biće sa praocem, a onda ga stopili sa Plejadama (isp. Pre-Dravide Irulan u Prednjoj Indiji). Zato Plejade zovu »stvoriteljem i ocem«. Njega slave svake godine u svibnju, kad se Plejade pojave (ib. 151. i 155.—156.). Po tradiciji Mokova palo je sunce jednom na zemlju, te je nastao opći požar. Neki su se ljudi popeli na drveće, ali im je vatra spalila lice, pa su postali majmuni; drugi su htjeli da se spase u vodi, ali su se tu pretvorili u ribe i žabe (Ehrenreich, str. 16.). To sjeća na Kurnai u jugoistočnoj Australiji, kod kojih Najviše Biće šalje opći požar, da kazni neposlušnost ljudi. Narod Lengva od grupe Maskoi imade lunarni mit, da je prvi ljudski par kroz neku rupu došao iz podzemlja na zemlju (ib. 32.), dakle slično kao Patagonci. Nakopon Gvato, koji borave u močvarnom području gornjeg tijeka rijeke Paragvaja, prema suglasnom izvještaju dvaju istraživaoca (Castelnau i Cardus) »vjeruju u Najviše Biće i drže, da se k njemu vraćaju duše onih, koji su na zemlji pošteno živjeli, a duše zlih da budu uništene.« U tomu se dakle podudaraju donekle sa Patagoncima. A kad vele, da se duše dobrih ljudi »vraćaju« k Najvišemu Biću, onda duše uopće valjda i dolaze od Najvišega Bića, što opet sjeća na Alakaluf. Castel-

nau ističe »izvanrednu blagost njihovih običaja i njihovu djetinjsku radoznalost« (C III. 167.—168.).

b) U sjeverozapadnom kutu Južne Amerike, među izoliranim nosiocima totemističke kulture i jakim kolonijama Tupa, Kariba i Arovaka, obitavaju uzduž gornjeg tijeka Japure (sjev. pritoka Amazona) plemena Uitoto. O njihovoj religiji temeljito nas izvješćuje K. Th. Preuss: Religion und Mythologie der Uitoto, Bd. I. (Göttingen 1921.). Oni pripadaju bumeranškom sloju relativne prakulture sa mnogim elementima i totemističke i mlađe matrijarhatske kulture. Zato je veoma zanimljiv sastav njihove religije. Uitoto imadu jasnu ideju Najvišega Bića. Ali to Najviše Biće ponajprije se stopilo sa praocem (isp. Juin u jugoist. Australiji i Hotentote u juž. Africi), a onda se na njega i na njegovo djelovanje nadovezala lunarna mitologija prvoga tipa sa prijelazom u drugi tip. Kao nekakvi »lunatici« promatrali su pređi od Uitoto sve u ogledalu Mjeseca, t. j. u njegovim fazama: u opetovanom »izlasku« mlađa iz sasvim tamnoga Mjeseca i u izmjeničnom napredovanju i opadanju sad svijetloga sad opet tamnoga Mjeseca. Najviše Biće kao praotac zapravo je Mjesec i kao takav on prvi nastaje iz »ništa«, t. j. iz posve tamnoga Mjeseca, i on umire, ali opet i oživi (kao Mjesec). Iz istoga »ništa« (t. j. opet iz Mjeseca) stvara Najviše Biće kao takovo svijet i sve, što je u njemu, a u koliko je praotac, on sve također izlučuje iz svoga tijela, naročito prvog poglavicu t. j. prvog »pravog« čovjeka. Po Mjesecu opet obnavlja se sav život na zemlji, naročito plodovi usjeva i drveća, koji nastaju iz »ništa«, i u kojima se svake godine pojavljuje duša Najvišeg Bića kao praoca. Napokon stalne svetkovine sa svojim obredima, što ih je ustanovilo Najviše Biće i kao takovo i kao praotac, prikazuju tri glavne faze Mjeseca: mlađ (srp u napredovanju), uštap i zadnji srp, a ti obredi treba da utječu na obnavljanje i Mjeseca i života na zemlji, naročito plodova usjeva i drveća (str. 26. ss. i 123. ss.). Po ovomu već se vidi, da kroz lunarnu mitologiju kod Uitoto probija rafinirana spekulacija »o prvim počecima«, o zadnjim uzrocima svega, što postoji. Takove spekulacije nalazimo kod nekih urođenika Sjev. Amerike. Kod Uitoto lunarna mitologija odrazuje sraz i kompromis između teističkog nazora relativne prakulture i neke vrste (materija-

lističko-)monističkog nazora matrijarhatskih kultura. Vrijedno je, da to pobliže promotrimo.

Najviše Biće zovu Moma, t. j. Otac, ali se ljudi nikada ne nazivaju njegovom djecom. On je sam za sebe: nema ni žene ni djece (str. 36.). On je sam od sebe: nastao je prvi, bez oca i matere (str. 25.). On je također i stvoritelj svega, kako ćemo još čuti. A stvorio je najprije zemlju, i to iz »naino«. Što je to? Preuss veli: »Naino bedeutet etwas, was unter dem Scheine des Nichtvorhandenseins doch in einer den Sinnen verborgenen Form besteht, oder was man nur in Gedanken annimmt (od mene podvučeno), ein Wahngebilde, aber doch nicht ganz ohne Existenz« (str. 27.). Nadalje Preuss ispravno drži, da su Uitoto »veoma vjerojatno« gledali u »izlasku« mlađa (srpa) iz sasvim tamnoga Mjeseca (ne doduše prototip nego prvobitno samo) simbol (direktnog) prijelaza nečega iz »naino« u potpunu realnost (str. 33.). Ali sâm »naino« prema cijelom njegovom tumačenju prvobitno ipak znači: nešto, što imade samo idealan bitak, ili ideja o nečemu, što još nema stvarnoga bitka. Da su takove apstrakcije primitivnim narodima shvatljive, dade se utvrditi i psihološki i etnološki. I Uitoto naime imade n. pr. bodež, što ga hoće da napravi, u svojoj glavi u umu prije, negoli ga izreže iz bambusa ili iz kosti. Prema tomu je mogao da promatra već u vlastitom djelovanju i prijelaz iz »naino« u stvarni bitak. Nadalje kako ćemo čuti, Moma je »razmišljavao« i »ispitivao« kod stvaranja svijeta. A dokle može da dopre »primitivna spekulacija«, evo primjera iz Sjev. Amerike: Zuni vele, da je Najviše Biće učinilo sve stvari »indem es sich selbst nach auswärts im Raum dachte« (SU. 144.)! Moma je dakle stvorio zemlju i svijet »iz ideje«, t. j. prema ideji, koju je imao o zemlji i svijetu. Kasnije su »naino« pod utjecajem lunarne mitologije materijalizirali i potpuno ga identificirali sa njegovim simbolom, t. j. sa sasvim tamnim Mjesecom, te sada iz njega stvara Moma svijet i iz njega nastaju (po duši Mome) svake godine plodovi usjeva i drveća.

Slična je materijalizacija zadesila i drugi pojam: »ikino« i »rafue«, što znači: riječ, pripovijest, predaja o stvaranju i o svetkovinama, zatim svi obredi ovih svetkovina (pjesme, plesovi i mimička prikazivanja), što ih je Moma dao pređima od Uitoto, da po njima utječu na uzdržavanje svijeta i života na

zemlji (str. 26., 32.—33. i 123. ss.). Prvobitno su »ikino« i »rafue« sigurno naznačivali riječi i djela (t. j. izražaje volje), kojima je Moma stvarao svijet. Uistinu Moma izgovara neke riječi kod stvaranja, kako ćemo čuti. A imade i inače primjera, kako Najviše Biće stvara pojedine predmete riječima ili zapovijedima. Tako jugozapadni Australci vele, da je Najviše Biće zapovijedalo: »Zemljo, izađi!« i onda dahnulo, te je zemlja bila stvorena; zatim: »Vodo, izađi!« i opet dahnulo, te je voda bila stvorena i t. d. (C. III. 285.). Slično govori (pra)moru Najviše Biće kod urođenika Maršala (grupa Ralik): »Vidi (primi, imaj) svoje ostrvo!«, i ostrvo se pokaže; zatim: »Vidi svoj pijesak!«, i pijesak se pokaže i t. d. (A. Erdland, Die Marschall-Insulaner, Münster i. W. 1914. str. 308.). Pripominjem, da su oba spomenuta područja prema lingvističkom otkriću P. Riveta poslala svoje ogranke u Ameriku. Nadalje je simbol stvaralačkih riječi Mome vjerojatno bio zvuk drvenog rasporenog bubnja za signale (Schlitztrommel), što ga Uitoto udaraju kod svih svetkovina, i u kojem se po njihovom (današnjem) nazoru nalaze duše svih (živih) stanovnika naselja (Preuss, str. 32. i 46.). To opet sjeća na jugoistočne Australce, kod kojih brenčala sadržaju »glas« praroditelja i uopće prikazuju praroditelje, koji prenose život na potomstvo preko spolnih totema. Što više, Juin izričito vele, da šum brenčala naznačuje grmljavinu, koja je glas Najvišega Bića (stopljenoga sa praocem) i doziva kišu (Bog. Sm. XIII. br. 1. str. 127.—129.). A Uitoto opet vele opisujući svetkovinu mlađa: »Već kad je Moma stvarao riječi (t. j. pjesme svetkovine), imao je bubanj. Kad je udarao u njega, zazivao je svoju vodu, i ... ona je padala po prvi puta s neba...« (Preuss, str. 28.). Kad je pak nadošla lunarna mitologija, postao je bubanj simbol sasvim tamnoga Mjeseca, koji po mišljenju mnogih primitivnih naroda sadržaje kišu i uopće vodu ili drugu tekućinu (isp. ib. 32., 121. i 142.). Tako je konačno, preko bubnja i njegovog prvobitnog značenja, sasvim tamni Mjesec mogao da postane materijalizacija također i »riječi«, kojima je Moma stvarao svijet, i »obreda«, kojima Uitoto po njegovom ovlaštenju obnavljaju Mjesec i život na zemlji, naročito plodove usjeva i drveća (isp. str. 26. i 124. ss.).

Rezultat je svega toga bio taj, da je Moma dospio u lunarnu mitologiju: postao je Mjesec i mitski praotac. Zato ga

zovu također Nainuema i Rafuema: »koji ima ili jest naino i rafue«; on sâm i nastaje iz »naino« i »rafue« t. j. iz sasvim tamnoga Mjeseca (str. 26.—27.). On kao neko svemirsko tijelo također izlučuje iz sebe predmete svijeta, kao što sasvim tamni Mjesec »izlučuje« iz sebe faze svijetloga Mjeseca. I ovo miješanje Najvišeg Bića sa lunarnim praocem i svemirskim prapočelom ili teizma sa monizmom odrazuje se najbolje u mitu o stvaranju svijeta i u predaji o svetkovini zadnjeg srpa Mjeseca. Sada možemo u glavnom razumjeti te mitsko-filozofske spekulacije. Mit o stvaranju svijeta dade se podijeliti u tri dijela, kojima se priključuje spomenuta predaja kao četvrti dio. Pripominjem odmah, da se Moma ističe kao transcendentalno biće u prvom i trećem, a kao neka imanentna sila svijeta u drugom i četvrtom dijelu. Evo ih, u glavnom doslovno:

»Naino, ništa drugo nije bilo. Tvorevine od naino dotakne se Moma, uhvati nešto tajanstveno. Ničega nije bilo. Pomoću sna pridrži to Moma Nainuema i razmišljavaše. Nikakvog drveta nije bilo, da bi (s njime) to držao: na niti sna (Traumfaden) držao je on naino dahom (isp. jugozapadne Australce!). Ispitivao je, gdje je temelj prazne (tvorevine od) naino, ali ničega nije tu bilo: Prazninu nadovezujem. Međutim ničega nije bilo. Sad je Moma tražio dalje, ispitivao temelj te riječi i pipao temelj praznog naino. Na nit sna nadoveže Moma prazninu i pričvrsti (na to) magični lijepak. Prema svomu snu držao je to sa (drugim) magičnim sredstvom. Temelj od naino zaposjedne i opetovano ga nabijaše. Zatim se spusti na **zemlju,** koju je sanjao, pa je izravna. — Zemlju od naino je posjedovao. Tada opetovano pljune slinu **(vodu)** iz usta (da šuma izraste). Zatim se spusti na ovaj dio (svijeta) i oduzme (kao kožu, objasniše Uitotò) ovaj **nebeski krov.** U posjedu (zemlje) oduzme (od nje kao kožu) modro i bijelo nebo (isp. Hotentote!). A zatim načini (Moma) Rafuema na podnožju ovoga neba (t. j. u podzemlju) nakon dugog razmišljanja ovu pripovijest (ikino, dakle i obrede), da je mi (davni pređi od Uitoto!) donesemo na zemlju. Tada nastade na zemlji veliko šumsko drveće... U vodi (slini) Mome rasla su sva **drveća i biline,** što se ovijaju. — On sâm stvori... sve **životinje** (poimence se nabrajaju). U zraku stvori on sve **ptice** (isto). Malu i veliku **kornjaču,** koje žive sada u vodi, stvori on.

Osa je oglodala naše repove. Prije su svi imali kod poroda repove, i mi... (str. 166.--169.) — U početku n a s t a o je Moma od riječi (ikino). Nakon što je Moma kao riječ stvorio vodu, načini u njoj bilinu. Nakon što je nju izlučio iz sebe, stavi zmiju ispod površine na dno vodie... Kad je zmiju,koju je stvorio, iz svoga tijela i z l u č i o, vidje on, da bi mi bili prvi (ljudi). Tada je n a s t a o (ili se rodio) **naš poglavica«** (str. 25.—26., 28.) t. j. i z l u č i o s e iz Mome kao srp mlađa iz sasvim tamnoga Mjeseca. Na to upućuje i druga verzija, po kojoj su pređi od Uitoto izašli iz neke spilje (isp. Lengva i Patagonce!) ispod zemlje (str. 29. i 35.), dakle iz podzemlja, u kojem prema drugom dijelu mita o stvaranju boravi Moma.

Ovakovo miješanje: teizma sa monizmom, Najvišeg Bića sa »svemirskim praocem«, religije sa mitologijom i magijom, konačno relativne prakulture sa matrijarhatskim kulturama: odaju također drugi religijski nazori i čitavi kult kod Uitoto. Tako je Moma (po trećoj verziji) »bez žene« načinio 13 plemenskih poglavica (t. .j pređe pojedinih plemena), koji su njegovi pratioci (str. 36.). A opet on je s njima srodan (prema prvoj i drugoj verziji), on s njima i boravi u podzemlju (str. 33.—34.).

Nadalje u samom mitu o stvaranju svijeta nema ni spomena o kakovom »početku« Mome, a u drugom dijelu istoga mita nalazimo ga najednom u podzemlju, ali se ipak ne spominje njegova »smrt«. U podzemlje je dakako dospio poradi lunarne mitologije, a poradi nje takoder je »u početku nastao« prema predaji o svetkovini zadnjega srpa Mjeseca. Osim toga predaja o svetkovini uštapa kaže izričito, da je smrt nastala u svijetu, nakon što su pređi izašli iz podzemlja: umrli su i tako upoznali »riječ« o smrti... (str. 20.; id. u Psychol. Forschung. Bd. II. 1922. str. 179.). I poslije smrti vratili su se pređi u podzemlje i »otkad borave tamo dolje, nijesu(ponovno) umrli, a tamo dolje im je veoma dobro i ne umiru. A jednom ići ćemo mi onamo« (Rel. d. Uit., str. 33.). Po svemu dakle Moma nije umro i zapravo (po logici spomenute predaje) nije niti mogao da umre, jer je bio u podzemlju već prije, nego je »riječ o smrti« došla na zemlju. A ipak u svijesnoj opreci prema ovakovom zaključku tvrdi ista predaja: »I Moma je umro, premda još nije bilo riječi o smrti...« (ib. 29.). Uistinu morao je da »umre«, u koliko je postao praotac i Mjesec.

S tim je opet u vezi druga opreka u njegovom biću. Moma naime i danas upravlja prirodom, jer on šalje »iz podzemlja dobru vodu« (kišu) za bilje, i jer je on ustanovio i predao pređima svetkovine, po kojima se obnavljaju plodovi usjeva i drveća. Prema tomu dakle djeluje samostalno i »izvana«. A opet on djeluje i kao imanentna sila prirode, jer se svake godine njegova duša pojavljuje u plodovima usjeva i drveća: poslije žetve Moma »umakne« u podzemlje; njegovoj se duši vesele u lopti od kaučuka (koji je kao reprezentant vegetacije); poslije branja ide duša plodova drveća u stan Mome (ib. 28.—29.). Međutim uža veza uopće između Najvišega Bića i života u prirodi sjeća također na Jagan i na Dama.

Napokon u obredima se miješa religijski kult sa magijom. Ponajprije obdržavanjem svetkovina Uitoto već po sebi priznaju svoju ovisnost o Momi, jer je on ustanovio te svetkovine. Osim toga u svetkovini uštapa odrazuje se i zahvalnost prema Momi za kišu i plodove prirode, što ih je on poslao (ib. 136. i 152.; Psych. For. 177.—178.). Što više, svetkovina mlađa kao da je svečani svršetak primicijalne žrtve (juke, glavne hranive biljke za Uitoto), i to andamanskoga tipa. Prije te svetovine ne smiju naime da jedu juku, kako se razabire iz ovoga teksta: »Mi gledamo (već prije svetkovine) biljku juke, poradi koje plešemo. Zato plešemo riječi ove svetkovine, da jedemo juku« (Rel. d. Uit., str. 130.). Ali obredi opet gotovo svih svetkovina imadu i karakter magije: Uitoto hoće po njima da (direktno) utječu na plodnost kultiviranog bilja i drveća. To se vidi već iz dosadanjega razlaganja uopće, a dade se utvrditi i napose za većinu svetkovina (ib. 132., 139. i 142.). Ovamo ide i djelomični kanibalizam kod Uitoto. Uistinu oni još nijesu pravi kanibali, jer jedu samo srce, bubrege, jetra i moždinu kostiju od ratnoga zarobljenika, ali i to bacanjem odmah povrate. A izrično vele, da je svrha cijele »procedure« ta, da postanu smioni i okretni ratnici — dakle očita (duhovna i) simpatetička magija. Zato je obavljaju samo muškarci t. j. ratnici, i to uz različite »prekaucije« (ib. str. 143. ss.). S tim u vezi treba da naglasim, da i moralno stanje kod Uitoto odaje mješavinu: dobri nazori i dobra svojstva isprepliću se sa zlima (ib. str. 153., 157. i 162. ss.).

Međutim da bude trolist potpun, uz teizam relativne prakulture i uz neki materijalistički monizam matrijarhatskih kul-

tura odrazuje se kod Uitoto i neki panteistički monizam totemističke kulture. S pređima je naime izašao iz podzemlja i heroj Husiniamui, ali je odmah otišao na nebo i ponio sa sobom »vatru«. »A jer je vatra bila dobra, nije on umro. Ali mi (t. j. pređi) smo umrli, jer vatra, koju je nama dao (ostavio), nije bila dobra« (ib. str. 29.). Dakle život bez smrti — stalna tlapnja totemističke solarne mitologije i filozofije i njezina umišljena i akcentuirana superiornost nad smrtnim životom, što ga naročito naglasuje matrijarhatska lunarna mitologija i filozofija. Navedena formulacija totemističke teze opet se najbolje podudara sa paralelama iz Austronezije i Australije. Ali ta teza nije pobijedila kod Uitoto: solarni heroj Husiniamui stanuje doduše na nebu i neprijatelj je Momi u podzemlju, ali mu je ipak podređen tako, da je za Uitoto, »Moma glavno božanstvo, rekao bih: jedini bog« (ib. str. 32.)...

c) Velika familija D ž e s zapremala je u dogledno još vrijeme cijeli istočni i južni dio današnje Brazilije. Zatim su ih Tupi okružili sa svih strana (i uz morsku obalu), a povrh toga se u jakim kolonijama naselili i u unutrašnjosti njihovog područja. Konačno su ih počeli da potiskuju sve dalje od obale evropski kolonisti, koji su onda rastrgali i kontinuitet njihovih naselja. Cijela familija Džes dade se podijeliti u tri grupe: sjeverozapadnu (u porječju Tocantinsa), sjeveroistočnu (u porječju Rio S. Francisco) i u južnu (u porječju Parane i gornjeg Urugvaja). Tupi su prodrli sa elementima svoje kulture u sve tri grupe, premda se svuda jasno vidi, da je to import (isp. Krickeberg, str. 284. ss.). To dakako još više vrijedi za evropske elemente.

Sjeverozapadna grupa imade dva velika ogranka: Akua (Šavante, Šerente i dr.) i Kajapo, koji se opet dijele u sjeverne (Kanela ili Kapiekran, Purekamekran, Apinadžes i dr.) i u južne. Među njima borave (jezično) izolirani Karaja. Ta je grupa najmanje poznata uopće, a o religiji nema gotovo nikakovih konkretnih podataka.

Tako je pokupio E. Ignace sve podatke, što ih uopće imade o K a n e l a, u monografiji: Les Capiekrans (A. V. 473. ss.), a rezultat je: »fort peu de données« (str. 474.). Očekuje temeljite izvještaje od nekog misionara, koji već dugo vremena boravi među njima. O religiji zasad veli, da Kanela imadu stalne svet-

kovine, koje su slabo poznate, kao uostalom i pjesme, što ih pjevaju tom prigodom. Uistinu spominje samo to, da kod tih svetkovina udaraju u bubanj i upotrebljavaju neku bocu od bundeve, u kojoj se nalazi nekoliko kamenčića. Ta boca da služi inače i pojedincima, kad hoće da zazovu »le génie supérieur« (str. 477. sa Not. 4.). Takove svetkovine sa bubnjem veoma sjećaju na Uitoto. A jer je kod Kanela sadržaj svetkovina i njihovih pjesama, kako se razabire, sasvim nepoznat, to uistinu nije razborit zaključak, da Kanela nemaju religije »bien établie« (str. 478.). Vidjeli smo naime kod Uitoto, što takove svetkovine i pjesme mogu da sadržaju u sebi! A zaključak E. Ignaca tim je manje opravdan, što su etički nazori i etička praksa kod Kanela veoma povoljni: paze strogo na čistoću mladeži, žive u monogamiji, a različitim simbolima naznačuju svetost braka (str. 477.—478.).

Do sličnog rezultata dovode i mršavi podaci, što ih je pokupio V. Cathrein o Š a v a n t e. Imadu naime stalne svetkovine u ožujku i travnju, i to za uštapa (isp. Uitoto, zatim neke Pre-Dravide i Nilote), ali je sasvim nepoznat njihov sadržaj. Strogo paze na čistoću mladića i vele, da su time osigurali i čistoću djevojaka. Preljub kazne smrću. Živo vjeruju u život poslije smrti »u boljem kraju« (C III. 129.).

Kultura K a r a j a veoma je slična kulturi narodâ u El Gran Chaco (isp. C III. 123. ss.), a to znači, da su sasvim podlegli utjecaju mlađe matrijarhatske kulture. Zato je zanimljiva njihova predaja, da su se njihove žene jednom pobunile, poubijale svoje muževe i napustile svoja naselja (Ehrenreich, str. 64.—65.). Uistinu žene imadu kod Karaja veoma dobar položaj, a muškarci opet tajne maskirane svečanosti (C III. 124.). Maske su veoma slične izrazitom tipu Duk-duk na Novoj Pomeraniji u Melaneziji (Krickeberg, str. 272.). S tim je u vezi razvijeni animizam i šamanizam (C III. 126.—127.). Čini se također, da se je Najviše Biće sasvim stopilo sa praocem Kaboi, koji je izveo ljude iz podzemlja kroz neku rupu (t. j. sasvim tamni Mjesec, isp. Patagonce, Lengva i Uitoto). A rupa se najednom zatvorila, jer je u njoj zapelo neko lice sa prevelikim obujmom (Ehrenreich, str. 32.) t. j. uštap.

U kulturnom se pogledu na Karaja nadovezuje južna grupa

familije Džes. Njoj pripada veliki narod Kaingang, čiji su preći bili vjerojatno stari Gvajana (danas već izumrli), zatim njegovi najbliži srodnici Bugre ili Šokleng i dr. Ovamo idu i t. zv. Puri-Koroados. Puri su sigurno (jezično) izolirana grupa. O Koroados su izvještaji dosta nejasni, ali je najvjerojatnije, da su oni sjeverni ogranak od (Gvajana i) Kaingang, donekle pomiješan sa Puri (isp. A. IX. 16. ss. i Krickeberg, str. 288.). Ta je grupa primila najviše elemenata mlađe matrijarhatske kulture. To je i sasvim razumljivo, jer je Tupi okružuju upravo sa svih strana, a osim toga imadu brojne i jake kolonije (cijela tri plemena!) u njezinoj sredini. Međutim religija je te grupe razmjerno slabo poznata.

O (P u r i)-K o r o a d o s znademo samo to, da slave zasebne svetovine, kada dozriju plodovi (drveća), ali je njihov sadržaj sasvim nepoznat (C III. 117.). Takove su svetkovine po sebi upravo izrazita paralela sa Uitoto, a onda vežu također Puri-Korados sa sjevernozapadnom grupom famiije Džes. Ime Najvišega Bića, što ga navode neki putnici: Tupan ili Tupana (C III. 118.—119.), sigurno potječe od Tupa (isp. Ehrenreich, str. 21. i A. II. 269.). Ali to još ne znači, da i pojam takovoga bića potječe od njih, kako ćemo se odmah uvjeriti.

O (G v a j a n a i) K a i n g a n g pokupio je sve starije i novije podatke C. Teschauer u monografiji: Die Caingang... (A. IX. 16. ss.) Sa religijskog područja donosi samo veliki mit »o potopu« (str. 32.—35.). Ako potanje analiziramo taj mit, vidimo, da je to uistinu predaja o stvaranju svijeta u duhu lunarne mitologije, nešto iskrivljena i pomiješana sa drugom nekom predajom o općem potopu, a zatim prilagođena današnjem plemenskom sastavu Kaingang. Prijelaz prve predaje u drugu lako je omogućila »velika voda«: u prvoj »(pra)more«, iz kojega ili na koje dolazi kojimgod načinom zemlja, a u drugoj »opći potop«, iza kojega treba opet stvarati sve iznova. Sva tri glavna dijela prvog odlomka u mitu Kaingang imadu svoje izrazite paralele u krajevima matrijarhatskih kultura (t. j. lunarne mitologije) u Americi i u — Austroneziji. Najprije naime ptice donose (iza potopa) u košaricama zemlje, što je istresu na »veliku vodu«: isto ili slično u mitu o stvaranju kod nekih plemena Batak na Sumatri (Schmidt, Relig. u Mythol. der Austronesier, Wien 1910.,

str. 40.—42. i 51.—52.), kod nekih plemena Dajak na Borneu (ib. 7.—8. i 8.—10.), u drugoj verziji na Maršalima (ib. 110.—111.) i u Sjev. Americi kod Irokeza i Algonkin (Krickeberg, str. 111.). Zatim izlaze (neki novi) ljudi iz podzemlja: isto u mitu o stvaranju (prvih ljudi) u Juž. Americi kod Patagonaca, Lengva, Uitoto i Karaja, kako smo već čuli, i u Sjev. Americi kod Pueblo-Indijanaca (Krickeberg, str. 154.—155.). Napokon dva heroja, koji su prvi izašli iz podzemlja (a to su heroji svijetloga i tamnoga Mjeseca!), stvaraju (nanovo) različite životinje, ali drugi kvari posao prvoga: isto ili slično u mitu o stvaranju kod Dajak na Borneu (Schmidt, str. 8.—10.), na Maršalima (ib. 110.—111.), gotovo općenito u Melaneziji (ib. 103. ss.) i u Sjev. Americi kod Irokeza i Algonkin (Krickeberg, str. 111.).

Sam je P. Ehrenreich dokazao upravo za Ameriku, da uopće ovakovi kulturni heroji uvijek pretpostavljaju Najviše Biće, koje ih faktično (stvara i) šalje na zemlju (uistinu to su redovito praoci ili njihovi duplikati u mitskom ruhu), premda se kasnije ili s njima stopi ili bude po njima potisnuto u zaborav (Götter und Heilbringer, Ztft. f. Etnol., 38. Jg. 1906. str. 586. ss.). U mitu kod Kaingang ne spominje se Najviše Biće kao takovo. Ali njihovi najbliži srodnici, zapravo njihov ogranak (A. IX. 20.), B u g r e poznaju to Najviše Biće.

Glavne crte religije kod Bugre doznajemo iz iskaža kćeri nekog poglavice, koga su ubili stanoviti kolonistički barbari, t. zv. »lovci na Bugre«, pod konac prošloga vijeka. Liječnik Dr. H. Gensch primio je tu djevojku u svoju kuću, othranio je i dobio od nje mnoge podatke o jeziku i kulturi njezinih suplemenika. Cijeli je materijal u listovima priopćio E. Seleru, koji ga je publicirao pod naslovom: H. Gensch, Wörterverzeichnis der Bugres von Santa Catharina. Mit Vorbemerkung von E. Seler. (Ztft. f. Ethnol., 40. Jg. 1908., str. 744. ss.). O religiji veli taj izvještaj ovo: »Bugre drže, da zemlju okružuje ogromna voda, iz koje izlazi sunce i u koju opet zalazi. Ali vodu nije vidio nitko. Bugre poznaju također i stvoritelja, koga zovu P a t a e - n i a (nebeski, isp. Jagan!), koji je pao s neba. On je najprije stvorio same bijele ljude, ali je došla velika zmija i proždrla ih. Zatim je stvorio same Indijance. Tada su opet došli bijelci i donijeli Indijancima vatreno oružje. Ali Pataema ih opominje, da

ga ne upotrebljavaju, jer da je za njih preteško. Ovaj stvoritelj po njihovom je nazoru dobar. Dijete, kojeno je veoma dobro i prijazno, zovu dijete Pataeme. Osim njega spominju još dva druga stvoritelja, koji su također pali s neba: Sesaema, koji je stvorio malene životinje, i Grindoma, koji je stvorio još manje životinje« (str. 749.). Vjerojatno je, da su ova »druga dva stvoritelja« heroji lunarne mitologije, koju smo upoznali kod Kaingang. Na lunarnu mitologiju upućuje i »velika zmija«, koja da je proždrla prve bijelce, kao i neki običaji prigodom smrti udate žene (ib). Nadalje se izričito veli, da u vrijeme uštapa slave svetkovine, na koje pozivaju i pripadnike drugih prijateljskih plemena, i kod kojih piju medovinu (str. 746.). To sve sjeća na Uitoto i na sjeverozapadnu grupu familije Džes. Tradicija kod Kaingang također govori o nekoj velikoj svečanosti sa pjevanjem i plesom (A. IX. 34.), ali dosta nejasno. Važno je međutim, da Bugre poznaju i neku vrstu anticipiranih inicijacijâ dječaka. »Kad su dječaci 2—3 godine stari, zatjeraju im kod svečanosti, koja se slavi u tu svrhu, (drveni) čep u (donju) usnicu.« Taj čep je »n a g e l f ö r m i g und aus den Wurzelanschwellungen der Araucaria (vrst oraha) hergestellt« (Seler-Gensch, str. 746.). Držim, da je ta operacija u vezi sa izbijanjem prednjega zuba u inicijacijama dječaka kod Juin u jugoistočnoj Australiji (S. U. 357. ss.), jer obje operacije odaju lunarno-mitološku ideologiju. Bugre paze također i na odgoju djece. Neotesanu djecu kažnjavaju različitim kaznama prema veličini zloće. Djeci, koja tuku roditelje, vežu ruke na leđa kroz više tjedana (Seler-Gensch, str. 749.).

Pataema je dakle originalno Najviše Biće južne grupe familije Džes, kojeno je možda poslalo potop u pravom znamenovanju, kakav smo već našli kod Minkopa, (Semang), Kurnai, Jagan (i Mokova). A na tu predaju o potopu mogla je kasnije da nadoveže matrijahatska kultura svoju predaju o stvaranju u ruhu lunarne mitologije i time također svoje (lunarne) kulturne heroje, koje smo našli kod Kaingang (i Bugre). Još više podataka o Najvišem Biću daje nam treća grupa familije Džes.

Sjeveroistočnu grupu sačinjava cijeli niz naroda, većinom nepoznatih ili već izumrlih. Najpoznatiji su Botokudi, Kamakan, Mašakari i neki drugi. I kod njih nalazimo dosta elemenata mla-

đe matrijarhatske kulture, ali je njihova religija razmjerno najbolje istražena, a ona sama ne odaje mnogo tuđih elemenata.

Sve podatke o Kamakan pokupio je E. Ignace u monografiji: Les Camacans (A. VII. 948. ss.). Među ostalim navodi in extenso izvještaj Patra Ludovico Liorne, iz g. 1845., koji se u rukopisu čuva u nacionalnoj biblioteci u Rio de Janeiro. Evo, što veli taj izvještaj o religiji kod Kamakan: »Divljaci Kamakan, sakriveni u šumama distrikta Ilheos, na pogled sjajnog zviježđa na nebeskom svodu priznaju, da imade (iznad zviježđa, str. 952.) nevidljivo biće, da nad njima gospodari i s njima upravlja u njihovim periodičkim kruženjima i gibanjima. Oni ga zovu u svom jeziku G u e g g i a h o r a, što znači u našem idiomu Najviše Biće... Oni također znadu, da taj Bog vidi sve osjetne (sensibles) pojave... (Ali za to božansko znanje) osjećaju samo materijalno (?!) čuvstvo časovitog udivljenja i ništa više. Priznaju besmrtnost duše... Drže, da duše, oslobođene od tijela, obilaze po šumama, prisustvuju razgovorima i plesovima i da su svjedoci njihovih (živih Kamakan) djela; da lete kroz uzduh ili kroz prostor, što je između zemlje i Mjeseca, a za njega (Mjesec) misle, da je isključivo obitavalište duša njihovih pokojnika i mjesto njihovog pokoja. Pomrčinu Mjeseca drže sigurnim znakom, da su ove iste duše ozlojeđene poradi zločina, što ga je činio netko od njih (živih Kamakan). I dok se planet opet sasvim ne pokaže, skrivaju se i spremaju na obranu protiv divlje zvjeradi, s kojom upravlja, kažu, neka duša, koja uđe u tijelo ovih životinja, da se ujedima i razaranjem osveti za učinjenu uvredu (isp. Nilote Šiluk, A. VI. 127., a donekle također Vedda, Aeta i Dama).. Žive u poligamiji, ali se nikada ne žene između braće ili nećaka (entre frères ou neveux). Krađa, kleveta, ubojstvo i preljub su veliki zločini, što ih priznaju takovima, osuđuju ih i sâmi ih osvete ili oproste...« (str. 955.—956.). Po drugom izvještaju istoga misionara katkada samo Najviše Biće pošalje duše sa Mjeseca na zemlju (C III. 105.). Dakle su duše pokojnika podložne Najvišem Biću, koje preko njih i bdije nad moralnim zakonima. Drugim riječima: Najviše Biće je djelomično »prepustilo« upravu svijeta i ljudi dušama pokojnika. To se potpuno podudara s nazorima kod Šiluk, Vedda i Aeta. Ovamo ide i to, da se Kamakan i mole dušama pokojnika (A. VII. 952.).

O Mašakari znademo samo to, da vjeruju u »moćno biće« Akjanam, koji da sa svoje duge brade stresa kaplje kiše (Ehrenreich, str. 15. i 22.). Ovakav antropomorfizam čini prijelaz k nazorima Botokuda, o kojima imademo razmjerno dosta opširan izvještaj, i to iz najnovijega doba kao i o Uitoto.

Kod Botokuda je naime boravio g. 1915. H. Manizer, a svoj izvještaj objelodanio g. 1919. u Rio de Janeiro (Archivos do Museu Nacional XXII.). K. Th. Preuss navodi taj izvještaj gotovo in extenso u monografiji: Die höchste Gottheit bei den kulturarmen Völkern (Psychol. Forschung, II. Bd. 1922. str. 204.—206.). Najviše Biće zovu Botokudi Maret Khmakniam, što znači »starac« (isp. Jagan!). O njemu izriču mnoge antropomorfizme, koji vjerojatno potječu iz niže mitologije (karakteristične upravo za relativnu prakulturu!), ali neki od njih sadržaju također svojstva i prerogative Najvišeg Bića. Maret imade »nadčovječje« obličje, za ruku veće od čovječjega, a također ingentem priapum (isp. Negrile Batva u Africi.). Stanuje na nebu, a imade ženu i mnogo djece. Iz ove rečenice: »Ihm gehören die Sterne, er hat viele Kinder« dalo bi se možda zaključiti, da su zvijezde njegova djeca (isp. Alakaluf: zvijezde su »kao oči« Najvišega Bića, i Kamakan: Najviše Biće napose upravlja sa »sjajnim zviježdem«). Onda bi »žena« njegova mogao da bude Mjesec uopće, jer iz njega uistinu po nazoru mnogih primitivnih »nastaju« zvijezde: kad naime Mjesec opada, zvijezde postaju vidljive. Možda zato i kažu Botokudi: »Kad Mjeseca nema na nebu, onda on boravi kod Mareta«. Konačno bi sâm Maret bio u nekoj vezi sa Suncem. Uistinu na to kao da upućuju neke njegove crte: »Glava mu je bijela, a lice sve do očiju pokriveno crvenom životinjskom kosom« (= crvenkaste zrake jutarnjeg Sunca). Drugim riječima: Botokudi bi **antropomorfistički aplicirali** na Najviše Biće čisto profani mit niže astralne mitologije, kakav smo našli kod Minkopa (i kod Jagan): Sunce, Mjesec i zvijezde jesu obitelj, koja »stanuje u blizini Pulugine kuće«. Ali Maret se ipak nije stopio sa Suncem, jer on svaki dan šalje Sunce na nebeski svod, kao što »(brazilska) vlada šalje vlakove, koji tamo u blizini (Botokuda) prolaze«. I Sunce preko noći boravi kod Starca. Kad Mjesec nije potpun, to znači, da ga je Starac pokrio. Starac ide također po oblacima i

po vodi (kao Sunce?). Obuće nema, ali niti panjevi niti trnje ne mogu da ga ozlijede. Njegov je nož (srp mlađa?) velik kao luk. S tim nožem može da sruši i drveće. Imade i strijele.

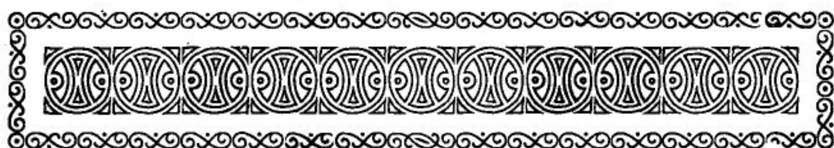
Kao što Starac upravlja sa zviježđem, Suncem i Mjesecom, tako on šalje kišu i oluju. Ako njega tkogod rasrdi, onda ga on pogodi nevidljivom strijelom ravno u srce (isp. Dama u Africi). Starac ljubi Botokude i srdi se, ako tkogod (n. pr. Brazilijanci) postupa s njima zlo. On ih posjećuje (isp. Šiluk u Africi). Botokudi opet i zazivaju Starca. Prije oluje zazivaju ga ovako: »Nemoj se ljutiti, Maret!« A kod jake oluje viču i mole ga, da ih ne ubije. Tada u najvećoj uzbuđenosti odapinju strijele, na koje pričvrste upaljenu travu (isp. Minkope i Semang). Za noćnih plesova pjevaju: »Ubij zločince!« U svemu se tomu očituje dakle i kult i etički karakter Starca. Ali Botokudi prinose njemu i žrtve: »On se veseli suhom mesu i riži, darovima (brazilske) vlade (t. j. ona to daje Botokudima, a ovi nešto od toga prinose Starcu). Nije mu dosta brašna od mandioke, graha i divljači, što ih priskrbljuju sami Botokudi. Manizeru su preporučili, da Starcu donese riže. Nju, vele, jede on u noći«. Dakle Botokudi prinose Najvišem Biću žrtve od svih stvari, kojima se hrane: i od onih, što si ih sami priskrbe, i od onih, što ih njima daje vlada. Zato tko njima štogod daje, taj daje ujedno i njemu, i obratno. A to onda znači, da prije svakoga jela dio hrane »dadu« Starcu t. j. prinose primicijalne žrtve. Antropoformizam odaje dakako njihova izjava, da Starac po noći jede žrtvene prinose. Ali taj antropomorfizam sjeća na Minkope, koji vele, da predmet njihove primicijalne žrtve treba Puluga »za svoj potrošak«.

Ove brojne antropomorfističke crte Starca najbolji su dokaz, da su ideje o njemu originalna svojina Botokuda, odnosno i velikog dijela familije Džes uopće. A to je važno poradi toga, što su Botokudi u većem kontaktu sa Brazilijancima. Ali pokraj svih antropomorfizama Maret je pravo Najviše Biće: upravlja naime sa svijetom, dobar je i pravedan, smrću kažnjava zločince (isp. urođenike Ognjene Zemlje) i tako bdije nad moralnim zakonom. Preuss navodi još iz nekog drugog vrela, da za oluje viču: »Veliki se poglavica srdi!« Botokudi opet imadu svijest ovisnosti o njemu, zato mu se mole i prinose (primicijalne) žrtve. Njegova je također volja, kako rekoše, da nose u svojim

usnicama drvene čepove (isp. Bugre), koji ih inače tako nagrđuju. O drugim kakovim višim bićima Manizer ne govori ništa.

Nosioci dakle relativne prakulture u Africi i Južnoj Americi podudaraju se u temeljnim crtama originalnih religijskih nazora sa svojim srodnicima u Južnoj Aziji i Oceaniji. Isto tako dadu se tuđi elementi lako izlučiti kod prvih kao i kod drugih. Naročito su Uitoto dobar primjer, u kakovom kontrastu mogu da budu nazori relativne prakulture sa nazorima mlađih kultura. (Nastavak slijedi).

De problematum noeticorum positione et solutione.*

Cum problema generale cujuslibet scientiae quaerimus, primo objectum materiale et formale ejusdem scientiae spectandum est. Cognito objecto formali scientiae, jam ipsum ejus problema fundamentale menti nostrae suggeritur — et ita genetice legitimatur. Qua quidem via etiam scientia de cognitionis valore (Noetica) necesse est progrediatur. Itaque:

Objectum materiale Noetices — ut novimus — est »cognitio«; objectum vero formale est distinctio cognitionum in »certas« et non certas, in »veras« et non veras. Negari enim nequit, cognitiones humanas ex sensu communi non habere eundem valorem, item diversas scientias veritatem prosequi etc. — unde problema de cognitionis valore exoritur. Sic ex ipso objecto formali Noetices ejus problema principale depromitur.

In hac parte praeparatoria — quae Introductionem Noetices constituit — exponenda est doctrina de cognitione in genere, et speciatim de »judicio«, quatenus in ipso »veritas« continetur; et quidem hoc modo, ut per introspectivam analysim utrumque objectum — materiale et formale — explicetur. (»Judicium« est praedicativa objecti determinatio. »Veritas« autem: certam synthesim praedicativae determinationis cum objecto significat.)

Introductio Noetices — prouti videtur — jam ante definitivam problematis positionem, duas praecipue partes complectitur. Prima secernere debet momentum logicum cognitionis a psychologico sc. exponere debet ipsum cognitionis objectum (quod judicio continentur). Psychologismus (in sensu latiore, immanentismus subjectivus, psychomonismus) enim

* Nacrt referata na tomističkom kongresu u Rimu (isp. Bilješku).

judicia sollumodo tamquam functionem psychicam (actualitatem conscientialem) considerat, denegans iis relationem cum quolibet objecto, quod in ipsis contineri debet.In qua discussione logismi cum psychologismo articulus specialis contra psychologismum (in sensu strictiore, quatenus leges logicas identificat cum psychicis) quaestionem de legibus cognitionis absolvet, ita ut jam ab initio Noetica objectum suum materiale (h. e. cognitionem logice sumptam) definitum habeat (relate ad psychologiam). — In 2. Introductionis parte — quae factum ipsum valoris cognitivi seu factum certae veritatis illustrat — positio sceptica tollenda est. Ex ipso dubitationis facto, quod a sceptico absoluto exclusive admittitur, certitudinis factum vel sic dicta positio »trium veritatum« stabiliri debet. Ita et objectum formale Noetices (s. c. cognitionis certitudo) ellucidatum est (relate ad logicam formalem).

Inde sequuntur haec duo: 1° ad studium Noetices instituendum, uti videtur, requiruntur quaedam praenotiones philosophicae, puta de cognitione in genere; quia ignoranti statum quaestionis nullum interesse exoritur de quaestionis solutione. Dein 2° constat, objectum formale Noetices primario se extendere in factum differentiationis inter statum certitudinis et dubii. Cum vero finis Noetices sit fundamenta certitudinis eruere, debemus primo loco statum contrarium h. e. statum dubii — quatenus exclusive admittitur (a scept. abs.) — subjicere reflexioni intellectivae, quae demonstrat etiam dubium supponere jam aliquid esse certum. In tantum revera affirmari potest, Noeticam a »dubio« incipere, quatemus nempe dubium excludere debet, ut legitime veniat ad objectum suum formale proprie dictum, quod est veri certitudo.

Post utramque Introductionis partem — postquam nempe factum verae vel certae synthesis determinationis praedicativae cum objecto clare expositum est — ad investigandum nunc occurit problema: ubinam synthesis certa objectivae determinationis vel ubinam veritas fundetur?

Duplex suppositio dari potest: objectum ipsum de quo determinatio praedicatur, esse aliquid cognitioni intellectivae seu functioni syntheticae (judicio) in conscientia »datum« (= immediate observatum), quod a cognitionis functione sit in se independens. Judicium (praedicative) exprimens objectum ut in se determinatum est, veritatem objectivam possidere dicimus. (Si ope determinationis praedicativae objectum

intendere debemus sc. si determinatio inmediate non observatur in objecto, veritatis valor objectivus dependebit a praedivativae determinationis adaequatione cum objecto quoad ejus determinationem). Attamen suppositio contradictoria dari potest, sc. determinationem praedicativam esse ita ab ipso objecto judicii independentem, ut mediante hac determinatione objectum ipsum diversimode concipiatur. Quod quidem dicere vult: objectum, de quo judicatur, esse sollumodo a cognitionis subjectiva dispositione productum et proinde subjectivam apparentiam tantum significare. Inde quaestio sic statuenda: utrum judicia certa revera objectivam veritatem exprimant, an potius in subjecto cognoscente qua tali fundentur?

Secunda alternativae pars subjectivismum seu relativismum (antropologismum, scepticismum relativum) involvit; prima vero in objectivismi doctrina continetur. Praeceptis utriusque (doctrinae) principalis Noetices tractatus constabit.

Aggrediendum primo ad problema objectivismi, quod est hujuscemodi: possumusne certe scire, judicium quoddam continere determinationem immediate fundatam in objectiva entitate?

Solutio autem problematis hoc modo progredietur: Ex immediata experientia (ex observatione introspectiva) apprehendimus, conscientiam nostram continere diversa »data«, quae certe non sunt a cognitione intellectiva constructa, et quae ipsi cognitioni »objecta« sunt tamquam aliquid ab ipsa (cognitione) independens.

Insuper etiam illud quod de hujusmodi objectis in cognitione praedicatur, simul in objectis immediata observatione (intellectiva) invenimur. Ergo judicium, quatenus continet praedicativam determinationem in ipso objecto immediate fundatam, exprimit illam ab objecto determinante dependentiam, quae veritatem objectivam judicii significat. — Nunc sacile etiam quaestio de veritatis mediata cognitione atque de criterio (= de certitudinis ratione) absolvetur.

Noetica dein (in capitulo sequenti) de idearum objectivitate disputabit, earum existentiam (contra sensualismum) necnon originem prius explorando.

Nunc (in tractatus principalis parte secunda) subjectivismum exponens, illas opiniones immanenti critica perlustrabit, quae quoad veritatis criterium vel quoad idearum conceptionem provenientiam erroneam praeseferunt.

Adhuc addere vellem unam adnotationem, quae speciatim spectat problematis Kantiani positionem. Idea principalis totius, sic dicti, systematis critici Kantiani haec est: categoriae (seu modi cognitionis intellectivae) constituunt vel potius construunt quodlibet judicii objectum. Itaque quaeritur (contra Kant): estne omne objectum judicii dependens a categoriis? — vel e contra: daturne objectum, quod a modis cognitionis nostrae independens sit et quod immediate determinat judicium quoad cogitatum quod in ipso continetur?

Certe etiam Kant non dicit, objectum judicii meram esse constructionem categoricam — quod purum apriorismum et idealismum logicum sonat! sed admittit, cognitioni nostrae esse aliquid »datum«, et quidem affectiones sensitivas seu perceptiones, quae cuilibet objecto cognitionis »materiam« praebent; et inde omne objectum judicii theoretici aliquid »phaenomenale« exprimit sc. elementum perceptivum, quatenus secundum formas apriores nobis apparet. Quae objectivitas phaenomenalis (in sensu Kantiano) judicii necessitatem significat, et in hoc sensu »veritatem«. Objectivismus vero admittit et defendit objectivitatem ab intellectu (a modis cognitionis) independentem.

Estne talis objectivitas a cognitione intellectiva independens, et ipsi tamquam aliquid immediate datum seu notum? — sic problema criticum sonat in positione objectivismi directa contra Kant.

Veritas igitur in objectivismi doctrina dicitur »objectiva«, quatenus cognitio fundata est in entitate a cognitione intellectiva (a »categoriis« Kantianis) independente. Kantii »veritas« certe tali objectivitate non pollet, sed necessitatem constructionis subjectivae ac proinde subjectivum sollumodo valorem attingere potest.

Priore Noetices tractatu absoluto, in ulteriore examinanda est quaestio de cognitionis realitate in genere et in specie. Nunc demum incipit quaestio de objectorum modo existentiae. Hucusque nempe objecta in conscientia nostra apprehensive invenimus; quam existentiam conscientialem etiam ille idealismus absolutus (conscientialismus seu immanentismus objectivus) admittit, qui negat existentiam ullam a conscientia ipsa (non ab intelligentia!) independentem, et in hoc sensu conscientiam transcendentem sive in sensu proprio »realem«. (Nota bene: »realis« est etiam existentia eorum quae in conscientia continentur, quia etiam haec non sunt aliquid a cognitione intellectiva efectum, prouti contra idealismum logicum jam supra vidimus quando agitabatur quaestio objecti-

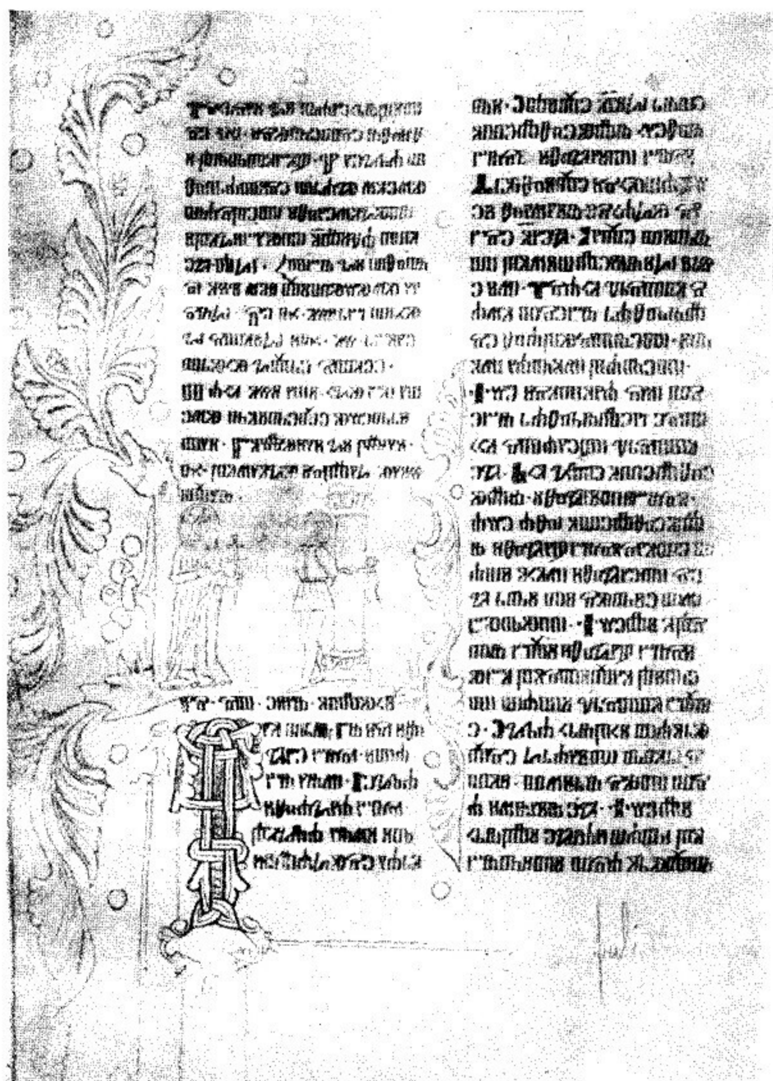
vismi.) — Postquam quaestio de existentia objectorum extraconscientiali absoluta est, adhuc realismus solvere debet quaestionem de possibilitate et modo cognitionis »noumenalis« sc. de cognitione n a t u r a r u m seu quidditatum realium (contra idealismum relativum seu phaenomenalismum Kantii, qui docet »noumenon« esse incognoscibile). Qua cum pertractatione (de idearum realitate) etiam quaestio sequens de singulis verae cognitionis f o n t i b u s connectitur.

Denique hic tractatus ultimus l i m i t e s o b j e c t i v o s (valorem methaphysicum) cognitionis exquiret (contra positivismum et Kant).

Ita respondendum mihi videtur ad 1. quaestionem in »Schemate praevio«.

Prof. Zimmermann.

IZ NOVLJANSKOG MISALA.

IZ NOVLJANSKOG MISALA.

IZ NOVLJANSKOG MISALA.

Epikleza s povjesnog i teološkog gledišta.

(Nastavak.)

§ 3. Poteškoće iz sv. Otaca.

Protestant Warren piše: »Pošto nije do nas došao nijedan tekst prinicejske liturgije, ne znamo i ne možemo točno znati, kakova je uistinu bila formula posvete; no ipak možemo nešto o njezinom svojstvu razabrati iz naziva, kojima je opisana. Ponajprije, to je bila molitva, to će reći, ona nije bila jednostavno recitovanje riječi ustanove ili ikakovih drugih riječi na način formule, bajanja ili čarolije.

Iz ovih riječi razabiremo, kako je Warrenu mila nauka, da su kršćani u prvim vijekovima upotrebljavali molitvu za posvetu kruha i vina, a ne kakovu formulu, koja bi imala moć pretvaranja. Razlog tomu je jednostavan. Ako je bila molitva, tko nam jamči, da ta molitva ima i svoje učinke? Ona nije ništa više, nego jednostavni izraz želje, čeznje vjernika, da kruh i vino postanu tijelom i krvlju Kristovom. Pogotovo, ako ta molitva nije ustanovljena u tu svrhu od samoga Isusa Krista, gubi svu moć pred protestantom, koji niječe dogmatičku vrijednost kršćanska predaje, a u sv. Pismu je ne nalazi. Ja bi rado vidio, kako će pravoslavni bogoslov braniti moć epikleze pred ovakovim protestantom? Tako pravoslavni, koji

---

[30] »The text of no ante-Nicene Liturgy having come down to us, we do not and cannot know with precision the exact formula of consecration, but we can infer *something of its character from the titles by which it is* described. In the first place, it was a prayer, that is to say, it was not merely a recital of the words of institution or of any other words in the shape of a formula, incantation, or charm«. (Liturgy of the antenicene church. London 1912., p. 106).

niječu pretvorbenu moć riječima ustanove, makar i nehotice pomažu one, koji niječu samu pretvorbu. Međutim i iz navedenih Warrenovih riječi slijedi nam katolicima u prilog to, što Warren nije uz najbolju volju mogao naći tekst ove molitve, pa prema tome ni epikleze u prenicejskoj dobi.

A sada da vidimo, na čemu Warren osniva svoju tvrdnju, da su posvetne riječi nad kruhom i vinom bile molitva, a ne riječi ustanove. On se poziva na sv. Oce i crkvene pisce prvih stoljeća. Tako navađa:

a) Origena (185—254), koji piše: »Nos qui hujus universitatis Conditori gratias agimus, cum precibus et gratiarum actione edimus panes, qui propter orationem *(διὰ τὴν εὐχὴν)* fiunt corpus quoddam sanctum quod sano proposito manducantibus sanctitatem largitur«. (Contra Celsum l. 8. c. 33.)[31]

b) Sv. Justina (oko 100—163 god.), od kojega navodi ovaj stavak: »Quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus salvator noster et carnem et sanguinem habuit nostrae salutis causa, sic etiam illam alimoniam in qua per precem ipsius verba continentem gratiae actae sunt *(δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν)*, ex qua sanguis et carnes nostrae per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus«. (Apologia I. c. 66). Warren naziva ovaj stavak teškim radi izraza: »po molitvi, koja sadržaje njegove riječi«, pa kaže, da neki taj izraz uzimaju za riječi ustanove, neki za »Očenaš« a neki za priziv Duha Sv., a sam da ne misli o njemu izreći sud! ....

Nu Warren polazi dalje, pa kaže, da grčka riječ *ἡ εὐχή* latinska prex ili prex Domini naznačuju euharističnu posvetnu molitvu. U to ime poziva se dalje na

c) Sv. Ciprijana (200—258), koji kaže: »Quomodo putat (zao svećenik) manum suam transferri posse ad (Dei) sacrificium et precem Domini quae captiva fuerit sacrilegio et crimini?« (Ep. 64. c. 2).

To isto ima vrijediti i za izraze »riječ božja« i »riječ saziva« ili »riječ saziva božjega«. Piše bo

---

[31] Waaren navađa ove tekstove u engleskom prevodu, nu ja držim da je bolje, ako ostavimo grčki ili latinski tekst, kako se nalazi kod Mignea.

d) Sv. Irenej (oko 140—202. g.): »Quando ergo et mixtus calix et factus panis percipit verbum Dei et fit eucharistia sanguinis et corporis Christi«... (Contra Haereses l. 5. c. 2 n. 2). Na drugom pak mjestu ovako: »Quemadmodum enim qui est a terra panis percipiens invocationem Dei (*ἐπίκλησιν τοῦ Θεοῦ*),[32] iam non communis panis est, sed eucharistia... sic et corpora nostra percipientia eucharistiam iam non sunt corruptibilia.« (Ibid. l. 4. c. 18. n. 5).

To bi bili u glavnom Warrenovi dokazi, da su posvetne riječi bile molitva, a ne kakova formula, koja izricanjem pretvara kruh i vino u tijelo i krv Gospodnju. Međutim i sam Warren mora priznati, da je ta molitva mogla imati uključene i riječi ustanove. Sili ga na to priznanje jedan Tertulijanov tekst, koji glasi ovako: »Acceptum panem et distributum discipulis corpus suum illum fecit hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritas esset corpus.« (Contra Celsum l. 4. c. 40).[33]

Nu ima još drugih izjava sv. Otaca, koje na prvi mah izgleđu, kao da idu u prilog današnjoj grčkoj nauci. Ja ću ovdje navesti samo one, koje izrazitije ističu epiklezu.. Sve ove izjave potječu iz 4. stoljeća i dalje.

e) Sv. Ćiril Jeruzalemski (oko 313—386. g.) prvi je pisac, koji izričito pripisuje pretvorbu sazivu Duha sv. U svojim katehezama piše: »Panis eucharistiae, post invocationem Sancti Spiritus (*μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος*) non est communis panis, sed corpus Christi.«[34] I opet: »Deinde, postquam nos metipsos per has spirituales laudes sanctificavimus,[35] Deum benignum exoramus ut emittat Sanctum Spiritum super proposita, ut faciat panem quidem corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. (*παρακαλοῦμέν τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα· ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ*).

[32] Da se ima ovdje čitati *ἐπίκλησις* a ne *ἔκκλησις*, dokazao je dovoljno Harnack: Die Pfaff'schen Irenäus Fragmente. (Texte und Untersuchungen, 3. Heft 1900, p. 56.

[33] Warren, o. c. p. 107—109.

[34] Migne, P. G. 33/1089.

[35] Misli naime na pjevanje: Svet, svet, svet.

Omnino enim quodcumque attigerit Spiritus Sanctus id sanctificatum et transmutatum est.«[36]

f) Teofil, patrijarha aleksandrijski, savremenik sv. Ivana Zlatousta, napisao je protiv Origena ove riječi: »Dicit enim Spiritum Sanctum non operari ea, quae inanima sunt, nec ad irrationabilia pervenire. Quod asserens non recogitat, aquas in baptismate mysticas adventu Sancti Spiritus consecrari: panemque Dominicum, quo Salvatoris corpus ostenditur, et quem frangimus in sanctificationem nostri: et sacrum calicem... per invocationem et adventum Sancti Spiritus sanctificari«.[37]

g) Sv. Izidor Peluziotski (umro oko 440) piše ovako: »Divino sacrificio contumeliae notam ne inure... Mentem ac rationem bibendo ne absorbe. Verum illud in mente habens. quod divinus Spiritus ex hujus primitiis (misli naime vina) Cristi sanguinem efficit.« (*ὡς αἷμα Χριστοῦ τὴν τούτου ἀπαρχὴν τὸ θεῖον ἐργάζεται Πνεῦμα*).[38]

h) Sv. Nil (umro oko 430) piše: »Ante sacerdotis verba et Spiritus Sancti descensum, nudus panis et vinum commune, quae proponuntur, existunt: at post tremendas illas invocationes, et adorandi, et vivifici, et boni Spiritus adventum, non sunt amplius nudus panis et commune vinum... sed corpus et sanguis pretiosus.«[39]

i) Sv. Ivan Damašćanin (osmo stoljeće) piše tako, da i gdjekoji katotici drže, da je očito za grčku teoriju, t. j. barem za onu, koja osim riječi ustanove traži i epiklezu. Evo njegovih glavnih riječi: »Corpus est divinitati vere unitum, quod ex sancta virgine ortum habuit; non quod illud corpus quod in caelos receptum est descendat, sed quia panis ipse et vinum in corpus et sanguinem Dei transmutantur. Si requiras quonam pacto id fiat, sat tibi sit audire hoc fieri per Spiritum Sanctum... Illud vero dicere alienum non est: quemadmodum naturaliter panis per comestionem vinumque et

[36] Ibid 33/1113.

[37] *Ove se riječi nalaze kod sv. Jeronima, Ep. 98 n. 13 P. L. 22/801, nu on ih ne navodi kao svoju tvrdnju, već Teofilovu.*

[38] Epist. ep. 313 Zosimo. P. G. 78/363.

[39] Epist. l. 1. ep. 44 Philippo Scholastico. P. G. 79/103.

aqua per potionem in corpus et sanguinem comedentis et bibentis transmutantur, nec fiunt aliud corpus quam corpus quod prius exstabat, sic panis qui in prothesi praeparatus fuit, vinum item et aqua, per Spiritus Sancti invocationem et adventum praeter naturae vires in corpus et sanguinem Christi ita convertuntur ut nequaquam duo sint, sed unum et idem.«[40]

Naveo sam samo izrazitije tekstove, nu ima i takovih, koji ne govore tako jasno. Tako n. pr. piše Gregorije Nisenski: »Panis item, panis est initio communis, sed ubi eum mysterium sanctificaverit, corpus Christi sit et dicitur. Sic mysticum oleum sic vinum, cum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem quae a Spiritu procedit, utrumque eorum excelenter operatur«.[41] Sv. Bazilije navađa neke stvari, za koje znamo samo iz predaje. Među ostalim kaže: »Invocationis verba cum conficitur panis eucharistiae et poculum benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit'?«[42] Dakle, kažu naši protivnici, kad bi se riječima ustanove obavljala pretvorba, kako bi mogao Bazilije reći, da ih nije nitko od svetaca napisao, pošto su ih zaista zabilježili i tri evanđeliste i sv. Pavao? Petar Alexandrijski govori o žrtveniku »ubi Spiritus Sancti adventum expectamus«.[43] Nu čemu da navađamo ovakove izjave, kad imademo već navedene one izrazitije, koje nam dovoljno pokazuju poteškoće, koje mogu Grci i drugi nesjedinjeni navesti iz sv. Otaca protiv katoličke nauke. Da li pravom, drugo je pitanje, na koje želimo naskoro dati odgovor.

III. Riješavanje navedenih poteškoća.

Navedena svjedočanstva iz liturgije i sv. Otaca činila su se i nekim katoličkim teolozima tako teškima, da su barem donekle branili grčko stanovište. Tako Ambrozije Katarin, Cheffontaine, Lequien, Touttée. Velim donekle, jer nisu nigdje učili, da pretvorba ne biva riječima ustanove, nego su bili mnijenja, da je uz nje potrebita i epikleza.

---

[40] De fide orthodoxa, l. 4. c. 13. P. G. 94/1144.

[41] P. G. 4/582. [42] P. G. 32/188. [43] P. G. 82/1167.

Oni teolozi, koji naučavaju, da je Isukrist ustanovio sakramentalnu tvar i formulu »in genere«, a ne »in specie«, pa je prema tomu ostavio svojoj crkvi vlast, da jedno i drugo sama pobliže odredi, mogu dosljedno svojoj teoriji izbjeći ovu poteškoću veleći, da je crkva mogla tom svojom vlašću odrediti, da se euharistija posvećuje bilo riječima ustanove, bilo i samom epiklezom, bilo napokon obojim. Takovo je stanovište u novije vrijeme gledom na epiklezu zauzeo Dr. Buchwald.[44] Međutim takav odgovor ne zadovoljava s više razloga. Prvi je taj, što ta teorija o takovoj vlasti crkve ne vrijedi za sve sakramente. Svi skoro teolozi, koji brane tu teoriju, izuzimlju krst i upravo euharistiju, jer je od samoga Krista za ta dva sakramenta dovoljno određena i materija i forma, kako se to razabire iz sv. Pisma. Drugi je razlog taj., što ta teorija nije stalno utvrđena ni obzirom na druge sakramente, premda ju neki teolozi, kao n. pr. Dr. F. Schmid,[45] veoma lijepo obrazložu; crkva bo je sama jasno izrazila, da ona nema vlasti dirati »in substantiam sacramentorum«.[46] Da pak materija i forma pripadaju ;»ad substantiam sacramentorum«, dosta je jasno izrekao Benedikt XIV.: »Dicant enim, ubi, quando, in quo concilio facta sit ejusmodi mutatio ... Immo opositum videtur evinci ex Tridentino ubi declarat, a Christo relictam esse Ecclesiae potestatem mutandi quae sacramentorum dispensationem respiciunt, salva illorum substantia; mutatio vero materiae et formae non ad ritum et dispensationem, sed ad substantiam pertinet.«[47] To isto potvrđuje Pio X. kada osuđuje već navedenu nauku o epiklezi kakovu je branio list »Roma e l' Oriente«, ovim riječima: »Sed nec ibidem intacta relinquitur catholica doctrina de Sanctissimo Eucharistiae Sacramento, cum perfracte docetur, sententiam suscipi posse, quae tenet, apud Graecos verba consecratoria effectum non sortiri, nisi iam prolata oratione illa quam epiclesim vocant, cum tamen compertum sit Eccle-

[44] Die Epiklese in der römischen Messe. Wien 1907. Slično već prije Schell: Katolische Dogmatik, 1893. t. 3. p. 539.

[45] Zeitschrift für kath. Theologie. Insbruck 1008., p. 43—56; 254—288.

[46] Denzinger-Banwart: Enchiridion sybolorum 1921. p. 309 nno 931,

[47] De synodis. l. 8. 10, 10.

siae minime competere jus circa ipsam sacramentorum substantiam quidpiam innovandi.«[48]

Dakle na taj način ne možemo riješiti poteškoću, koju nam zadaje epikleza, pa prema tome valja poći drugim putem. Taj put je dvostruk. Treba ponajprije historički istražiti, kada i gdje se pojavlja prvi puta epikleza, a zatim teološki ispitati, kakav je imala smisao, t. j. što je imala liturgički izreći ili značiti.

§ 1. Spomenici, na koje se nesjedinjeni pozivlju dosta su kasni.

A) Najstariji spomenici grčke epikleze potječu istom iz 4. stoljeća. Kako smo već spomenuli, Marko Efežanin, da dokaže svoj nazor o epiklezi, poziva se na liturgiju sv. Klementa, rimskoga pape, na liturgiju sv. Jakova, sv. Bazilija i Krizostoma. Sv. Bazilije umro je g. 379., a nije imao još ni potpunih 50 godina. Njegova liturgija upotrebljava se na veće blagdane. Nu ni ta liturgija nije sačuvana, kako je bila izvorno od njega sastavljena, ako doista potječe od njega, već kako je bila u porabi polovicom 5. vijeka.[49] Sv. Ivan Krizostom umro je g. 407. O njegovoj liturgiji možemo reći, da nam je u različitim oblicima predana, a što je glavno, ta se liturgija razlikuje u koječemu od onoga, što sam Krizostom piše o liturgiji svoga doba u svojim spisima.[50] Predaleko bi se zavezli, kad bi htjeli, da ovo ovdje pobliže raščinjamo. Dosta je, da zabilježimo, da Krizostomova i Bazilijeva liturgija nisu starije od druge polovice 4. stoljeća. Kad bi dakle te liturgije i bile sačuvane onako, kako su ih sastavili njihovi auktori, još uvijek ostaje pitanje, da li se njihova epikleza nalazila u liturgijama, koje su prije njih opstojale. No ostavimo za sada to pitanje na stranu, pa pogledajmo, nije li liturgija sv. Jakova i Klementova starija? Kad bi njihovi pisci bili oni, čije ime nose, bilo bi lako dokazati, da su apostoli upotrebljavali epiklezu u današnjem grčkom obliku, nu tome nije tako. Neki su pisci u prvim stoljećima rado svoja djela podmitali bilo apostolima,

[48] Acta Apost. Sedis, 1011. t. III. p. 119.

[49] Rauschen: Grundriss der Patrologie. Freiburg 1905., p. 112.

[50] N. dj. p. 133.

bilo glasovitim muževima iz apostolskog i kasnijega doba, pa se to dogodilo i s mnogim liturgijama, osobito na Istoku. Ne treba misliti, da se to događalo uvijek zlonamjerno, premda su i heretici mogli na taj način laglje svoje nazore prokrasti, ako su ih zaštitili kojim znamenitim imenom. Liturgija sv. Jakova jeruzolimskoga[51] je također jedan između takovih spisova, koji nose krivo ime. Prvi puta spominje se ta liturgija u trulanskom saboru g. 692. u 32. kanonu, da se njome Armencima dokaže, da valja kod mise uliti vode u vino. Nu kako ju imađu jakobite,[52] koji ju svakako ne bi primili od Carigrada, stalno je, da potječe barem iz prve polovice 6. stoljeća. Premda Le Brun misli, da ta liturgija barem u glavnim svojim potezima doista potječe od sv. Jakova apostola,[53] ipak držim, da je ispravnije mnijenje Bickellovo,[54] da i ta liturgija potječe iz Apostolskih Ustanova, o kojima ćemo naskoro progovoriti. Uistinu, začudna je stvar, da bi liturgija sastavljena izvorno od kojeg apostola, ostala nepoznata skoro 5 stoljeća, i da je ne bi nijedan prijašnji kršćanski pisac spomenuo. Možemo dakle mirne duše reći, da ni ta liturgija nije nikakav svjedok za apostolsko porijetlo epikleze.

A sada ajde da vidimo Klementovu liturgiju. Ova liturgija nije zapravo Klementova, već upravo apostolska, kad bi vjerovali podacima, koje o njoj iznose Apostolske Ustanove. Da se bolje razumijemo, evo o čem se radi. Među inim spisima, koje su nepoznati pisci podmetnuli apostolima, ima i jedan, koji se zove Apostolske Ustanove (lat. Constitutiones apostolicae, grč. *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων*). Ovo djelo sastoji se od 8 knjiga, koje je po nalogu apostola ili bolje, po njihovom diktiranju, napisao sv. Klemens papa. U 6. knjizi, pod konac 18. glave kažu apostoli: »... Vama biskupima i ostalim svećenicima ostavljamo ovu katoličku nauku ... koju poslasmo po suslužbeniku našemu najvjernijem Klementu i

[51] Danas se upotrebljava samo u Jeruzalemu i na otoku Cipru jedino na dan sv. Jakova (23. oktobra). Druge dane upotrebljava se carigradska liturgija. (Duchesne: Origines du cuite chrétien, p. 66).

[52] Monofitska sekta u Siriji, osnovana g. 543. od Jakova Zanzalos, od kojega nosi i svoje ime.

[53] Th. Bernard: Coursde liturgie romaine Paris 1898., t. I. p. 4.

[54] Vidi Marković, n. dj. str. 93. bilješka 27.

jednodušnom sinu našemu u Gospodu... (*καταλεπόντες ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ λοιποῖς ἱερεῦσιν τήνδε τὴν καθολικὴν διδασκαλίαν... διαπεμψάμενοι διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Κλήμεντος τοῦ πιστοτάτου καὶ ὁμοψύχου τέκνου ἡμῶν ἐν κυρίω).*[55] Liturgija se nalazi u 8 knjizi Ustanova.

Ovo djelo ostalo je nepoznato na Zapadu sve do 16. stoljeća. Na istoku su ga poznavali davno prije. Svakako je veoma zanimivo upravo radi toga, što sadržaje najstariji formular cijele mise, koja je ujedno skopčana sređenjem biskupa. Ugled tih Ustanova je tolik na Istoku, da ga nije mogla uzdrmati ni izjava trulanskog sabora, prema kojoj su heretici natrusili ove Ustanove svojim zabludama. I sam trulanski sabor i kasniji Grci drže za izvorne takozvane apostolske kanone (85 na broju), koji se nalaze u tim Ustanovama. Na nje se pozivlju Niceta Pektoratus, Zonaras, Aristen, Balzamon protiv nekvasnog hljeba, subotnog posta, svećeničkog celibata u rimskoj crkvi. Još u prošlom stoljeću zastupaju apostolsko porijetlo cijelih Ustanova Konstantin u djelu: *Περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν τῆς ἐκκλησίας βαθμῶν,* kao i izdavači poznatoga djela *Πεδαλιον.*[56]

Kanoni, koji su na koncu 8. knjige dodani, pobrani su većim djelom iz koncila antiohijskog iz g. 341. i drugih koncila. Nešto manje od trećine su nepoznatog vrela.[57]

Što se tiče cijeloga djela, danas je dokazano, da prvih šest knjiga imadu svoje porijetlo od jednog starijeg spisa, nazvanog »Didascalia«, koje sv. Epifanije nazivlje *Διατάξεις τῶν αποστόλων.* Ove je pisac Ustanova samo na svoj način proširio. Nadalje 7. knjiga ima djelomice za podlogu takozvanu *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστολων* iz prvog stoljeća.

Nas zanima najviše 8. knjiga tih Ustanova, u kojoj se nalazi liturgija. Ova knjiga ima prema mnijenju nekih učenjaka svoj izvor u starijim spisima i to: Kanonima Hipolitovim, Ustanovama egipatske crkve, Ustanovama Hipolitovim i napokon u Oporuci Gospodnjoj (Testamentum Domini). Funk naprotiv

---

[55] Upotrebljavam veoma hvaljeno izdanje Funkovo: Didascalia et Constitutiones apostolorum. Padebornae 1905.

[56] Prvo djelo je izašlo u Naufliji 1835., a drugo u Zacynthu 1864.

[57] Hefele: Conziliengeschichte. Freiburg 1873. vol. I. p. 796.

drži, da je genealogija tih spisova obratna, tako da su Ustanove Apostolske njihov izvor.[58] Nas ta prepirka među učenjacima ovdje ne zanima, prem mi se čini, da Funkovo mnijenje nije ispravno. Za naše je pitanje glavno to, što svi kritičari priznavaju, da su Apostolske Ustanove, pogotovo 8. knjiga nastale tek pod konac 4. ili početak 5. vijeka. Uistinu sasvim je dovoljno barem površno pročitati tu liturgiju, pa da vidiš da je nemoguće, da bi ili apostoli ili Klement papa mogli ovako govoriti. Tako imadu Ustanove u misi ove stavke: »Pro lectoribus, cantoribus, virginibus... oremus«; »pro eunuchis in sanctitate ambulantibus oremus: pro iis, qui continentem et religiosam agunt vitam, oremus« (redovnici!); »pueri autem stent ad suggestum, ac diaconus alius ipsis praesit, ne inordinate se gerant«; »diaconi vero stent ad ianuas virorum et subdiaconi ad ianuas mulierum ut nemo egrediatur... tempore oblationis«; »duo autem diaconi ex utraque parte altaria teneant flabellum... et sensim abigant parva animalia volintantia«; »pontifex una cum sacerdotibus s p l e n d i d a m vestem indutus stansque ad altare«; »post hoc sumat et communicat episcopus, deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cantores et ascetae«; »cumque universi et universae communicaverint, accipientes diaconi, quae supersunt, inferant in p a s t o p h o r i a«; exorcista non ordinatur«.[59]

Dakle, tuj imademo gotovo sve niže redove; imademo redovnike; imademo biskupa i svećenike koncelebrante; imademo crkvu s više ulaza i s oltarom; povišeno mjesto gdje stoje djeca; sjajno misno odijelo; lepezu za tjeranje muha od kaleža i napokon pastoforija, t. j. vrst sakristije s jedne i druge strane svetišta. I sve to u vrijeme apostola, dok znamo, da su javne crkve sve do Konstantina bile veoma rijetka stvar. Tako znamo da je u Nikomediji opstojala javna crkva, koju su pogani uništili 23. veljače g. 303. Istina, bilo je patricijskih palača, u kojima su kršćani držali svoje sastanke, i koje su se radi mise, koja se tamo obavljala, nazivale crkvama *(κυριακόν)* ili kućom Go-

---

[58] Usporedi: Funk, n. dj. str. XVIII. i Rauschen: Grundriss d. Patrol. 1906. p. 184.

[59] Svi ovi izrazi nalaze se kod Funka, n. dj. str. 491, 495, 497, 517, 519, 529.

spodnjom (dominicum), ali ove palače uza svu svoju udobnost, ne odgovaraju opisu našega pisca, a kamo li drugim stvarima, koje navađa. Nadodajmo k tomu, da imade stavaka, koji zvuče arijanski i maćedonijanski, onda je jasno, da potječu iz dobi iza tih hereza. Napokon se u Ustanovama spominje svetkovina Božića na 25. Decembra, a znamo, da je taj dan na Istoku uveden veoma kasno, a u Antiohiju istom 376. Spominjemo to radi toga, što prema svemu izgleđe, da je pisac bio iz Sirije i da opisuje liturgiju, kakova je bila pod konac 4. stoljeća u Antiohiji. Dašta, da je morao prekrajati, umetati starije dokumente, jer kako bi inače mogao svoju liturgiju izdavati za apostolsku? Nu pri tome je ipak bio toliko nespretan, da je kazao stvari, koje, kako vidjesmo, nikako ne spadaju u apostolsko doba. Ipak je ta liturgija od velike vrijednosti radi toga, što nije nikada bila u tom obliku nigdje upotrebljavana, pa je prema tomu ostala pošteđena od kojekakvih promjena, što je veoma važno za poznavanje povjesti antiohijske liturgije i jer je služila za podlogu, prema kojoj su nastale mnoge druge liturgije.

Međutim, što se tiče epikleze, jasno je iz rečenoga, da se ta liturgija ne može navesti kao dokaz za apostolsko njezino porijetlo.

Osim ove Klementove liturgije u Ustanovama Apostolskim, imade još jedna liturgija Klementova jakobitska, koja je veoma različna od prijašnje. I ona imade svoju epiklezu i to veoma čudnovatu, pa ćemo se za to kasnije na nju obazrijeti. Ta se liturgija nalazi kod Renaudota i u Migne-ovoj Patrologiji među nepravim djelima sv. Klementa. O toj liturgiji možemo isto tako reći, da je veoma kasnog porijetla, još kasnijeg od Ustanova, pa prema tome ni ona gledom na epiklezu ne dokazuje ništa.[60]

A što je s drugim liturgijama? Kako je već bilo rečeno, nemamo nijedne, koja bi bila starija od 4. stoljeća. I one, koje potječu iz tog stoljeća, bile su podvrgnute kasnijim preinakama, osim kako već spomenusmo, one u Apostolskim Ustanovama, koja nije nikada bila upotrebljavana u svom obliku u kojoj crkvi[61]

[60] Migne. Pratrologia graeco-lat. vol. I. col. 1122 sq.

[61] Razlog tomu jest, što su biskupi pravom opazili, da preduge liturgije umaraju vjernike, pa se zato već u 4. stoljeću opaža nastojanje oko pokraćivanja istih.

B) Neprava epikleza je starija od grčke.

Spomenuo sam prije, da imademo i nepravih epikleza i navedoh onu iz veronskog palimpsesta, Apostolskih Statuta i Oporuke Gospodnje (Testamentum Domini). Da ne nastane pomutnja, valja da o tim trim spisima napose progovorimo nekoliko riječi.

a) G. 1691. objelodanio je Jobi Ludolfi »Statuta Apostolica vulgo sic dicta«.[62] Ovo je djelo ostalo dosta u pozadini do najnovijeg vremena. G. 1899. objelodanio je patrijarha Efrem Rahmani[63] knjigu pod naslovom: Testamentum Domini nostri Jesu Christi«. Sad su nastale nebrojene rasprave o obim djelima, a još više je poraslo zanimanje učenjaka za oba spisa, kad je g. 1900. Edmund Hauler izdao knjigu: »Canonum qui dicuntur apostolorum et Aegyptiorum reliquiae«. Dokazalo se naime, da sva tri spisa imadu neke zajedničke djelove međusobno i s Apostolskim Ustanovama. Učenjaci su nastojali, da riješe pitanje, kakova veza postoji među tim dokumentima. Već sam prije spomenuo Funkovo mnijenje, koji drži, da su ovi spisi potekli iz Apostolskih Ustanova, nu Harnack i Achelis drže, da su Apostolski Statuti, ili kako ih Funk i drugi nazivaju, Ustanove egipatske crkve (Constituones ecclesiae aegyptiacae), nastali oko g. 300., a iz ovih se razvile Apostolske Ustanove oko 400. g. i napokon Oporuka Gospodnja, poslije god. 400. To je pitanje veoma zamršeno, jer imade sasvim sličnih izraza, rečenica, rasporeda, da cijelih stavaka, koji se nalaze u svim tim spisima, a zatim opet razlika, koje se ne mogu svesti na isti izvor. Nije dakle glavno pitanje, kada su tu spisi nastali, nego iz kojih su izvora crpili. Za prvih 7 knjiga Apostolskih Ustanova znademo, otkuda su tekli, a za liturgiju u osmoj knjizi rekosmo, da je najvjerojatnije, da njezin pisac donosi samo prekrojenu liturgiju, kako ju je vidio u Antiohiji pod konac 4. stoljeća, a kod toga je upotrebljavao i starije spise.

b) Veronski palimpsest nije ništa drugo, nego sačuvani odlomci latinskoga prevoda iz Ustanova egipatske crkve. Nas

---

[62] Francofurti ad Moenum.

[63] Patrijarha katoličkih Siraca sa sjedištem u Antiohiji, ali koji se sada već više godina nalazi u Rimu, gdje češće u svom istočnom ornatu sudjeluje u katoličkim manifestacijama.

taj palimpsest kao i sami Apostolski Statuti zanimaju radi toga, što XXI. statut i taj palimpsest donose jednu anaforu, t. j. kanon mise (velimo kanon mise, jer anafora zapravo nije drugo do li prefacija, koja sadržaje u sebi cijeli kanon), koji se kasnije pojavlja isprekidan u trim drugim liturgijama, naime u Oporuci Gospodnjoj, liturgiji Spasiteljevoj, liturgiji Apostolskoj i napokon, ali veoma prekrojen, u liturgiji Klementovoj.

c) Oporuka Gospodnja, koju je Rahmani našao u Mossulu, napisana je u sirskom jeziku u 6. stoljeću. Nu taj sirski prevod uzet je iz grčkog dokumenta, za kojega neki učenjaci tvrde, da potječe iz 2. ili početka 3. stoljeća, te je bio natrušen patripasijonizmom i monarhijanizmom, kako se iz same Oporuke vidi, dakle potječe iz doba ove hereze (za vremena pape Kaliksta, g. 217—222.). Nu valja imati na pameti, da je i ovaj grčki dokumenat po svoj prilici potekao od još starijega grčkoga izvornika, koji je bio isto od te hereze. Uistinu g. 1912. našao je Honner u British-Muzeju dva etiopska rukopisa, u kojima nema te hereze. Gdje su crpli ovi rukopisi svoj prevod? Ne znamo, jer iz toga, što ti rukopisi nemaju te hereze, ne možemo stalno zaključiti, da su potekli iz prvobitnog čistog izvora, jer su njihovi pisci mogli sami tu herezu pročistiti, pogotovo kad ti rukopisi potječu iz 18. stoljeća; nu nije isključena mogućnost, da su uistinu prepisani iz kojeg rukopisa, u kojem je sačuvana prvobitna Oporuka. Ako je dakle takova geneza te Oporuke, onda imamo pred sobom dokumenat barem iz početka 3. stoljeća, koji nema grčke epikleze! Međutim ostanimo za sada kod tvrdnje kritičara, koji vele, da je Oporuka nastala iz Apostolskih Ustanova, pa pođimo dalje.

d) Kada su nastali egipatski Apostolski Statuti? Harnack i Achelis, a s njima i mnogi drugi tvrde, da su nastali barem pod konac 3. stoljeća. Funk veli, da su nastali pokraćivanjem iz Apostolskih Ustanova. Mi se ovdje ne ćemo upuštati u potanje istraživanje u tome, ali jedno ipak naglasujemo: Liturgija ili bolje reći anafora, koja se nalazi u Statutima, mnogo je starija od liturgije Klementove, odnosno Apostolskih Ustanova. Nu prije nego nastupimo dokaze, evo te anafore, kako se nalazi u palimpsestu veronskom i u Statutima. Ova anafora, u latinskom prevodu sačuvana, glasi ovako:

Quicunque factus fuerit episcopus omnes os offerant pacis, salutantes eum, quia dignus effectus est. Illi vero offerant diacones(!) oblationem, quique imponens manus in eam cum omni presbyterio dicat gratias agens: Dominus vobiscum. Et omnes dicant: Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino. Dignum et justum est. Et sic jam prosequatur: Gratias tibi referimus, Deus, per dilectum puerum tuum Jesum Christum, quem in ultimis temporibus misisti nobis Salvatorem et Redemptorem et angelum voluntatis tuae qui est Verbum tuum inseparabilem, per quem omnia fecisti et beneplacitum tibi fuit; misisti de caelo in matricem Virginis, quique in utero habitus incarnatus est et filius tibi ostensus est ex Spiritu Sancto et Virgine natus: Qui voluntatem tuam complens et populum sanctum tibi adquirens extendit manus cum pateretur, ut a passione liberaret eos, qui in te crediderunt; qui cumque traderetur voluntariae passioni, ut mortem solvat et vincula diaboli dirumpat et infernum calcet et justos illuminet et terminum figat et resurrectionem manifestet, accipiens panem gratias tibi agens dixit: accipite, manducatae: Hoc est corpus meum, quod pro vobis confringetur. Similiter et calicem dicens: Hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur; quando hoc facitis, meam commemorationem facitis. Memores igitur mortis et resurrectionis ejus offerimus tibi panem et calicem gratiam tibi agentes, quia nos dignos habuisti adstare coram te et tibi ministrare. et petimus, ut mittas Spiritum tuum Sanctum in oblationes sanctae ecclesiae; in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis in repletionem Spiritus Sancti ad confirmationem fidei in veritate, ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum Jesum Christum, per quem tibi gloria et honor, Patri et Filio cum sancto Spiritu, in sancta ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum. Amen.

Etiopski tekst glasi u latinskom Ludolfovom prevodu ovako: Dominus vobiscum omnibus i t. d., a za tim svi svećenici za biskupom mole: Gratias aimus tibi Domine per dilectum filium tuum Jesum Christum, quem in ultimis diebus misisti nobis Salvatorem et Redemptorem, nuncium consilii tui. Iste [est] Verbum quod ex te est, per quod omnia fecisti voluntate tua. Et misisti em de caelo in uterum Virginis. Caro factus est, et gestatus fuit in ventre ejus: et filius tuus manifestatus fuit a Spiritu Sancto, ut impleret voluntatem tuam: et populum tibi efficeret, expandendo manus suas: passus est, ut patiens [afflictos] liberaret, qui confidunt in te. Qui traditus est voluntate sua ad passionem: ut mortem dissolveret; vincula satanae rumperet: et conculcaret infernum, et sanctos educeret, et statuta conderet, et resurrectionem patefaceret. Accipiens ergo panem gratias egit, et dixit: Accipite, commedite, hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur. Et similiter calicem quoque et dixit: Hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur, cum facitis hoc, in commemorationem mei id facietis. Recordantes igitur mortis ejus et resurrectionis ejus offerimus tibi hunc panem et calicem, gratias agentes tibi, quod nos reddi-

disti dignos ut stemus coram te et sacerdotio tibi fungamur. *Suppliciter* oramus te, ut mittas Spiritum tuum Sactum super oblationes hujus ecclesiae pariterque largiaris omnibus, qui sumunt de iis [ut prosit eis ad] sanctitatem: ut repleantur Spiritu Sancto, et ad confirmationem fidei in veritate, ut te celebrent et laudent in filio tuo Jesu Christo, in quo tibi [sit] laus et potentia in sancta ecclesia, et nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen.

Za ovu dakle anaforu tvrdimo, da je starija od Klementove liturgije, s više razloga. a) Ona sadržaje u sebi arhaizme i to takove, da oni sami govore za starinu ovoga dokumenta. Tako n. pr. Don Cagin vidi u njemu »paulinizam«, t. j. neki dijelovi sasvim naliče na neke rečenice sv. Pavla.[64] Priznajemo, da su mjesta, što ih navodi Cagin, uistinu zanimiva i zaista sadržavaju nešto pavlovskoga u sebi, nu to ne bi bilo dovoljno za našu stvar. Glavnije je b) što ta anafora ne sadržaje diptiha[65] i što sasvime manjka »Sanctus«. Znademo, koliku su ulogu ti diptisi igrali u misi u prijašnjim stoljećima. Brisati koga iz diptiha značilo je skoro isto što i ekskomunicirati ga iz crkve. »Sanctus« je u misu uveo papa sv. Siksto I. (g. 115—125.?), a iz mučeništva sv. Perpetue (Passio S. Perpetuae) znamo da je taj Sanctus bio pod konac 2. stoljeća već udomaćen u Africi. S druge pak strane možemo držati, da Sanctus nije bio nikada kasnije iz liturgija, pa ni istočnih izbačen, jer nalazimo anafora, osobito istočnih, gdje je očito, da je taj Sanctus kasnije umetnut, jer su anafore nenadano prekinute, samo da se može umetnuti Sanctus, makar kod toga i trpio tok misli. Dapače kod toga su pojedine istočne crkve postupale dosta različno i trebalo je dosta vremena, dok se mjesto za Sanctus ustalilo.[66] Ne možemo dakle nikako dopustiti, da bi ta anafora, kad bi bila kasnijega porijetla, odnosno kad bi nastala pokraćivanjem Apostolskih Ustanova, ispustila mjesto za diptihe, a pogotovo da bi ispustila Sanctus, koji su smatrali za bitni dio anafore.

c) Pisac Apostolskih Ustanova je majstor, koji je znao upotrebiti sve starije dokumente tako, da ih je prekrajao i pro-

---

[64] Dom Cagin, L' Eucharistia, p. 122 sq.

[65] Diptihi su bili imenici, iz kojih su se u misi čitala imena onih, koje je trebalo imenovati. Danas kod nas »Memento« prije posvete i poslije podizanja.

[66] Dom Cagin, o. c. p. 125.

širivao po miloj volji. To mu je dokazano ne samo za prvih 7 knjiga Ustanova, nego i za poslanice sv. Ignacija, jer danas kritičari drže kao dokazano, da je isti pisac koji je napisao ove Ustanove, krivotvorio i poslanice Ignacijeve.[67] To isto učinio je i s našom anaforom. A učinio je to takvim načinom, da je jedva moguće prepoznati u njoj naš dokumenat. Osim toga u Klementovoj liturgiji se jasno opaža, da je pisac bio u sto neprilika, kamo da stavi Sanctus. Pisac u toj liturgiji počima anaforu kaošto to čine i druge liturgije, s Dominus vobiscum, samo što taj Dominus vobiscum ovako razvlači: Gratia omnipotentis Dei et caritas Domini nostri Jesu Christi et communicatio Sancti Spiritus sit cum omnibus vobis. Na to svi odgovore: Et cum spiritu tuo. Zatim: Sursum mentes. Odgovor: Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino. Odgovor: Dignum et justum est. Za tim biskup nastavlja: Vere dignum et justum est... i opisuje veličanstvo Božje, sva njegova dobročinstva prema stvorima, opisuje ljepotu naravi i milosti, djela Božja u starom Zavjetu i dolazi do porušenja Jerihona!... I tu sada kao šaku na oko nastavlja: »Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. Te adorant innummerabiles copiae angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum, principatuum, potestatum, virtutum, exercituum aeternorum, Cherubim ac Seraphim senis alis praediti, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes ac dicentes una cum mille milibus archangelorum et denis milibus denum milium angelorum indisinenter ac sine vocis intermissione clamantibus, e t o m n i s p o p u l u s s i m u l d i c a t: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth; pleni sunt coeli et terra gloria ejus; benedictus in saecula, amen.[68] E t p o n t i f e x p o s t e a d i c a t: Sanctus vere es ac sanctissimus, altissimus et superexaltatus in saecula. Sanctus quoque unigenitus, tuus filius...

Dom Cagin izradio je prekrasnu skrižaljku, iz koje se jasno razabire, kako je auktor našu anaforu prekrajao.[69]

d) Funk hoće da dokaže iz doksologije, kojom završava naša anafora: »Ut te laudemus et glorificemus per puerum

[67] Rauschen, o. c. p. 181.

[68] Funk, n. dj. str. 505, 507.

[69] Dom Cagin, o. c. p. 213—215.

tuum Jesum Christum, per quem tibi gloria et honor Patri et Filiò cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia tua et nunç et in saecula saeculorum Amen«, da je anafora kasnijega porijetla, t. j. iz 5. stoljeća, pošto je u njoj sadržana formula presv. Trojstva, a u drugim starim liturgijama doksologija obično glasi: »Unus sanctus, unus Dominus Jesus Christus in gloriam Dei Patris«. Takova doksologija nalazi se uistinu u Klementovoj liturgiji kod pričesti vjernika, u Krizostomovoj, Jakobovoj, u 5. katehezi sv. Ćirila i kod Didima, zvanog Slijepoga.[70] Kako je dakle po Funku ova zadnja formula starija, te se njezina promjena u Aleksandriji zapaža tek u 5. stoljeću, slijedi, da je naša anafora istom iz 5. stoljeća. Ali Dom Cagin pravom upućuje na nešto drugoga. U toj doksologiji nalaze se i riječi: »in sancta ecclesia tua«, koje se nalaze već kod sv. Pavla: »Ipsi gloria in Ecclesia et in Christo Jesu in omnes generationes saeculi saeculorum«.[71] Koliko nam je poznato, nijedan pisac poslije trećeg stoljeća ne veže crkve s doksologijom, dok su ju prije barem sv. Ciprijan, pisac Mučeništva sv. Ignacija i sv. Hipolit tako upotrebljavali. Dakle je ta doksologija samo znak najveće starine; a što se u njoj spominju sve tri božanske osobe, nije nikakvo čudo, ta svima je bila poznata barem formula krštenja.

Dakle sve u jedno: Anafora, koja se nalazi u Statutima egipatske crkve mnogo je starija od one u Apostolskim Ustanovama. Ona nam je sačuvana netaknuta u veronskom palimpsestu i u etiopskom prevodu. Njezin grčki original se izgubio, ali taj original potječe iz 2. stoljeća. Dapače Th. Schermann misli, da veronski palimpsest sadržaje u sebi dokumenat »Ecclesiastica Traditio«, koji je temelj sviju statuta i koji je sadržavao u sebi obred ređenja biskupa, svećenika i đakona kao i formulu kanona, pa taj dokumenat pripisuje sv. Klementu.[72]

Bilo tome, kako bilo, jedno možemo mirne duše reći: Anafora egipatskih Statuta je po priznanju lijepog broja uče-

---

[70] De Trinitate. Migne P. G. 39/861.

[71] Ephes. 3, 21.

[72] Schermann:« Ein Weiherituale der römischen Kirche am Schlusse des ersten Jahrhunderts. München 1913. Prema tome bi egipatski Statuti, koje Schermann naziva »Ecclesiastica Traditio« i naša anafora potjecali već iz 1. stoljeća. No to se ne da tako lako dokazati.

njaka najstarija anafora, a upravo ova anafora nema grčke epikleze!

d) Epikleza u rimskoj liturgiji. Za potvrdu, da je epikleza sastavni dio posvetnih riječi, pozivlju se nesjedinjeni i na rimske i galikanske formulare. Što se tiče galikanske liturgije, naveli smo par primjera, koji izgleđu da idu u prilog grčkoj nauci. Nu valja imati na pameti, da ni ovi formulari ne prelaze 4. stoljeća, dapače da su i mnogo pozniji. Osim toga, što se tiče galikanskih formulara, mnogi od njih uopće nemaju epikleze, a i oni koji ju imadu, ne zadavaju nam nikakve poteškoće, jer njihove epikleze imadu sasvim drugi smisao, nego bi to htjeli nesjedinjeni. To ćemo vidjeti, kad bude govor o teološkoj vrijednosti epikleze. Preostaje đakle, da se obazremo na rimsku liturgiju. Da današnja rimska liturgija nema grčke epikleze, o tom ne sumnja nitko, ali da je nekada imala takovu epiklezu, tvrde mnogi učenjaci, pa i katolici, pa kažu, da imade i danas u rimskom misalu tragova te epikleze.[73] Ali kada nastaje pitanje, kako je ta epikleza glasila i kada je bila uvedena, onda se može odgovoriti samo nagađanjima.

Da je u rimskoj liturgiji opstojala epikleza, dokazuju njezini pristaše u glavnom ovim svjedočanstvima:

a) Gelazije papa (g. 492—496.) piše ovako: »Et certe imago et similitudo corporis et sanguinis Christi in actione mysteriorum celebrantur. Satis ergo nobis evidenter ostenditur hoc nobis in ipso Christo domino sentiendum, quod in ejus imagine profitemur, celebramus et sumimus: ut sicut in hanc scilicet divinam transeunt Sancto Spiritu perficiente substantiam, sic illud ipsum mysterium principale, cujus nobis efficientiam virtutemque veraciter repraesentat, ex quibus constat proprie permanentibus, unum Christum, quia integrum verumque permanere demonstrant.«[74]

Na drugom opet mjestu piše isti papa: »Sacrosancta religio quae catholicam tenet disciplinam, tantam sibi vindicat

[73] Da ne govorim o katolicima, spominjem ovdje ruskog svećenika Malceva, koji je to dokazivao na drugom unijonističkom kongresu u Velehradu. (Vidi Acta II. Congressus Velehradiensis. Pragae 1910. p. 135—143.).

[74] Thiel: Epistolae Romanorum Pantificum genuinae, t, I. p. 77.

reverentiam, ut ad eam quilibet nisi pura conscientia non audeat pervenire. Nam quomodo ad divini mysterii consecrationem caelestis Spiritus invocatus adveniet, si sacerdos, qui eum adesse deprecatur, criminosis plenus actionibus reprobetur.«[75]

b) Pavao đakon u Životu sv. Gregorija pape (g. 590—604) piše ovako: »Praescius conditor noster infirmitatis nostrae ea potestate, qua cuncta fecit ex nihilo et corpus sibi ex carne semper virginis, operante Sancto Spiritu fabricavit, panem et vinum mixtum, manente propria specie in carnem et sanguinem suum ad catholicam precem ob reparationem nostram Spiritus sui sanctificatione convertit«.[76]

Kada se pak pita, gdje se vide ostaci te epikleze, onda se njezini branioci razilaze tako, da imademo barem četiri nazora. Većina vidi ostatke epikleze u odlomku: Suplices te rogamus; drugi opet u odlomku: »Quam oblationem tu Deus in omnibus benedictam, adscriptam, ratam rationabilemque facere digneris, ut nobis corpus et sanguis fiat D. N. J. Chr., jer ovaj odlomak najbolje odgovara grčkoj epiklezi. Neki opet drže, da ima više tih epikleza. Tako vide epiklezu i u: Supplices, i u: Quam oblationem, i u molitvi kod prikazbe: »Veni sanctificator omnipotens aeterne Deus«. Napokon neki misle, da je u rimskoj misi ostala uspomena na epiklezu u položenju ruku nad darove prije pretvorbe.

Ostavimo za sada po strani ta nagađanja, pa pitajmo rađe, što nam o rimskom kanonu govore najstariji podaci. O prvim trim stoljećima znamo veoma malo kako je taj kanon izgledao, osim da prihvatimo Schermannovu tvrdnju, koju već spomenuh, prema kojoj veronski palimpsest sadržaje rimsku liturgiju pod konac 1. stoljeća. Isto tako Kanoni Hipolitovi, ako su uistinu napisani, kako neki tvrde, od njega u Rimu, bili bi krasan izvor, ako ne za sam tekst kanona, a to barem za obred rimske mise u 3. stoljeću. Nu kako je Schermannova tvrdnja problematična, a Hipolit ne donosi teksta, ne preostaje drugo, nego da se obratimo na druga svjedočanstva, a ta su

[75] U istom djelu, p. 486 i Migne, P. L. 59/143.

[76] Vita Gregorii papae, 23. Migne, P. L. 75/53.

takozvani Sacramentariji i to Leonov, Gelazijev, Grgurov, koji imadu formulare rimskih misa. Nu ti Sakramentariji nisu stariji od 6. stoljeća. Ipak su iz njih učenjaci nastojali naći primitivni rimski kanon, dašta s problematičnim uspjehom. Liber potificalis, koji opisuje djela pojedinih papa, a potječe iz 6. stoljeća, donosi pojedine stavke, koje su neki pape uveli u kanon. Tako kaže za papu Alexandra (105—116.): »Hic passionem Domini miscuit in praedicatione sacerdotum, quando missae celebrantur«. Što te riječi znače, teško je reći. Duchene, a uz njega pristaje i Batiffol, drži, da je Alexander uveo u kanon riječi: »Qui pridie quam pateretur,« dočim drugi misle, da je taj papa uveo u kanon zahvalu za djelo otkupljenja, pošto se prije zahvaljivalo samo za djelo stvorenja, kako se to razabire iz lista Klementovog na Korinćane, glava 33—34.[77] Za papu Leona I. (g. 440—461.) kaže ta ista knjiga, da je odredio da se u misi kaže: »Sanctum sacrificium et cetera«. Dakle: sanctum sacrificium, immaculatam hostiam, u molitvi: »Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris..., koja je sjegurno opstojala već za Damaza pape. Gregorije papa (590—604.) uveo je u: »Hanc igitur« ove riječi: »diesque nostros in tua pace disponas atque ab aeterna damnatione nos eripi et in electorum tuorum jubeas grege numerari«. Isto tako za njegovog vladanja uveden je Očenaš nakon kanona.[78] Sve to nam je dokazom, da su u rimskom kanonu zaista uvedene ovdje ondje preinake. Nu sve ove preinake ne diraju u jedan dio kanona; taj ostaje kao Sancta Sanctorum, kako lijepo veli, povađajući se za Caginom, Batiffol.[79] A koji je to dio? Onaj, koji sadržaje riječi pretvorbe. Auktor djela De sacramentis, koji je živio pod konac 4. stoljeća, a ne kako bi neki htjeli, istom u 6. ili 7. stoljeću, i koji kaže, da u svemu slijedi rimsku crkvu: »Cujus typum in omnibus sequimur et formam«,[80] piše ovako: »Vis scire quia verbis caelestibus consecratur? Accipe quae sunt verba. Dicit sacerdos: Fac nobis, inquit, hanc oblationem ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem, quod figura est corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi.«

---

[77] Batiffol: Etudes d'histoire. L'eucharistie. Paris 1907., p. 350.

[78] Batiffol, o. c. p. 352. [79] O. c. p. 351. [80] O. c. 346, nota 3.

Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in caelum ad te, sancte pater omnipotens, aeterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit, dicens: Accipite et edite ex hoc omnes. Hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur. Similiter etiam calicem, postquam cenatum est, pridie quam pateretur, accepit, respexit in caelum ad te, sancte pater omnipotens, aeterne Deus, gratias agens, benedixit, apostolis suis et discipulis tradidit dicens: Accipite et bibite ex hoc omnes: hic est enim sanguis meus.

Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimae passionis... offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum et calicem vitae aeternae, et petimus et precamur ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.«[81]

Istina, auktor knjige De sacramentis nije nam donio cijelog rimskog kanona, kako je izgledao u 4. stoljeću, nu i ono što je donio, dovoljno dokazuje: a) da se pretvorba zbiva riječima ustanove, koje se nalaze u odlomku: Qui pridie quam pateretur, b) da »Supplices te rogamus,« koji se nalazi danas u rimskom misalu ne može biti ostatak grčke epikleze, pošto se taj Supplices nalazi u maloj preinaci već u 4. stoljeću u rimskoj liturgiji, gdje nije nikako mogao imati smisao te epikleze, pošto je već prije nje na oltaru »immaculata hostia, rationabilis hostia, incruenta hostia, panis sanctus et calix vitae aeternae«. Isto tako c) da onaj »angelus« ili anđeli, kako veli auktor De sacramentis, ne naznačuje Duha Sv., već uistinu anđela, jer je bila stara misao, da anđeo sudjeluje kod sv. žrtve i jer bi bio nesmisao kod Auktora, kad bi mislio na Duha Sv. pod riječima: »per manus angelorum tuorum«.[82]

Ako dakle imade, kaošto uistinu imade tekstova, koji podsjećaju na epiklezu, kaošto i svjedočanstva pisaca, koji Duhu Sv. pripisuju stalno djelovanjê u sv. žrtvi, ne treba stoga odmah

[81] O, c. p. 353.
[82] Batiffol, o. c. p. 360.

zaključivati, da je svako takovo svjedočanstvo dokaz za opstojnost grčke epikleze u rimskoj liturgiji. Iz onoga, što smo spomenuli o anafori egipatskih Statuta, možemo mirne duše dopustiti, da je nekada i u rimskoj liturgiji, koja ima svoje srodnosti s egipatskom, zaista opstojala epikleza, ali ta nije imala smisla grčke epikleze, već se svakolika odnosila na duhovnu korist vjernika. Ako tko baš hoće, da u »Supplices te rogamus« vidi ostatke epikleze, onda su to ostaci neprave, a ne grčke epikleze. Danas smo na čistom barem u tome: a) Da nema uopće nikakvog stalnog dokaza za opstojalost grčke epikleze prije druge polovice 4. stoljeća. b) Da ta epikleza ima svoje porijetlo na Istoku i to po svoj vjerojatnosti u Siriji. c) Da ona nije općenita liturgijska zasada, jer je nema u rimskoj liturgiji, a što se tiče ostalih latinskih liturgija, od 68 misa u Missale gothicum ima epiklezu samo 18 misa; 11 misa iz Mona ima 6 epikleza; 20 misa iz Missale gallicanum vetus ima 3 epikleze, a misal iz Bobija nema upravo nijedne.[88] Kod toga valja imati na umu, da i ove epikleze, kakogođer naliče na grčku, nemaju isti smisao s njom.

Dakle prije druge polovice 4. stoljeća nema dokaza za grčku epiklezu; ona je istočnog porijetla; pod konac 4. stoljeća donosi Auktor knjige De sacramentis najglavniji dio rimskog kanona, gdje nema epikleze; nemamo nikakvog pozitivnog svjedočanstva, da je u tom razdoblju, t. j. od 350—400. bila uvrštena ili izbačena iz tog kanona — što nam preostaje drugo nego da reknemo: Rimska liturgija nije poznavala prva 4. stoljeća grčke epikleze?! Da li je bila kasnije uvedena, pa onda opet izbačena? Ima liturgista i povjesničara koji tvrde, da je bila uvedena, ali da je bila brzo, ne izbačena, nego prekrojena, da ne dadne povoda zabludama, u koje su mogle zavesti neke epikleze, pa da su njezini ostaci današnji: »Supra quae sereno vultu« i »Supplices«. Na taj su način razumljivi oni citati Gelazijevi i Pavla đakona. Ali odgovaramo, da se ovi citati mogu i bez toga razumjeti. Prvi citat iz Gelazija nema uopće nikakvog posla s epiklezom, već radi o dvijem naravima u Kristu, gdje se povađa u mnogočemu za Teodoretovim djelom Eranistes i drugim istočnim piscima protiv monofizita.

---

[88] Cagin: L' eucharistie p. 59, 60.

Ako dakle u usporedbi utjelovljenja s euharistijom spominje djelovanje Duha Sv., iz toga još ne slijedi, da to u euharistiji biva po epiklezi, niti to Gelazije izrično kaže.

Drugi citat ne mora naznačivati upravo rimsku liturgiju, već uopće liturgiju, bilo istočnu, bilo zapadnu, gdje se nalazila epikleza. Dakako da taj odgovor ne zadovoljava svakoga. S druge strane opet, tko to tvrdi za rimsku liturgiju, neka odgovori na ovu poteškoću: Papa Vigilije (g. 538—555.) piše biskupu Profuturu u Bragi: »Ordinem quoque precum in celebritate missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus diversum; s e d s e m p e r e o d e m t e n o r e o b l a t a D e o m u n e r a c o n s e c r a r e. Quoties vero paschalis aut ascensionis Domini, aut pentecostes et epiphaniae, sanctorumque dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subjungimus, quibus commemorationem sanctae solemnitatis aut eorum facimus, quorum natalitia celebranums: c e t e r a v e r o o r d i n e c o n s u e t o p r o s e q u i m u r. Quapropter et ipsius c a n n o n i c a e p r e c i s t e x t u m direximus subter adjectum, q u e m D e o p r o p i t i o e x a p o s t o l i c a t r a d i t i o n e s u s c e p i m u s. Et ut caritas tua agnoscat, quibus locis aliqua festivitatibus apta connectimus, paschalis diei preces simul adjecimus.«[84] Ovdje papa Vigilije prosvjeduje protiv umetaka (embolizama), koji su preotimali maha u galikanskoj i mozarapskoj liturgiji. I u rimskoj liturgiji ima prema njegovom svjedočanstvu promjena za pojedine svetkovine, ali ove ne diraju u kanon. Taj ima ostati svet i netaknut, kako ga je rimska crkva apostolskom predajom primila. Bi li mogao ovako papa Vigilije govoriti, kad bi bila u 5. stoljeću učinjena onakova promjena, kaošto je umetak grčke epikleze? Začudno je to, što nam upravo o toj epiklezi ne kaže baš nitko, koji ju je papa uveo, dok Liber Pontificalis bilježi druge, mnogo manje stvari. Istina, mogao bi tko reći, da se Vigilijeve riječi odnose lih na najuže riječi pretvorbe. Dobro, neka bude i to, prem njegov tekst drugačije zvuči, ali do sada nije mogao nitko dokazati ni toga, kada se ta epikleza promijenila u »Supra quae« i »Supplices«, pogotovo je to teško dokazati, pošto se taj »Supplices« u glavnom već pod konac

[84] Cagin: L'eucharistie, p. 59.

4. stoljeća nalazi u kanonu, kako to razabiremo iz Nazovi-Ambrozija (Pseudo-Ambrosius, auktor djela De Sacramentis).

Što se napokon tiče teksta iz Života sv. Gregorija, taj ne dokazuje upravo ništa gledom na epiklezu. On kaže samo to, da imade Duh sv. udjela kod pretvorbe ad praecem catholicam. Koja je to »prex«? Zar epikleza? Neka vjeruje, tko hoće!

Sve dakle u jedno. Ne može se stalno dokazati, da je rimski kanon ikada imao ikakvu epiklezu, a najmanje grčku. Zato imade u novije vrijeme auktora, koji zabacuju svaku epiklezu u rimskoj liturgiji, kao De Puniet, Batiffol, Varaine; dočim mnogi drugi brane barem nepravu epiklezu, kojoj vide tragove napose u »Supplices«.

D) Odakle onda grčka epikleza? Danas je skoro jednodušno mnijenje, da potječe iz 4. stoljeća, kao ustuk protiv maćedonijevaca. Tako Schermann, Baumstark, Buchwald, Rauschen i drugi. Batiffol sjajno pobija mnijenje, da je ta epikleza sastavni dio liturgije, jer prema Serapijonovoj anafori u aleksandrijskoj crkvi nije bio sazivan Duh sv. da obavi pretvorbu, već Verbum. Isto tako u trećem stoljeću u rimskoj crkvi, ako sudimo po spisima Hipolitovim i Novacijanovim, nije Duh sv., već anđeo, koji prinosi Bogu tijelo i krv Gospodnju, a pravom tvrdi Batiffol, da se pod tim anđelom nema razumijevati Duh Sveti, kako smo već spomenuli. U aleksandrijskoj crkvi prvi puta spominje epiklezu Petar Aleksandrijski (373—380.), pa zato Baumstark drži, da je u to doba bila i donešena iz Sirije u Aleksandriju.[85]

Istina, Pfaff je htio dokazati, da je grčka epikleza opstojala davno prije 4. stoljeća, pa se u to ime pozivao na sv. Ireneja, među čijim spisima da je otkrio i ovaj ulomak: *„τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκκαλοῦμεν ἵνα ἀποφήνῃ τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον το σῶμα καὶ τὸ ποτήριον τὸ αἷμα Χριστοῦ“* (Sazivamo Duha Svetoga da prikaže ovu žrtvu i kruh tijelom i vino krvlju Kristovom.) Ali Harnack mu je sjajno dokazao, da su to krivotvorine.[86] Dakle nikuđ napred od 4. stoljeća! . . .

[85] Batiffol u: Revue du clergé français 1908. p. 641—662 i Baumstark: Liturgia romana . . . Roma 1904. p. 45.

[86] Die Pfaff'schen Irenaeus Fragmente als Fälschungen Pfaff's nachgewiesen. Texte und Untersuchungen. 1900. t. V. p. 1—69.

Ali ima tuj još nešto. Dom Cagin je oštrinom, kojoj treba para tražiti, nastavio ispitivati, u kojim se liturgijama prvobitna anafora o kojoj smo prije govorili sačuvala. Tako je sastavio skrižaljku, iz koje se očito vidi, da ta najstarija anafora čini okosnicu, oko koje se zbivaju svekolike promjene u liturgiji Oporuke Gospodnje, u liturgijama etiopskim Spasiteljevoj i Apostolskoj. Iz te skrižaljke se vidi jasno, kako su nastali pojedini, pa i veoma dugi umeci, između kojih teče naša anafora. Radi duljine tih umetaka, ne možemo te skrižaljke ovdje prikazati. Nu zanimivo je kod toga to, što u Oporuci još nema grčke epikleze, dočim se njezin umetak u onim drugim dvjema liturgijama nalazi. Dakle stvar stoji ovako: Latinska i etiopska Statuta donose čist i nepokvaren izvorni tekst, zatim dolazi umetak diptiha u liturgiji Spasiteljevoj, umetak Sanctusa u Apostolskoj i napokon umetak epikleze u Klementovoj. Ova zadnja sadržaje i sve ostale umetke. Ako dakle uzmemo u obzir formule galikanske i rimske; etiopske i sirske, onda imamo ovakav pregled: Da grčka epikleza nije prvobitni i sastavni dio liturgije, svjedoče nam za rimski patrijarkat rimski i galikanski formulari; za onaj antiohijski Oporuka Gospodnja, koja je sačuvana u sirskom prevodu, ali je prvobitno bila napisana grčki; a za aleksandrijski patrijarkat svjedokom su nam prevod u veronskom palimpsestu i etiopski prevod Apostolskih Statuta Dakle tri prvobitna patrijarkata. U tim je patrijarkatima prvobitno opstojala epikleza, ali ne današnja grčka, već epikleza koja svakolika izriče samo molitvu na Duha Sv., da bude pričest spasonosna vjernicima, a nipošto, da on pretvara kruh i vino u tijelo i krv Gospodnju. Ako dakle opstoji epikleza, koja izriče nešto drugoga, onda je to privjesak, koji se ne može svesti na prvobitni smisao epikleze; onda je to zabluda, odnosno tumačenje, koje iskrivljuje originalni tekst u svoj njegovoj lijepoj jednostavnosti.[67]

---

[67] »D' ailleurs est-il seulment une Epiclèse qui ne soit avant tout orientée vers la Communion? Si donc il en est — et il y en a — si, dis — je, il en est où, par surcroît, on rencontre un élément différant, irreductibile à cette donnée première, il ne faut pas hesiter à le dire, c' est une nterpolation, c' est plus encor, c' st une déviation, c' st le resultati d' une interpretation qui fausse le text originel dans sa belle simplicité native . . . Mais,

De Relationibus Sanctae Romanae Sedis Apostolicae et Slavorum Meridionalium saeculo septimo decimo et decimo octavo

[secundum selecta documenta nondum edita ex tabulariis Romanis Vaticanis et Sacrae Congregationis De Propagande fide].

Dr. Ioannes Šimrak.

INDEX.

In tribus tabulariis Romanis: in Tabulario Secreto Apostolico Vaticano (Archivio Segreto Apostolico Vaticano), in Tabulario secreto Brevium Pontificum (Archivio dei Brevi) et in Tabulario privato Sacrae Congregationis De Propaganda Fide (Archivio di Propaganda) dabam me studiis de rationibus et causis, quae Sanctae Sedi Romanae Apostolicae intercedebant saeculo septimo decimo et decimo octavo cum Slavis Meridionalibus.

Laudes gratiasque habeo magnas Rev. Monticone D. Giuseppe, archivistae in Archivio S. Cong. de Propag. Fide. Monsig. Mercati Giovanni, Praefecto Bibliotecae Apostolicae Vaticanae, Monsig. Benedetti Enrico, Mons. Beltrami Dott. Giuseppe et Sig. Profumo Comm. Attilio, qui me in studio auxilio iuvabant.

Initio disputationis afferendus est Index rerum gestarum.

1. Patriarchae Serborum Peć-enses (Ipek) et Sancta Romana Sedes Apost. tempore Pontificatus Urbani VIII. (1623—1644) et Innocentii X. (1644—1655): Archivium Sacrae Congr. De Propaganda Fide: Lettere Volgari della S. Congregatione: vol. 20. fol. 59. An. 1640. 7. VII. Franciscus Leonardis, missionarius Apost. per Serbiam et Monte Negro, corpus canonum conciliorum generalium, quod in ecclesia occidentali in usu est, cum corpore canonum eorundem conciliorum, quo in Serbia utuntur, comparat; vol. 21. f. 46, 47. (An. 1642. 21. V. Litterae

ad archiepiscopum Antibarensem de unione Patriarchae Peć-ensis); vol. 23. f. 92r—93v (An. 1645. 20. VI. Litterae ad archiepiscopum Antibarensem, 30. Junii Litterae ad Patriarcham); vol. 26. fol. 62v, 63r (An. 1648. 8. Junii S. Congreg. Litterae datae ad metropolitam Albaniae ritus Graeci de communione patriarchae Peć-ensis cum Sede Apost.), f. 70r+v (An. 1648. 8. Julii De Gregorio et Josepho, calugeris monasterii Sanctae Mariae »in Moravia (Morača) in Rascia«, qui Romam venerunt, ut se una cum populo suae curae commisso cum Ecclesia Romana unirentur); f. 130r+v (An. 1648. 22. Decembris. De Rutheno monacho Paulino, Missionario Apos. per Serbiam et Monte Negro); vol. 29. f. 136v; vol. 31. f. 3v, 59r+v, 60, 102v.

Acta S. Congregationis vol. 14 f. 61 n. 16 (1640. 2. Aprilis. Missio Leonardis ad totam Serbiam extenditur, ut patriarcham in Peć conveniat eumque ad unionem cum Sede Apost. perducat), f. 75 n. 10 (1640. 23. Aprilis. Francisco de Leonardis ad patriarcham Peć Congregatio socium adiunxit Bessarionem calugerum linguae Illiricae), f. 117 (1640. 25. Junii. Corpus conciliorum generalium pro Francisco de Leonardis ornatum); vol. 18 fol. 73 n. 2, 80 n. 5, 83 n. 2, 92 n. 22, 115 n. 11 (An. 1648. Decreta Cong. pertinentia ad unionem patriarchae cum Sede Apost.).

Lettere Antiche: vol. 309 fol. 29r+v, 33r—35r (An. 1657, 1658 Nuntii Apost. Venetiis litterae de missionario in Serbia Paulino Demski et Domenico Bubić) 31r+v (1657. 5. Sep. Litterae Domenici Bubić), f. 82r—84r, 121r, 122v (1663, 1665 Litterae Andreae Zmajović, obbatis ordinis Sancti Domenici in Perast, de unione patriarchae cum ecclesia Romana), f. 84; vol. 261. f. 335, 337, 338r+v, 340r+v, 397r+v, fol. 55r, 56r, 59r, 63r+v, 64r+v, 66r+v, 67r+v, 72r, 73v, 74r, 75v, 336r, 341r, 345r, 347v, 348r+v, 349v, vol. 416 (Memoriale a. 1648); f. 434r, 435v, 516r, 528r+v, 535v, 531r, 532v, 551r, 565r+v. (An. 1648. De calugeris monasterii Sanctae Mariae in Moravia (Morača) in Rascia Theodosio et Absalone, qui cum Paulino Demski, Rutheno. ad Patriarcham Pećensem delegati Sedis Apostolicae mittuntur).

Archivio Segreto Vaticano: Dalle Udienze del Cardinale di Santa Severina vol. 22. f. 181. dagli anni 1598. all' an. 1602. Delegati patriarchae Pećensis Ioannis Romae 1600.

2. De rebus gestis unionis cum Sede Apostolica in oppido Pašrovići.

Archivio Di Propaganda: — Acta S. C. De prop. Fide vol. 10. fol. 196. num. 40, 227v, n. 18, 278, 336 n. 18, 284v, n. 8, 285, 326 n. 23, 377 n. 29, 378; vol. 13. f. 46 n. 10, 117 n. 17, 332 n. 14; vol. 14. f. 45. n. 31, 33. 75 n. 11, 117 n. 25: vol. 16. fol. 266 n. 26; vol. 17 fol. 33v Ad Congregationem die 27. Februarii 1648. num. 13, fol. 34; vol. 12. fol. 94 n. 22, 109v, n. 2 (Decreta S. C. De Propaganda fide). Lettere Antiche: vol. 178. fol. 5or+v; vol. 157 (Lettere di Dalmazia e Illirico an. 1638); fol. 1r+v (An. 1637. 21. Sept. Francisci de Leonardis litterae), fol. 2r, 3r (Hieromonachi Iosephi igumeni monasterii Gradište in Paštrovići litterae, quibus desiderat vivere in communione cum Sede Apostolica. Epistula scripta est cyrillicis litteris), fol. 4. r—8r, 10r+v (Epistulae Leonardis), fol. 11v—14r (Franciscus Leonardis mittit ad Congreg. »Trebnik«—Ritulae cyrillicis litteris conscriptum, quod est in usu in Monte Negro et Serbia), fol. 16r—20r, 22v, 23r, 41r, 86r, 152r, 153r (cyrillicae litterae); vol. 179. fol. 14r, 15r, 60r.

Lettere Volgari della S. Congregatione: vol. 14. fol. 93, vol. 16 fol. 99. 100, vol. 20. fol. 80, vol. 20. fol. 120. 121, 193, vol. 21. fol. 301. 302, vol. 29. f. 28. 29; 136v, 55v; vol. 28. fol. 33r+v, vol. 30. f. 33.

3. De conatibus unionis orthodoxae ecclesiae in Monte Negro cum Sede Romana.

Archivio Di Propaganda: Lettere Antiche (VI. Lettere di Albania, Bulgaria, Dalmazia Littorale ed Illirico 1640); vol. 124. fol. 95r+v (Paštrović, 1639. 29. Novembris. Franc. Leonardis, archidiaconus Traguriensis nuntium affert Congreg. Turcas in suspicionem adducere Episcopum Montis Negri propter hoc, quod propositum habeat Romam inter facere), fol. 96r (Paštrović 1639. 29. Novembris. Leonardis refert litteras S. Cong. datas ad episcopum Montis Negri magnae consolationi pro eo fuisse); fol. 97r (Paštrović 1640. 20. Junii. Lionardis nuntiat se Romam venturum esse et secum confessionem fidei episcopi Montis Negri allaturum), 98r+v, 99r+v; vol. 125. fol. 51. 182r+v (cyrillicum documentum), 183r+v, 186r—190 in tergo

(litterae Franc. Leonardis), 198r+v, 199r+v (cyrillicis litteris)[1], 191, fol. 134r (numerazione vecchia) — 350v (Confessio catholicae fidei in lingua latina et slavica litteris cyrillicis scripta Mardarii episcopi Montis Negri et totius terrae maritimae an. 1640. facta), 194r—197r.

Lettere Volgari della S. Congreg: vol. 19. fol. 83v, 84r (Romae 30. Augusti 1639. Litterae ad episcopum Montis Negri), 94r+v (An. 1639. Ad Francis. Leonardis et ad eundem episcopum); vol. 18. fol. 20v, 81r+v, vol. 68. fol. 54r+v.

4. De ritu sacramentorum ultimae unctionis et poenitentiae in Serbia medio saeculo septimo decimo. Archivio Di Propaganda: 39 (41) Servia Illyrico, Vallachia vol. 309. fol. 12r, 23r—24r.

5. »Errori dello Scisma Serviano«: Archivio di Propag. Scritti riferiti nei Congregationi. Servia dal 1669—1670, vol. 1. fol. 12r.

6. Metropolita Ioannes, archimandrita, igumenus Paulus et spiritualis Nectarius ex monasterio Mileševo an. 1670. Decembris 6. Roman litteras mittunt, in quibus fidem catholicam et communionem cum Romano Pontifice profitentur: Archivio di Prop. Scritti riferiti nei Congreg. dal 1669—1760 vol. I. fol. 47. 48.

7. Strenui labores S. Congreg. de Prop. fide pro unione in Monte Athos. Archivio di Prop. Acta vol. 4. fol. 247. 248. n. 10 (An. 1627. 9. Octobris. Decretum Congregat. de mittendis russis monachis ad monasteria in Monte Athos); Lettere Latine vol. I. fol. 156 (1627. 16. X. Litterae Cong. ad Metropolitam Russiae Josephum datae de conversione calugerorum Montis Sancti); Acta vol. 4. fol. 85. n. 9. (Monachi Ordinis Sancti Basilii ex Macedonia petunt, ut unus ex illis in Collegio Graeco Romae collocetur).

8. Apostolica Sedes et Orthodoxi in Dalmatia: Archivio Di Prop.: Lettere Antiche (Memoriale 1648, vol. 417. fol. 134, 409, 420, vol. 383. fol. 160, 161v; Acta: vol. 29. fol. 100r+v, vol. 30. fol. 95, 111v, vol. 31. fol. 22v, 71v, Lettere Antiche vol. 416. fol. 541r+v, 543r+v, 544, 551.

---

[1] Academia Slavorum Merid. Starine XXV. p. 167., 168. E. Fermendžin.

9. Episcopi Ochridae in Macedonia: Archivio Di Prop. Lettere Antiche: vol. 261. fol. 51r+v, 55r+v, 57r+v, 261, 60r+v, 64; Lettere Della S. Cong. vol. 30. fol. 30v, 33, 116. Udienze di Nostro Signore: an. 1669. 1670. vol. I. fol. 63v. 86. 131.

10. Res gestae unionis in Confiniis Croatiae. Archivio Segreto Vaticano: Nunziatura di Germania (Archivio della Nunziatura di Vienna) — »Epistolae 1683—1686. fasciculus 15.« Tres epistolae episcopi Zagrabiensis Martini Borković (1667—1687) ad cardinalem Kolonić et ad Cardinalem Franciscum Bonvisium, archiepiscopum Thessalonicensem, Nuntium Apostolicum Viennensem (10. VIII. 1675. —IX. 1689.) Ibid. »Lettere di ogni genere riscontrate« 1640. fasc. 7.: 1640 Benedicti Vinković, episcopi Zagrabiensis duae litterae de Maximo Predojević ad Casparum Mattheum, Nuntium Apost. Viennensem datae (1639—1644). Quaerella Stephani Turković, delegati episcopi Zagrabiensis Vinković, contra »capellanum Iuanicsensem, modernum Schismaticorum aduocatum scripto proposita« Nuntio Apostolico Viennensi 1640. Quinque litterae de Maximo Predojević; tres litterae de Raphaele Levaković, qui aemulatur episcopatum Marčensem. Ibid. »Epistolae et negotii 1642—1649« fasc. 9.: De Gabriele Predojević, de Basilio Archimandrita Gomiriensi. Ibid. »Lettere di ogni genere« 1641. fasc. 8: De Raphaele Levaković et de Maximo Predojević (Nunziatura di Germania vol. 212. fol. 113, vol. 214. fol. 37).

Lettere di ogni genere riscontrate (Arch. Nuntiat di Germania senza indice) an. 1640. fasc. 7. inveniuntur originalia duarum informationum Benedicti Vinković, episcopi Zagrabiensis (1637—1642) »Super fundatione episcopatus Vretaniensis pro Vallachis in dioecesi Zagrabiensi ac Sclauoniae et de conuersione Vallachorum«. Prima informatio scripta est 14. Junii 1640., secunda 28. Junii 1640.

»Epistolae 1683—1686 fasc. 15. Breve de nominatione Pauli Zorčić in Vicarium Apostolicum inter Vallachos (Commentarii: Archivio Segreto dei Brevi vol. 1481. an. 1681, Clemens X. November pars I. f. 20). Ibid Breve de nominatione Pauli Zorčić pro episcopo Plataeensi in partibus infidelium (Commen-

tarii: Archivio dei Brevi vol. 1481. fol. 25.). CCXII. 1685. Lettere del Sr. Card. Buonuisi Nuntio Apostolico in Vienna t. II. Germania t. 211. f. 16. Franciscus Bonvisius, archiepis. Tessalonic. 10. VIII. 1671—1689 commendat Marcum Zorčić in episcopum Marčensem. Nunzit. di Germania vol. 212. f. 545; »Epistolae 1683—1686 fasc. 15. (De Marco Zorčić). Ibid. Ioachimus Šobatović et Antonius Ugrinović, calugeri ex monasterio Marčensi accusant an. 1686. 22. Septem. apud Innocentium XI. Cardinalem Kolonić. Ibid. Iidem incusant Kolonić apud Nuntium Apost. Viennesem Ludovisium. Ibid. Litterae Marci Zorčić ad Kolonić de novo titulo »Albae Graecae«. Germania vol. 238. fol. 261—266; »Epistolae et negotia 1670:1673. fasc. 12. De Theofano Maurocordato, Graeco, qui aemulatur episcopatum Plataensem.

Archivio di Propaganda: Lettere Volgari della S. Congreg. dell' anno 1625. vol. 4. f. 180 (De visitatione in Monte Feletrio); vol. 13. f. 63. 64., 109.

Archivio dei Brevi: vol. 964. (1631. Bullarium Urbani VIII. lib. XI.), fol. 21—22v (Provisio Parochialis Ecclesiae oppidi seu loci Gotscheuiensis, Aquileiensis dioecesis. Urbanus et c. Venerabili filio Alberto Episcopo Samadriensi salutem«); vol. 1481. fol. 26. 20. (De Paulo Zorčić); vol. 1740. f. 12. 11. 18. 10. (De Marco Zorčić); vol. 1788. fol. 33. 32. 31. 36. (De Isaia Popouich); vol. 2078. fol. 3. 1. 2. (De Gabriele Turčinović); vol. 2255. (De Gregorio Jugovich); vol. 2312 (Ianuarius 1712. Pars Prima); fol. 25. (De nominatione Raphaeli Marković); vol 2723. — Aprilis 1729. — Pars Prila (Gregorius Vučinić, episcopus Plataeensis).

Archivio di Propaganda:

»Udienze di Nostro Signore«: vol. I. fol. 123v, 124r (De Paulo Zorčić), fol. 130v, fol. 6 (De Gabriele Miakić), vol. II. fol. 281. 322. 343r; vol. III. fol. 167, 186, vol. IV. fol. 70. 189 (De Theofilo Pašić); vol. VIII. fol. 4. (Sanctissimus assignavit tria scuta singulis mensibus de pecuniis S. Congregat. Monasterio Dobromilensi pro sustentatione Theofili Passich); vol. 14. fol. 164 (1776. 4. Januarii. Relatio Basilii Božičković, episcopi Diocletianopolitani et vicarii Apost. pro Graecis in Croatia); vol. 16. fol. 21. pag 1. 4. (an. 1778. Silvestri Bubanović,

Croatae »di rito greco« et alumni in Collegio Urbano petitio ad Sanctissimum); vol. 17. vol. 27 (an. 1779. Petitio Božičković, ut ritum sacrum chrismatis conficere possit in oratorio, cum ecclesiam cathedralem nondum habeat); vol. 20. fol. 221. (Constantinus Stanić, alumnus Collegii Urbani); vol. 33. fol. 160.

Lettere Volgari: della S. Cong. vol. 24. fol. 21r+v, 100r+v, 140r, 141r (De Basilio Predojević); vol. 23. 44v, 45r, 165v, 166r, i 182r (De Gabrijele Predojević), 182v, 183r (an. 1645. ad generalem Confiniorum Varasdinensium Schwarzenberg), 126v, 127r; vol. 21. fol. 100v, 100r, 101v (Predojević); vol. 20. fol. 173, 81, 82.

Acta S. Congregag.: vol. 14. fol. 45, 54, 492. n. 1, 369. n. 19. 139. n. 17. fol. 63, n. 37; Lettere Latine: vol. 9 fol. 188r, 188v, 189.

11. Varia. »Processus inquisitionis super qualitatibus, vita et moribus Reuerendi Domini Petri Petretich, canonici et praepositi maioris ecclesiae Zagrabiensis, a Sac. Caes. Matte Ferdinando III. ad episcopatum Zagrabiensem uacantem per mortem Ravmi Dni Martini Bogdan, nominati, formatus ab Illmo et Revmo Dno Dno Cancillo Meltio, archiepiscopo Capuano Smi Dni Nostri Dni Innocentii, diuinae prouidentiae PP. Mmi apud S. C. M. Ferdinandum III. imperatoris ac per totam Germaniam cum facultate legati de latere Nuntio« (Archivio S. Vat. — Nuntiaura Vienna. 1648, 90, Zagrabiensis«). — An. 1606. 21. Octobris. Secretarius Status quaestionem habet in canonicos Segnenses, qui adiumento sint Uscocchis »homicidis« (Arch. Vatic. Del segregatario Malacrida alli Nuntii in Gratz 1605. et 1609. Germania vol. 21. fol. 90, 91). — An. 1607. 27. Octobris. — Malacridae, Secretarii, litterae datae ad Nuntium iz Gratz de episcopo Labacensi (Ljubljana), qui »non acconsentirà mai di partir la coteste parti a Roma sotto pretesto di uisitar limina Apostolorum et di mettersi in mano, di che potrebbe castigare i suoi falli« (ibid. fol. 168). — An. 1607. 12. Maii. »Col. Vescouo (di Lubiana) si potrebbe far qualche officio col mezo di persona, che hauesse, autorità di mostrarli il peccato et la pena, quando egli non s'astenga dalla prattica sospetta« (ibid. fol. 138, conf. ibid. fol. 148, 179). — An. 1606. d. 24. Novembris. Zagrabiensis episcopus Simeon Bratulić (1603—1611) et episcopus Labacen-

sis Thomas Hren — Chrön (1598—1630.) petunt usum calicis »per alcuni mobili delli lor dioecesi« (ibid. fol. 116, cfr. fol. 79r, 81v, 85). — An. 1655. d. 10. Maii. Fra Mariano Marauich, Vescouo di Bosna, alias Diaco (Djakovo) contra Fra Marinum Imbriscimouich da Posega, episcopum Belgradensem (Arch. Vat. Lettere di diuersi prelati a Nostro Signore. Vescoui vol. 39. fol. 80—82). — An. 1670. 1671. Episcopi Hungariae in coniuratione nobilitatis. — Res publica haereditates Zrinski et Frankopan confiscat (Arch. Vat. Nunziat. di Germania 187, fol. 239, 240, vol. 188. fol. 9v, 11v, 293, 294, 326, 330). — Collegio Illyrico di Loreto. Archiv. S. Congreg. de Prop. fide — Lettere de Collegii dell anno 1657. sino al 1664. inclusiue (vol. 34. fol. 81v, 82r—83r, 100r—102v, 104v, 105r, 111r+v, 115r+v, 116r+v, 117r+v, 120v, 121r, 130r+v, 131r+v, 138r+v, 147r+v, 149r+v, 155r, 179r+v, 180r+v et c.). — An. 1686. Comes Nicolaus Erdödy, banus Croatiae et Fr. Martinus Borković, eiusdem regni episcopus Zagrabiensis, cum statibus et ordinibus rogat ab Innocentio XI. auxilium contra Turcas, qui in propositio habeant invadendi partes Croatiae prima eastate (Arch. Vat.: Lettere di diversi signori Principi titolati. Principi 115). — Stephanus Šeliščević, nominatus episcopus Zagrabiensis, gratias agit Innocentio XI. (an. 1695. 6. Februarii) pro confirmatione in episcopum (Ibid. Vescovi t. 87. fol. 10; cfr. ibid. f. 70). — Petrus Massarechi de statu missionis catholicae in Syrmio et in Croatia (Arch. de Prop. fide Visite dall anno 1622. all anno 1624. inclusiue vol. I. fol. 76r+v, 77r). — An. 1679. 1680. De nominatione Francisci Čikulin in episcopum Segnensem. (Arch. S. Apost. Vat. Germania vol. 201. fol. 7, 29, 70, 94, 148, 179, 288, 196, 304, 305, 377, 386, 387, 493; vol. 203 fol. 8—11, 13—15, 39, 40, 81, 122, 134, 156-158, 184, 195-197, 208, 209, 233, 235, 268, 287, 299, 313, 342, 343, 377, 400, 600, 601, 700, 701, 726, 836, 856). — Isaias Petrović, calugerus Ordinis Sancti Basilii Magni, ex monasterio Sancti Georgii in Bosna Romae moratur propter confessionem fidei catholicae in Congreg. Sacri Officii nomine suo, igumani monasterii et 80 celugerorum. An. 1628. (Arch. Di Propaganda vol. 388. fol. 203r). — »Stampa per la nazione Illyrica«. Francisci Glavinić, Apost. praedicatoris et missionarii in Bosnia et Croatia litterae an. 1626. 20. Aprilis (Arch. Prop.

Lettere Antiche vol. 66. 71r—72r); vol. 388. fol. 86, vol. 66. fol. 75r+v, 83, 72v. — An. 1628. Fra Albertus Rengjić, episcopus Samadriensis (Arch. Prop. Lettere Antiche vol. 388. fol. 62, 663—66, 70—74, 78—82). — Unio in Paštrović et in Servia (Acta de anno 1640. fol. 116v, n. 22, 117. n. 28; Acta de anno 1636. fol. 94r+v, 109v, 110, 137v; Acta de anno 1645. fol. 331 num. 24; Acta de anno 1648. fol. 73. n. 2, 82v. n. 2; Acta de anno 1665. fol. 81v, n. 32. — Acta de anno 1679. fol. 52v—55v. Informatio Andreae Bogdani, archiepiscopi Scopiensis, de statu catholicae religionis in terris, quas Slavi meridionales inhabitant, et in Albania. — Acta 1663. fol. 74v, 75r (De Paulo Pasquali »per seruitio de popoli di ritu greco, che la Montenegro erano calati nella diocesi di Cattaro«). — Ibid. fol. 213, n. 27 (De »Gruiza Goliauin Haiduco«). — Ibid. fol. 236v—238v (De Paulo Pasquali, missionario in Montenegro). — Acta 1693. fol. 133v—135r (De Nicodemo Bursouich, »asserto vescouo di Stratonica in partibus di rito greco«). — Acta 1693. fol. 187v—189v, num. 35 (Nuntius Apostol. Venetiis refert Congregationi Arsenium Černoević in ius vocavisse Isaiam Popović, episcopum unitum Plataeensem in Marča eique exprobrasse communionem cum sede Romana. — Acta de anno 1672. fol. 185v, 186r n. 51. Episcopus Trebinjensis certiorem facit praefectum Congreg. monachos orthodoxos »del monasterio di Saula« cum sui episcopi assensu velle mittere Romam duos calugeros »per rendere ubbedienzi a Nostro Signore«. — Acta 1672. fol. 260v, 261r, n. 23. Decretum Congreg. pro episcopo Trebinjensi de duobus monachis monasterii »di Saula«. — Acta de anno 1683. fol. 187r+v, n. 29. Archiepiscopus Jaderae nuntiat »migliaia di famiglie di Morlachi cattolici modo discosti di quei confini«, petere »di procurargli qualche paese, doue potessero trasferirsi fuori del dominio Ottomano«. — »Sui libri liturgici della Chiesa Orientale (Acta de anno 1635. fol. 265v, 266r n. 52. — Lettere Antiche vol. 178. fol. 9, 10, 11, 12 (De missione catholica in Turović (Surović). — Ibid. in tergo fol. 19. — An. 1648. Archiepiscopus Jaderae certiorem facit Congreg. unum igumenum et duos calugeros venturos esse Romam. Illos et 4.000 Morlachos amplexos esse communionem cum Sede Romana; idem fecisse »Epifanio Stefanovich della città d' Oriza, metropolita di Dal-

mazia, che commanda a tutti li vescoui de Sangiaccati di Lica e Clissa«. Ibid. fol. 21r+v, 33, 22—25 (Rafaelis Levaković, »Arcivescouo di Ochrida«, litterae scriptae Jaderae an. 1648.). — Ibid. 25v Fra Marcus Scura, archiepis. Drač (Dyrrachii) epistula ad Levaković. — Ibid. fol. 26r+v, 28r, an 1648. Litterae Epiphanii Metropolitae Dalmatiae ad Summum Pontificem. — Ibid 167r+v. Epistula scripta ciryllicis litteris.

Arch. di Prop. Scritture riferite vol. 516. ad Congreg. 6. Octobris 1693. n. 35. — Sceritture riferite col. 436. Ad Congreg. 7. Novembris 1672. n. 23. fol. 183—188v. — Scritt. rif. vol. 433. Ad Congreg. 4. Julii 1672. num. 51. — Scritt. rif. vol. 516. Ad Congreg. 3. Augusti 1693. n. 24. — Acta 1665. 29r—30v; 1666. fol. 255r—256v; 1669. fol. 158v; an. 1671. fol. 102—105r; an. 1673. fol. 195v—197r. — An. 1694. fol. 16v—19r; Acta an. 1697. fol. 355r—357v.

I.

DE EPISCOPATU USCOCHORUM »MONTIS FELETRII«.

Saeculo septimo decimo revixit memoria et desiderium communionis christianae apud orthodoxos Slavos Meridionales. Quamquam fundamenta horum motuum unionis cum Sede Beati Petri in rebus politicis posita erant, qui eo tendebant, ut Christiani in paeninsula Balcanica iugum Turcarum cervicibus suis deicerent, tamen non potest negari adfuisse rudimenta illius intimae unionis, pro qua Dominus Noster Iesus Hristus orabat in ultima coena: »Non pro eis autem rogo tantum, sed et pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint, ut credat mundus, quia tu me misisti« (Jo. 17, 20. 21). Centra harum motionum pro unione christiana erant in Monte Negro: in Cetinje, in oppido Paštrovići in monasterio Ordinis Sancti Basilii Magni in Gradište; in Serbia (Rascia) in Peć, sede patriarchae Serbiensis, et in monasterio Sanctae Virginis in Morača (Morauia); in Macedonia Ochridae; in Bosnia in monasterio Sancti Gregorii et in monasterio Mileševo; in Dalmatia in sede Epiphanii, metropolitae orthodoxi; in Slavonia in monasterio Opovo; in Croatia in »Monte Feletrio« — Žumberak (Sichelburg) et in monasteriis Marča, Gomirje et Lepavina.

Disputatio innitens documentis nondum editis initium sumit a rebus gestis episcopatus Uscochorum in Croatia, qui episcopatus in tabulariis Sacrae Congregationis de Propaganda fide nominatur episcopatus »Montis Feletrii«. Eodem modo memoratur episcopus »Montis Feletrii«, Valachi »Montis Feletrii«, Uscochi »Montis Feletrii«. Quod nomen originem ab antiqua urbe italica Feltria non ducit, ubi prima vice de episcopo an. 579. mentio fit. Premrou in sua disputatione: »Serie dei vescovi Romano-catholici di Belgrado, Quaracchi 1925. pag. 19. putat hoc nomen per commutationem litterarum derivari a nomine Pleterje in Carniola (»Gli Uskoki dei Monti Pletriaci«). Ex documentis, qui servantur in tabulariis Sacrae Congregationis de Propaganda fide, constat sub hoc nomine intelligi Montes Uscochorum (Uskočke Gore) in confinio provinciarum Carniolae et Croatiae. In his montibus domicilia sua profugi Christiani ex imperio Turcarum ab anno 1530. usque ad initium saeculi decimi septimi collocabant (Franz Schumi Archiv für Heimatkunde I. Band. Laibach 1882/3 pag. 174—207. — Dr Aleksa Ivić. O prvoj srpskoj seobi u Žumberak (1530. do 1535.) Zagreb 1920. — Idem: Naselja i poreklo stanovništva Srpska Kraljevska Akademija knjiga 16. pag. 27. s); Bogoslovska Smotra, Zagreb 1924. p. 64—81; 160—187; 286—311; 412—446; an. 1925. p. 33—58). Profugi, qui omnes ritus graeci-slavici et orthodoxae religionis erant, vocati sunt Uscochi sive Vallachi. Regio nominatur in lingua germanica: »Sichelberg«, in lingua croatica: »Žumberak« — »Žumberačke gore«. Sed sub nomine »Montis Feletrii« quandoque intelligitur etiam tota regio in generalatu Varasdinensi et in generalatu Carlostadiensi, ubi sedes suas fixerunt alii profugi ex imperio Turcarum initio saeculi septimi decimi. (Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark. XXXI. Heft. Gratz 1883. pag. 3—62. — Dr Aleksa Ivić: Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju. Sremski Karlovci. 1909.). Nomen totius episcopatus Uscochorum originem ducit a Žumberak propterea, quia haec regio focus unionis cum Sede Romana semper putabatur. Nomen »Montis Feletrii« non invenitur in brevibus Pauli V., quibus institutum est episcopatus unitus in Croatia, Hungaria et in extremis partibus Carniolae. Quibus in Brevibus

tituli novi episcopatus mentio non fit, sed tantum loquitur de institutione monasterii Marčensis. Primus titulus datus episcopatui unito in Croatia a Sancta Romana Sede invenitur in brevi Paulo Zorčić inscripto (1671. an. cfr.: Archivio Vaticano. Nunziatura di Vienna »Epistolae 1683—1686 fasc. 15; Archivio dei Brevi vol. 1481, f. 20. 25). Qui titulus est: »Plataeensis«. Ante Paulum Zorčić episcopatus Uscochorum vocabatur a Sacra Congregatione de Propaganda fide episcopatus »Montis Feletrii« — »Vescoui di Monte Feletrio«. Episcopi a Vratanja, primo episcopo, usque ad Zorčić se ipsos nominabant »Vratanienses«. A Ferdinando III. an. 1644. Basilio Predojević, electo episcopo, novus titulus »Svidnicensis« datus est, sed Romae hic titulus non est acceptus, quia »episcopus graecus non est capax tituli latini«. De quo titulo multa disserebantur in Sacra Congregatione De Propaganda fide.

Secundum documenta, quae in appendice inveniuntur, certum est »dioecesim Svidnicensem« in Hungaria sub dominio Turcarum in partibus infidelium sub archiepiscopatu Calocensi fuisse.

Ex adiacentibus documentis contra omnes alias contrarias sententias constat primum episcopum Uscochorum »Montis Feletrii« Simeonem Vratanja semper vere, non ficte cum Sancta Apostolica Sede unitum fuisse, quam sanctam communionem cum suis sacerdotibus et cum toto suo populo confessum esse et conservasse usque ad vitae suae finem. Quod demonstrant verba Nuntii Apostolici Viennensis P e t r i A n t o n i i D e P o n t e, episcopi Troiae, quibus an. 1611. Sanctae Sedi Vratanja commendat: »Cum igitur Revmus Dnus Simeon Vretanić, episcopus electus et consecratus hinc (Graecio) Romam proficiscatur, ut Sanctae Romanae Ecclesiae eiusque Summi Pontificis, Christi in terris Vicarii ac Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli successoris, obedientiae se dedat uoueatque ac eiusdem Sanctae Sedis Apostolicae unitatem et culmen agnoscat«. — Quod porro clarum est ex Pauli V. Pontificis litteris, quas an. 1611. d. 15. Novembris ad archiducem Austriae Ferdinandum: scripsit: »Dedimus ea signa nostrae charitatis uenerabili fratri Simeoni, Rascianae gentis per Hungariae, Sclauoniae et Croatiae fines Episcopo, quae ex ipso Nobilitas Tua intelligere pote-

rit, cum quia nobis eum tam amanter commendaveras, tum quia pium ac zelosum Dei seruum esse agnoscimus ac multa insuper ab aliis de uirtate ac probitate illius accepimus... Nobilitati Tuae summopere recommendamus (Simeonem), vt experimento benignitatis Tuae tanto magis confirmentur (Vallachi) in ea fiducia, qua se in fidem et tutelam tuam contulerunt... sicuti profitentur et catholicae religionis atque orthodoxae fidei ac zelo acrius inflammentur ad Dei gloriam et Ecclesiae Sanctae exaltationem«.

Ipse Vratanja dat se duabus petionibus an. 1611. d. 21. Novembris, in quibus a Romano Pontifice Paulo V. petit, ut se nominet protoigumenum Monasterii in Marča. Ergo confessus est non solum communionem cum Sede Beati Petri, sed etiam eius supremam potestatem in universos Christi fideles.

Breve, quo monasterium Marčanse 21. Novembris 1611. canonice erigitur et in quo Vratanja vocatur episcopus »Rascianorum catholicorum« subscripsit Paulus V. propria manu, ex quo elucet communionem »Rascianorum« cum Sede Romana maximi momenti fuisse pro omnibus christianis orthodoxis in paeninsula Balcanica. Factum est initium in vero Spiritu Dei. qui Spiritus diffundi debuit per omnes terras, quas Slavi Meridionales inhabitant.

Pontifex Urbanus VIII. scribit ad Simeonem Vratanja an. 1629. d. 20. Apuilis se laetatum esse eius erga Sanctam Sedem Apostolicam obedientia ac devotione, et sperasse illum in eisdem usque ad extremum vitae spiritum constanter permansurum »curaturumque, ut subiecti curationi Tuae populi exemplum Tuum sequentes ueram et catholicam in eiusdem Sedis obedientia fidem teneant ac profiteantur«. Per Methodium Terlecki, monachum ordinis Sancti Basilii Magni, qui metropolitae Russiae nomine Apostolica limina visitavit quique Simeonem communionem cum Sede Romana servare retulit, salutat Urbanus Vratanja ac »amantissime amplectitur«.

Petrus Domitrović, episcopus Zagrabiensis, in informatione data ad nuntium Viennesem Carolum Caraffa anno 1626. dicit: »Quantum attinet ad personam episcopi, is ante annos propemodum quindecim Romam sese contulerat, Sanctissimo quoque

Pontifici Paulo Quinto se repraesentauerat. Sacroasanctae Ecclesiae catholicae se subiecerat ac a Sede Apostolica benedictionem petierat, quam obtinuit... Hic episcopus toti huic genti Valachicae more suo sacerdotes consecrat eosque in obedientia Sanctae Romanae Ecclesiae continet... Hic episcopus in obedientia Sanctae Sedis Apostolicae fidelissime hactenus praestitit, nec mihi de illo dubium ullum suboriri potest«.

Ante consecrationem, quae per cardinalem Bellarminum perfecta est, Vratanić professionem fidei catholicae in Congregatione Cardinalium Sacri Officii edidit. Commentarii huius professionis in tabulariis secretis Vaticanis non inveniuntur.

Quae communio Simeonis Vratanja cum Sede Beati Petri per Martinum Dubravić, sacerdotem latini ritus, sed oriundum ex parentibus orthodoxis, diu praeparabatur. Martinus Dubravić studia theologica Graecii cura Labacensis episcopi Thomae Hren (1597—1630.) absolvit ac ad Valachos in confiniis Križevci et Koprivinca habitantes missus est. Pontifex Paulus quintus ei facultatem absolvendi a casibus reservantis concessit. Dubravić ad suam causam Vretanjić, qui iam munere episcopi consecratus et confirmatus a patriarcha Pećensi fungebatur, perduxit. Dubravić matura morte vita discessit. Motio pro communione cum Apostolica Sede optimis auspiciis incepta, duce privata est. Populus et sacerdotes Uscochorum cum episcopo res religionis non erant docti. Praelati ritus latini in Croatia et Carniola vel nullam curam unionis ecclesiasticae gerebant, vel non intelligebant, quid sibi agendum esset. Vicini proximi Uscochorum erant: episcopus Zagrabiensis, episcopus Labacensis et patriarcha Aquileensis. Pro unione multum laborat episcopus Zagrabiensis Petrus Domitrović (1611—1638.). Cuius successores Benedictus Vinković (1637—1642.) et Petrus Petretić (1648—1667.) optimas quidem intentiones habebant, sed graves errores fecerunt in hoc, quod manibus pedibusque contra independentem episcopatum Uscochorum pugnabant et ita odium populi, qui semper libertatem amabat et qui propter hanc libertatem domus et bona in imperio Turcarum reliquit, in se converterunt.

Una Sancta Sedes Apostolica et Sacra Congregatio Cardinalium De Propaganda

Fide benevolentia et misericordia populum Uscochorum prosequenbantur. Postulantibus vicinis Uscochorum episcopis, ut episcopus Zagrabiensis Valachos Montis Feletrii visitaret, Sancta Sedes et Congregatio resistebant. Nuntius Apostolicus Viennensis Carolus Caraffa a Sacra Congregatione De Propaganda fide petit an. 1626. d. 25. Martii, ut hanc visitationem prohibeat et addit: »...sarà necessario e per tal effetto saria utilissima anzi necesariissima una particolare instruttione della Congregatione a detto Monsignore di Zagabria, come si debbia gouernare in questo particolare, perchè sebene egl'è zelante e letterato, nondimeno in cose simili non credo habbi quell'esperienza e theorica, che è necessaria«. Si haec verba dicta sunt de Petro Domitrović, qui Simeoni Vratanje et eius sacerdotibus et populo semper auxilio erat, quid de Benedicto Vinković et Petro Petretić dicendum esset?

Episcopi: Zagrabiensis et Labacensis et Tergestinus flagitant, ut omnes sacerdotes Uschocorum ex Monte Feletrio tanquam schismatici expellantur, quamquam ex altera parte in suis litteris episcopum verum catholicum esse eiusque sacerdotes ab episcopo consecratos, non autem a patriarcha Constantinopolitano veros catholicos esse fatentur. Sacra Congregatio De Propaganda fide audito Nuntio Apostolico Viennensi permittendum esse negavit. Praelati ritus latini poscunt, ut in Monte Feletrio Fra Albertus Renđić, loco Simeonis Vratanja episcopus nominetur. Sacra Congregatio et Pontifex Urbanus VIII. non annuerunt. Albertus Renđić, monachus ordinis Sancti Francisci, episcopus Samadriensis latini ritus (19. II. 1625—III. 1630. cfr. Miroslav Premrou: Serie dei vescovi Romano. catholici di Belgrado, pag. 17—20), magnas et immodicas rixas cum Ragusanis, Bosnensibus et Turcis habebat, ut episcopatu abdicare debuerit. Post magnos ambitus petitionesque parochus ecclesiae oppidi Kočevje (Coceuia) in Carniola an. 1629. 26. (16.) Junii a Pontifice Urbano VIII. nominatus est. In Brevi »pro Alberto, Episcopo Samandriensi-prouisio Parochialis Ecclesiae seu locis Gotscheuiensis, Aquileiensis dioecesis, Urbanus et c. Veneravili filio Alberto Samandriensi salutem et c.« officii Apostolici

visitatoris in Monte Feletrio mentio non fit (Archivio dei Brevi vol. 964, an. 1631. Bullarium Urbani VIII. lib. IX. fol. 21r, 21v, 22v; Acta Bosnae. P. Eusebius Fermendžin. — Academia scientiarum et artium Slavorum Merid.. Zagrabiae 1892. p. 384. 385. invenitur Breve, quo Renđić visitator Apostolicus mittitur ad Uscochos). Cum Renđić neque lingua germanica, quam loquebantur in Kočevje, caleret, neque propter diversitatem ritus officium visitatoris vel pastoris inter Uscochos obire posset, post breve tempus regionem Kočevje et Montis Feletrii reliquit. Viennae 1630. mortuus est.

Praepositus Rudolfvertensis Albertus Pessler (1622—1629) Sacram Congregationem De Propaganda fide supplicabat, ut se Apostolicorum comissarium et visitatorem pro Uscochis Montis Feletrii nominaret. Sacra Congregatio respondit oratorem specialem congregationem Cardinalium pro ecclesia Aquilensi adire debere. Quae congregatio nihil decerni posse censuit.

Sancta Sedes Apostolica et Congregatio de Propaganda Fide iura uniti episcopi Simeonis Vratanje contra omnes adversarios acriter defendebat. Loco Alberti Renđić ad Uscochos Montis Feletrii monachus Ruthenus Methodius Terlecki Apostolicus missionarius nominatus est. Qui Methodius tanquam delegatus Metropolitae Rusiae Velamini Rutski apud Sanctam Sedem in suo itinere, quod Romam faciebat, Simeonem Vratanja in Marča convenit. Methodius per aliquos annos munus praedicatoris et pastoris pro fidelibus in Monte Feletrio obibat et communionem cum Sancta Sede Apostolica firmabat. Sacra Congregatio Methodium Terlecki in litteris ab anno 1630. 25. Aprilis laudibus extulit: »Recitata in hac Sacra Congregatione de propaganda fide Reuerentiae Tuae relatione de Vscochis seu Vallachis Montis Feletrii Illmi Praesules labores ac diligentias Tuas pro salute illarum animarum summopere commendantes ad opus tam bene coeptum, sicuti in Domino Tibi uidebitur, sedulo prosequendum Te plurinum hortantur ...«

Post Methodium Terlecki missionarius in Monte Feletrio erat monachus Nicephorus ordinis Sancti Basilii Magni, Ruthenus, qui Simeone Vratanja mortuo candidatus episcopatus Marčensis erat.

ADDITAMENTA

(Episcopatum Uscochorum »Montis Feletrii« spectantia nunc primum ex tabulariis Romanis accessu difficilibus eruta).

De Martino Dubravić.

Graecii an. 1609. 4. Octobris. Giov. Batt. Salvago,[1] episcopus Sarzanae, nuntius Apostolicus Germaniae, certiorem facit Martinum Dubravić, parochum latini ritus in Ivanić, Pontificem Paulum V. ei concessise facultatem absolvendi Vallachos in confinibus Slavoniae a casibus reservatis et a quibuscunque censuris quomodolibet incursis.

Copia litterarum Illustrissimi Cardinalis Burghesii.[2] Molto Illustre et molto Reuerendo Signore come fratello. Potrà Vostra Signoria riferire a Sua Amplitudine,[3] che Nostro Signore a instanza dell' Sua Amplitudine e a intercessione mia si è contentato, che Prete Martino Dobrouisio,[4] che si troua nei Confini di Schiauonia sotto ih Suo Dominio, possa assolvere in quei luoghi da tutti i casi riseruati et insieme da tutte le censure; ma per li casi pretesi solamente et in foro coscientiae tantum iniunctis etiam iniungendis; et non altrimente, nel che ha hanuto insieme consideratione alle buone qualità, che ella rappresenta di lui, et al frutto, che si può sperare da questa concessione. Però Vostra Signoria gli ne darà facoltà in uirtù di questa mia. Et è quel, che le posso rispondere in questo particolare. Dio, Nostro Signore, la contenti salutandola con tutto l' animo. Di Roma li 19. di settembre 1609. Di Vostra Signoria come fratello Card. Burghese.

In tergo: »Al molto Illustre et molto Reuerendo Signore come fratello, Monsignore il Vescouo di Sarzana, Nuntio in Gratz.

---

[1] Giov. Batt. Salvago, primus nuntius Apostolicus »Germaniae«, Graecii 1006—1610. Secundus nuntius: Pietro Antonio da Ponte, eps. Trola 9. X. 1610—16. X. 1613. Tertius nuntius: Erasmo Paravicino, eps. Alessandria 16. X. 1613—20. IV. 1622. Post quem nuntium nuntiatura »Germaniae« suppressa est.

[2] Scipione Borghese (Scipione Cafarelli), Cardinalis, Secretarius Status, tempore Pontificatus Pauli V., cuius nepos erat (1606—1621).

[3] Ferdinandus, archidux Austriae, ab anno 1619—1637 imperator Romanus.

[4] Martinus Dubravić oriundus ex parentibus orthodoxis theologica studia Graecii cura episcopi Labacensis Thomae Hren absolvit. Sacerdos ordinatus est ritu latino. Postea factus est parochus latinus in oppido Ivanić, ubi unionis ecclesiasticae inter Vallachos operam dabat. Postea nominatus est canonicus Zagrebiensis et obibat munus parochi apud ecclesiam parochialem Sanctae Mariae.

Vigore quarum litterarum concessa fuit infrascripta dispensatio. Ioannes Baptista Domino Reuerendo Martino Dobrouitio salutem. Significasti nobis, quod cum in partibus Croatiae degas, te non rarus populi accursus, ut censurarum constrictum uinculis ab eisdem solueres et a casibus reseruatis absoluveres, precibus sollicitat. Verum quia tanta non es fultus Autoritate, humiliter nobis supplicari fecisti, ut facultatem tibi, qua libere et leuiter, ubicunque tulerit occasio, fungi in praedicta a censuris et casibus reseruatis absolutione possis ac ualeas, Apostolica Autoritate tibi concedere dignaremur. Nos igitur, quibus maxime cordi est, ut errantes ad Ecclesiae piae omnium matris gremium reducantur, ac inprimis de tua uitae morumque honestate ac litterarum scientia edocti, autoritate a Sanctissimo Domino Nostro Paulo Papa V. per litteras Illustrissimi Cardinalis Burghesii nobis specialiter delegata, tibi, ut ueros omnes contritos et poenitentes, qui ad te pro Sacramentali absolutione recursum habuerint, a quibuscunque Censuris quommodolibet incursis et Casibus Ordinario reseruatis iniuncta prius poenitentibus pro modo culpae salutari poenitentia aliisque iuxta delictorum qualitatem et exigentiam iniugendis satisfactionibus absoluere in foro conscientiae tantum possis ac ualeas, tenore praesentium facultatum concedimus et elargimur.

Vt autem fides indubia habeatur, praesentes manu nostra subscriptas et solita sigilli munitas appressione dari misimus. Datum Graecii 4. octobris Anni 1609. in aedibus solitae nostrae habitationis. (Archivium Secretum Vaticanum: Liber Lit. B. Legitimationum et aliarum Gratiarum. Saluago Graecii ab anno 1607. usque 1610. — *2.*, 1607—1610, Saluago, Dispense Matr. e altre grazie f. *32, 33.* Archivum nuntiaturae Viennensis).

Ibidem f. 74v leguntur haec: »Nota illorum, quibus concessa est facultas absoluendi ab Haeresi... Domino Martino Dobrouitio«.

Simeon Vratanja (Vretanjić), primus episcopus Marčensis, Romam profiscitur et communionem cum Sede Apostolica amplectitur.

Graecii an. *1611. 12.* Septembris. Litterae commendaticiae nuntii Apostolici Petri Antonii de Ponte, quibus, commendat Simeonem Vretanić, electum et consecratum episcopum, qui Graecio Romam proficiscitur, ut »Sanctae Romanae Ecclesiae eiusque Summi Pontificus Christi in terris uicarii ac sanctorum apostolorum Petri et Pauli successoris, obedientiae se dedat uoueatque ac eiusdem Sanctae Sedis Apostolicae unitatem et culmen agnoscat.«

Dominus Petrus Antonius et c. uniuersis et singulis salutem. Ut iis, qui Christi ac eius catholicae ecclesiae fidem agnoscere et tueri student omni pietatis zelo praesto simus delegati nobis mune-

ris ac alia quacunque ratio postulat. Cum igitur Reuerendissimus Dominus Simeon Vretanic, episcopus electus et consecratus hinc Romam proficiscatur, ut Sanctae Romanae Ecclesiae eiusque Summi Pontificis Christi in terris uicarii ac s. apostolorum Petri et Pauli successoris, obedientiae se dedat uoueatque ac eiusdem Sanctae Sedis Apostolica unitatem et culmen agnoscat, nos quibus possumus studiis et priuilegiis sanctum eius propositum prosequentes eundem cunctis Christi fidelibus plurimum in Domino commendamus, ac praecipue quibuscunque Reuerendissimis Dominis D. episcopis, praepositis, decanis, archidiaconis aliisque personis ecclesiasticis, cuiuscunque gradus et conditionis sint, intra fines nostrae legationis existentibus praecipimus, ut ipsum in eorum ecclesiis inter missarum solemnia fidelibus populi summopere commendent illud recollentes, quam dignos diuina retributione reddat eos misericors Dominus, qui operam atque munificentiae obsequia in hospitibus colligendis fouendisque praestant. In quorum fidem et c. Datum Graecii die XII. Septembris 1611.

(Archivium secr. Vat.-Archivium Nuntiaturae Viennensis: »Lettere di Monsignore Nunzio Pietro Antonio de Ponte, Vescouo di Troia 1611—1613).

Romae 1611. 15. Novembris. Epistola Pauli Papae V. ad Ferdinandum, archiducem Austriae, de »fratre Simeone Vratanja (Vretanjić), Rascianae gentis per Hungariae, Sclauoniae et Croatiae fines episcopo«.

Dilecto filio, Nobili uiro Ferdinando Archiduci Austriae. Paulus Papa Quintus.

Dilecte fili, Nobilis uir, salutem et Apostolicam benedictionem. Dedimus ea signa nostrae charitatis uenerabili fratri Simeoni, Rascianae gentis per Hungariam, Sclauoniae et Croatiae fines Episcopo, quae ex ipso Nobilitas Tua intelligere poterit, cum quia nobis eum tam amanter commendaueras, tum quia pium ac zelosum Dei seruum esse agnosciamus ac multa insuper ab aliis de uirtute ac probitate illius accepimus. Itaque non solum laudamus officium humanitatis uel potius pietatis, quo illum apud nos prosecutus es, sed praeterea nos quoque, cum reuersurus esset ad uos cum benedictione nostra, ipsum ouiculasque ipsius, spirituales eius filios, qui sub tuum praesidium confugerunt, Nobilitati tuae summopere recommendamus, vt experimento benignitatis tuae tanto magis confirmentur in ea fiducia, qua se in fidem et tutelam tuam contulerunt tibique additiores,fidelioresque quotidie euadant, sicuti profitentur, et catholicae religionis atque orthodoxae fidei studio ac zelo acrius

inflamentur ad Dei gloriam et ecclesiae sanctae exaltationem. Et Nobilitati Tuae peramanter benedicimus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum sub Annulo Piscatoris 17. Cal. Decembris 1611. Pontificatus Nostri anno Septimo. Petrus Strozza.

(Archivium secr. Vaticanum Arm. XLV, 7, fol. 82 — Pauli Papae Quinti Epistolae ad Principes, uiros et alios, anno pontificatus sui VII. Pietro Strozza Segregatio, Epistola CCIII.).

Romae an. 1611. 21. Novembris. Simeon Vratanja (Vretanjić), ellectus et consecratus episcopus Rascianorum graeci ritus, Paulum V. Pontificem rogat, ut monasterium Marchense »intituletur sub nomine abbatiae utque ei concedat privilegia et det terras circa monasterium proximas«.

† Per tot in Hungaria bellorum discrimina, Beatissime Pater, Rasciani graecum tenentes ritum e Turcarum elapsi tyranide tandem maior eorum pars in Sclauonia sua fixerunt domicilia, inter quos ego in locis desertis Montis Mattchae in praefata Sclauonia sub Zagrabiensi dioecesi etiam ad honorem diuinae Maiestatis sub Sanctissimi Michaelis Archangeli nomine templum et exiguum monasterium aedificare mea paupertate coepi, ubi antea etiam ecclesia Omnium Sanctorum erat, nunc uero ob Turcarum crudelitatem penitus diruta ac desolata. Quare, Beatissime Pater, obnixe rogo, ut gratiose dignetur istud monasterium intitulari sub nomine Abbatiae eique ea concedere priuilegia, quae et aliis Abbatiis praestari solent, atque insuper ut terras illas circa monasterium proximas adhuc incultas et in loca deserta redactas, arte et labore meorum, cum excultae fuerint, possint praefati monasterii religiosi pro se retinere ad uictum suum necessarium, siquidem illae eaedem terrae spectabant olim ad ecclesiam Omnium Sanctorum.

In tergo: »Sanctissimo Domino, Domino Nostro, pro Simeone Vretania, Rascianae gentis per Hungariae, Sclauoniae et Croatiae fines pastore.«

»Al Cobeluzzi, che si spedisca per Breue.« (Archivium secret. Vaticanum dei Brevi vol. 473. fol. 389.).

Romae 1611. 21. Novembris. Simeonis Vretanić, episcopi Rascianorum, secunda petitio ad Paulum V. pro concedendo titulo abbatiae et pro dandis terris monasterio Marchensi.

Reuerendissimus Dominus Episcopus Simeon, cum ritum graecum teneat et eiusdem ritus numerosum populum suae curae subiectum habeat, cupit, ut in loco, ubi monasterium Ordinis Sancti Basilii una cum templo ad honorem Sancti Michaelis Archangeli coepit aedificare tam

ipse, quam sui succesores Abbatis titulum obtinere possit. Quod ipsi Sua Beatitudo iam annuit.

Hoc autem monasterium est in locis desertis Montis Marzae in Sclauonia sub dioecesi Zagrabiensi. Itaque cupit hoc monasterium titulo Abbatiae priuilegiari et nobilitari, prout et reliquae Abbatiae nobilitantur. Et quia, ubi nunc hoc monasterium est, fuit quondam ecclesia Omnium Sanctorum, ad quam ecclesiam aliquae terrae (quae nunc per Turcarum tyranidem desertae sunt) spectabant, quas terras tanquam proximas monasterio vellet a Sua Beatudine monasterio praedicto conferri, ut ipsius monasterii religiosi ipsas excollerent et excultas pro usu possint reseruare.

In tergo: »Errectio monasterii ordinis Sancti Basilii seu..... diruti monasterii eiusdem ordinis. Memoriale pro titulo Abbatiae. — Die 18. Novembris 1611. Sanctissimus mandauit expediri errectionem monasterii et collationem seu commendam pro oratore tantum.

Memoriale pro titulo Abbatiae Reuerendissimi Domini Simeonis Vretaniae, Rascianae gentis per Sclauoniae, Crouiatiae et Hungariae fines Episcopi.« (Archivium secret. Vaticanum dei Breui, vol. 473, f. 391. 392.).

Romae 1611. 21. Novembris. Breve Pauli V.,[5] quo monasterium Marčense canonice erigitur, erectumque catholico Rascianorum episcopo Simeoni Vretanić in commendam conceditur, subscripsit Pontifex manu propria: »Expediatur, Paulus Quintus«, quod significat Breve magnae gravitatis fuisse. Commentarius Brevis invenitur in Arhivio Secreto Vaticano dei Brevi vol. 473. p. 387. 388. In margine inveniuntur multae correctiones textus. Ita verbis: »nomine venerabilis fratris Simeonis episcopi« additum est: »Rascianorum catholicorum ritus graeci intra Vngariae, Sclauoniae et Croatiae fines et in extremis Carniolae partibus consistentium«, quibus verbis describitur territorium iurisdictionis novi episcopatus. Marča vocatur »Mattcha«. Verbis: »in fide catholicae ecclesiae« additum est: »et unione in ritu graeco«.

Romae 1611. 12. Decembris. Secretarius Confaloniero certiorem facit Petrum Antonium de Ponte, nuntium Apostolicum Germaniae Graecii, Romam venisse in societate Martini Dubravić, parochi Ivanićensis, Simeonem Vratanja, ut se conciliaret cum ecclesia catholica. Brevia pro episcopatu Marčensi subito expedientur.

Sono comparsi quà Simeone Vretania Scismatico, consecrato Vescouo, come Vostra Signoria dice dall' Arciuescouo di Bulgaria pur Scismatico et insieme con esso lui è uenuto il Pieuano cattolico

[5] Breve publicavit Nilles (Symbolae II, p. 1058, 1059), sed fontem *non indicavit.*

di quei confini et l' uno et l' altro sono uenuti accompagnati con lettere Sue delli X. di settembre, et il testimonio ch'ella fa del desiderio del primo di conciliarsi alla nostra Santa Chiesa cattolica et della bontà et sufficienza dell' altro, ha giuoato un poco a tutti due, si che si haueranno per raccomandati quanto si conuiene et già si e incaminata la speditione del Vescouo per rimandarlo quanto prima alla sua Chiesa, e Dio la prosperi sempre. Di Roma il 12. di Nouembre 1611.

In tergo: »Pietro Antonio da Ponte, Vesc. di Troia.

(Lettera scritta dal Secretario Confaloniero al Vescouo di Troia, Nuntio a Gratz, Archiv. Seg. Vat. Nuntiatura Germaniae v. 22. f. 207v.).

Romae an. 1629. d. 20. Aprilis. Litterae Urbani VIII. PP. quibus Simeonem Vratanja, episcopum Marčensem, per Ruthenum calugerum Ordinis Sancti Basilii Magni Methodium Terlecki, delegatum metropolitae Russiae Velamini Rutski apud Sanctam Sedem, salutat tanquam amicissimum fratrem propter constantem communionem cum Sede Apostolica.

Simoni Episcopo Vallachorum Montis Feletrii.

Pater Methodius, Monachus Sancti Basilii, Ruthenus unitus, qui ut Metropolitae Russiae nomine Sacra Apostolica limina uisitaret, ad Urbem uenit plura nobis de Amplituidinis Tuae erga Sanctam hanc Sedem Apostolicam obedietia ac deuotione retulit, quibus non mediocriter letati sumus sperantes te in eisdem usque ad extremum uitae spiritum constanter permansurum curaturumque, ut subiecti curationi Tuae populi exemplum Tuum sequentes ueram et catholicam in eiusdem Sedis obedientia fidem teneant ac profiteantur. Idem praeterea Pater Methodius nos Tuo nomine peramanter salutauit, quod humanitatis officium libentissime suscepimus ac in eo Tuam erga nos beneuolentiam agnoscentes eidem Patri iniunximus, ut istuc rediens nostro nomine Te charissime salutet ac amantissime amplectatur Tuamque Amplitudinem humanitatis, charitatis et amoris erga Te nostri ostensione certissimum reddat nos peculiari ac sincera prosequi dilectione et cuncta prospera a Christo Domino Tibi populisque iurisdictioni Tuae subiectis percupere.

Deus Optimus Maximus Amplitudinem Tuam diu seruet incolumem et donis gratiae suae cumulare dignetur. Romae die 20. Aprilis 1629. (Romae, Arch. S. Congreg. de Prop. f., Lettere Latine della S. Congregatione dall' anno 1622. al 1623, vol. I. fol. 207.).

De episcopatu »Montis Feletrii«.

Romae 1625. 1. Novembris. Congregatio De Propaganda fide nuntio Apostolico Vienensi Carlo Caraffa mandat,[6] ut quam primum sit visitatio populi Montis Feletrii per unum illiricum sacerdotem et ut expellantur sacerdotes, qui in illam regionem missi sunt a patriarcha Constatinopolitano.

A Monsignor Nuntio in Germania. Mando a Vostra Signoria l' incluso memoriale interno al popolo di Monte Feletrio di Croatia, acciochè tratti coll' Imperatore e procuri con il braccio et aiuto di Sua Maiestà Cesarea di far uisitar il detto popolo da persona idonea e di lingua illirica, la quale trouando esser uero, che alla cura di quello siano stati mandati dal Patriarca di Constatinopoli Parochi Greci, dourà ordinar, che subito siano cacciati et in luogo loro postiui de Curati catolici. Della Visita Vostra Signoria manderà a suo tempo copia alla Sacra Congregatione. E per fine et c. Roma il primo nouembre 1625. (Archivum Sacrae Congregationis De Propaganda Fide, Lettere Volgari dell' anno 1625. vol. 4. f. 180).

Tergestis 1625. 10. Decembris. Renaldi, episcopi Tergestini, relatio de Valachis data ad Nuntium Apostolicum Viennensem Carolum Caraffa.

Illustrissimo et Reverendissimo Signore, mio Generosissimo et padrone Colendissimo!

L' informatione, che Vostra Signoria Illustrissima desidera da me sopra la lettera riceuuta dalla Sacra Congregatione de Propaganda fide, per il memoriale essibitoli nel particolare de quei popoli fuggiti dalli Paesi del Turco et ricourati (ricouerati) nelli stati della Maiestà dell' Imperatore, sarà che sormontano di gran lunga il numero di 20.000 et sono dispersi nelle Prouincie di Croatia e Sclauonia tra li Confini di Iuaniz e Copraniz et passano per tutta la Turcopoglia[7] et Metlica distendendosi sino a Carlostott et più oltre.

Questi sono Valacchi et Morlacchi et uiuono col ritto Greco tenendo anco Sacerdoti dell' istesso ritto, gente molto superstitiosa, ma per quanto io ho esperimentato assai docile, perchè stimo, che con non molta difficoltà, quando s' abbracci con

---

[6] Carlo Caraffa, episcopus Aversa, nuntius Apostol. Viennensis ab 17. IV. 1621—1629. (Biaudiet—Karttumen, Les Nonciatures Apostoliques permanentes).

[7] Si sub hoc nomine Turopolje in comitatum Zagrabiensi intelligitur, tunc dicendum est Uscocos nunquam hanc regionem inhabitasse. Forsitan Renaldus prae oculis habet Mrzlopolje, antiquissimam coloniam Uscocorum.

spirito il negotio proposto dalla Sacra Congregatione, che si riuniranno alla fede nostra Cattolica.

Possia che essendo già anni, conuertito uno di loro e fattosi sacerdote di nome chiamato Martino Dobrouitio, fece egli profitto tale, che ne ridusse al buon lume molte migliaia e liberò centara d' obssessi essendo colà mandato dalla Maiestà Cesarea et prouisionato, — non ui essendo sacerdoti nostri in quei Paesi ne potendouisi così facilmente prouedere per il mancamento in quei contorni — dal quale era così amato, che ne faceua molta stima di lui essendo tenuto da tutti uero huomo Apostolico. E se di questo Vostra Signoria Illustrissima ne parlerà con la Maiestà Sua, son certo, che di lui ne tenerà fresca memoria.

Se li loro sacerdoti siano mandati dal Patriarca di Constantinopoli, questo non lo posso affermatiuamente dire a Vostra Signoria Illustrissima, perchè meno l' ho potuto intendere, — basta bene, che da buona congiettura si può credere, poichè uenendo soggeti tali non si può se non dire, che siano mandati et confirmati da Prelato Greco, et tanto più, quanto che gl' ordinarii circonuicini non s' ingeriscono in loro essendo della Diocesi di Monsignore Patriarca d' Aquileia, delli quali non s' ha curato, come se fossero nullius Diocesis.

Per mio parere direi, che il commettere la carica della uisita a Monsignore Vescouo di Zagabria iui uicino, sarebbe cosa molto buona, ma non però senza l' aggiuto di feruorati religiosi, che perciò stimerei, che si potesse ricercare il Padre Generale della Compagnia di Gesù, acciò commetesse a Padri uicini di quelle Prouincie e che intendono il linguaggio loro, che non solo aggiustassero, ma anco predicassero e facessero ogni uffcio necessario. E stimo anco, che nella Prouincia della Stiria si trouariano delli Capucini assai idonei a questo proposito.

Se ui s' interponerà in oltre e l' autorità della Maiestà Cesarea appresso li Generosi Generali di Croatia e Schiauonia, che prestino il braccio nel cacciare quei loro sacerdoti, stimo, che con presta facilità la Sacra Congregatione riceuerà non poca consolatione con beneficio et augmento della fede Cattolica.

Questo è, quanto io posso dire in risposta così alla sfuggita, et informatione a Vostra Signoria Illustrissima, qualle facendo la mia douuta riuerenza, le baccio le mani. Trieste li 10. di decembre 1625.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reuerendissima deuotissimo, seruitore obligatissimo Renaldo Vescouo di Trieste.

P. S. aggiongo, se l' Imperatore terrà quel stile, che tiene con gl' Heretici, che si conuertono nel portarli e farli grandi, mi rendo certo, che giouerà non poco, perchè sono anco questi genti assai gloriosi.

In tergo: »Trieste li 10. decembre 1625. Il Vescouo al Nuntio di Germania: 1. Li popoli Vscochi del Monte Feletrio sparsi per le prouincie dell' Illyrico saranno più di 20.000 anime. 2. Sono di natione Valacli e Morlachi di Rito Greco, docili. E lo mostra per essempio d' un sacerdote Domino Martino Dobrouitio, che ne ridusse molte migliaia e con hauer anche la gratia di liberar gl' ossessi da Demoni. 3. Crede, che ui siano sacerdoti Greci Scismatici, perchè li Vescoui uicini e Massine il patriarcha d' Aquileia, non hanno di quei popoli cura. 4. Stima, che sarebbe bene di farli uisitar dal Vescouo di Zagabria, più uicino con buon numero di Religiosi idonei, e crede, che sarebbero a proposito li capucini della Stiria. 5. Si farebbe molto piu frutto, se l' Imperatore facesse dar il Braccio Secolare al Visitatori per cacciar li Sacerdoti Greci.

Die prima Junii 1626. Congregatio 57.[8]

(Archiv. De Prop. fide — I. Lettere di Germania, Colonia, Suizzera riferite l' anno 1626. vol. 66. f. 84rv et in tergo 84v. — Originale: Archiv. Sec.Vat. — Archiv Nuntiaturae Vienensis: Num. 8. 1626—1627. Iura et negotia diuersa sub Illustrissimo Domino Caraffa«; confer: Archiv Prop. fide Lettere Antiche vol. 70. f. 50r).

Labaci (Ljubljana) 1625. 31. Decembris. Ioannis[9] episcopi Labacensis informatio de »Uscochis et Valachis« data ad nuntium Apost. Viennensem Carolum Caraffa.

Illustrissime Princeps, Praesul Amplissime ac Reuerendissime, Patrone obseruatissime!

Illam Domini Nostri Iesu Christi, quam per admirabile Incarnationis suae Miraculum nobis apud Deum Patrem Misericordiarum ac Consolationis impetrauit efficacem gratiam in benedictionibus

[8] Sub »Prelato Greco« intelligitur hic episcopus Simeon Vratanja, qui Romae ante 14 annos catholicam fidem professus est. Quae circumstantia Renaldo omnino ignota fuisse videtur. Praeterea iste episcopus Tergestinus, fidem et ritum identificasse videtur, ita ut Uscochi propter ritum graecum, quem tenent cum suo episcopo et suis sacredotibus, reputarentur »scimatici«. — Argumentum relationis scriptum est manu Francisci Ingoli, qui postea secretarius Congregationis nominatus est, et hoc difficillimum munus obibat ab anno 1627—1634 tempore praefectorum Congregationis Ludovici Ludovisii, card. (1621—1632) et Antonii Barberini, card. (1632—1646), fratris PP. Urbani VIII. conf. Denis Paul. Nouvelles de Rome t. I. Paris 1913. — Quaestio soluta est in 57. Congregatine Cardinalium Sacrae Congregationis de Propaganda fide 1. junii 1626, uti infra scribam. Relationem Renaldi misit nuntius Romam ad Congregationem cum suis litteris 10. junii 1626.

[9] Ioannes Tautscher in »Serie eporum Labacensium« (Catalogus cleri 1909) numeratur octavus praesul huius sedis ab an. 1580—1597. Anno 1625. erat episcopus Labacensis Thomas Hren (1598—1630).

et praesidio Magnae matris Suae Virginis pro xenio et salute, ac quidquid ualet praeterea peccatoris in idipsum deprecatio et c.

Praetiosas suas 10. Decembris datas 21. huiusdem cum debita reuerentia accepi, ad quas humiliter quaue decet obedientia ac promptitudine hisce respondeo et in uerbo solitae ueritatis informo: Populum (cuius ad Crotiae fines ex Turcia profugi et adhuc sub Patriarcha Constatinopolitani obedientia existentis Sacra Cardinalium Congregatio de fide propaganda meminit, et Illustrissima Celsitudo Vestra, sub cuius reperiatur dioecesi, meane an Patriarchae Aquileensi, cupit certior reddi), non alium esse reor, quam Vscocos et Valacos, qui magno numero partes insident ertremas Carniolae Ducatus Zagabriam uersus, qui sub Ferdinando I., moderni Caesaris Auo gloriosae memoriae, ex Turcis et Graecia partibus ac regionibus ad Christianos prolapsi, in tantum aucti sunt, ut iusto cum exercitu ad bellum exire ac nostris) nisi Sancta Catholica Religione omnium gentium, linguarum ac nationum unico Vinculo tenaci prout firmissimo imbuantur et a Scismatico Patriarcha prorsus auulsi recedant) etiam terrori uel exitio esse possent. Quod auertat Deus ipse, Sancta Sedes Apostolica et gloriosus Imperator ac Rex Vngariae, partium illarum uerus et legitimus Dominus.

Hi tamen Vscoci et Valachi praefati nulibi locorum in mea dioecesi Labacensi, sed partim sub Patriarcha Aquileensi, quot finibus insident Carniolanicis, maior uero pars, immo maxima ac potissima illorum in districtu Episcopitus Zagrabiensis, scilicet in Croatiae et Sclauoniae regnis locisque limitaneis, ubi sub Caesareorum Ducum Vexillis et imperio subsunt ac contra Turcas militant, ab omni censu aut praestimonia liberi sedes sibi iam a tanto fecerunt tempore.

Quorum spiritualem animae desolationem miseratus ego sepiusque (cum Graecii Caesaris in Excelso regimine ab anno 1615. usque ad annum 21. inclusiue locumtenentis officiorum fungerer) mente reuoluens ac considerans, quanam meliori uia isti ad fidem Sanctam Catholicam traduci opportune possent. Incidit Deo authore consilium bonum, quod etiam cum eiusdem gentis et linguae pio Catholico Sacerdote Reuerendo Martino Dobriuitto bonae memoriae fructuose satis contuli. Is cum natus esset Valachus et studia sua etiam Theologica Graetii in Summi Pontificis Alumnatu absoluisset, missus fuit ad istos Contribules suos Valachos ad Sanctum Crucium (Križevci) et Capronium (Koprivnica) uersus in finibus Sclauoniae habitantes. Et suis concionibus, doctrina et Sacris Institutionibus magnam ibi fecit frugem Animarum ni tantum, ut Dei benignitas miracula per ip-

sum in infirmis operari uideretur. Sed postquam Spiritum Creatori suo reddidit, nihil de statu illic fidelium rescire potui aut progressu.

Cum Gens isthaec Barbara nullos alterius Nationis aut linguae sacerdotes absque mortis eis intentato periculo facile admissura uideatur, si Caesar committeret suo Generali Sclauoniae Regni aut Croatiae Carlostadiano, siue eorum subiectis Capitanes, qui Valachis istis praesunt, ut nomine Suae Sacratissimae Caesareae Maiestatis cum maioribus natu ac Vaiuodis Valachorum loquerentur benignius: Vt si quispiam eorum filios dociles haberet aptosque ad studia, fore ut ipse Caesar, Rexque Augustissimus ipsorum in curam absque ullo Parentum sumptu uel tedio susciperet. Hanc gratiam Valachi maximi facerent et facile agnoscerent se in memoria pretioque cum filiis apud Caesarem esse. Cum alias instar canum aut Beluarum inhumaniter a suis Praefectis miseri habeantur atque ex inde non paruum timendum est defectionis periculum.

Sic collecti ad minimum 12 uel plures quoque boni ingenii pueri aut iuuenes Valachorum possent in Alumnatu Graecensi, aliquot in Ferdinandeo pariter, alii ab Episcopis ac Praelatis Prouintiarum (Dei et aeternae retributionis intuitu) ad studia et sacerdotium successiue sustentari, postmodum ad Valachos curamque animarum (sicuti bonae memoriae Reuerendus Martinus Dobritius, canonicus Zabrabiensis) salubriter dimitti et omnis Patriarchae Constantinopolitani machinatio eludi penitusque excludi.

Perplacuit Dobriuitio praefato ac cuiuis alteri expositum consilium. Sed et ipsi tunc Serenissimo Archiduci uixque aliud in rem magis opportunum ac salutare poterit excogitare facile.

Et ne nuda faciam uerba, duos Iuuenes Nobiles Zegnienses magnae spei et expectationis ego suscepi et meis sumptibus ad Ferdinandeum hinc in hunc finem misi. Qui postea uita functi sunt premissi ad uitam beatiorem.

Sed et nunc pariter Turcorum filios duos: adultum unum, alterum septennem et ad studia aptum, ambos baptizatos Catholicos hic alo. Deus det Vela uentis, ut quod ipso inspirante fieri posse cogitaui, eiusdem gratia et benignitate aliquando perficiatur.[10]

Haec prolixius, quidem non omnia, affere Illustrissimae ac Reuerendissimae Amplitudini Vestrae scripta censeo, quam miseratio Saluatoris Sanctae Matris suae Virginis intercessione ac praecibus

[10] Episcopus Labacensis neque in primo, neque in secundo casu aliquid fecit pro iuvenibus ritus graeci slavici, quia in primo casu iuvenes erant quidem Uscochi, sed Segnienses latini ritus. In secundo casu erant duo filii »Turcorum«. Episcopus Labacensis voluit, ut omnes Uscochi ritum latinum susciperent.

Ecclesiae Suae Sanctae, Reique amicis et Clientibus saluam, sospitemque tueatur et conseruet aeternum Amen, Amen.

Data ex Veteri Mariana Episcopali Residentia Oberburgi Vltima Decembris 1625. Illustrissimae ac Reuerendissimae Celsitudinis et Amplitudinis Vestrae Humilis ac deuotus in Christo Iesu seruus I a o n n e s, E p i s c o p u s L a b a c e n s i s.

(Copia: Arch. C. De Prop. Fide: Lettere di Germania, Colonia, Suizzera riferite l' anno 1626. vol. 66. f. 87r, 86v, 87r; Originale: Arch. Secr. Vat., Arch. Nunt. Vien. No 8. 1626—1627. loc. c.)

Inscriptio: »Illustrissimo Principi, Reuerendissimo, Amplissimo in Christo Praesuli ac Domino, D. Carolo, Episcopo Auersano, Sanctissimi Domini Nostri eiusque Sanctae Sedis apud Sacr. Caes. Regque Mtem Romanorumque Imp. cum facultate legati di latere, Nuntii Apos. Opt. Digniss. dentur Viennae«.

Francesco Ingoli in folio 87v scripsit sequentia: »Mariana uecchia li 31. Decembre 1625. Il Vescouo Labacense.

1. Li popoli del Monte Feletrio sono Uscochi e Vallachi fugiti dalle terre di Turchi sotto.

2. Questi sono crescenti in tanto gran numero, che possono mettere insieme un esercito formidabile a tutta la christianità, se non uengono tenuti uniti a quella col uincolo della cattolica Religione.

3. Pochi di questi sono sotto Aquileia cioè qua di Carniola, e la maggior parte sta sotto il Vescouo di Zagabria in Croatia, Schiauonia e loughi uicini sotto di dominio dell' Imperatore.

4. Hauendo egli compassione di questi popoli fece, che Domino Martino Dobrouitio, Valaco Alumno del Collegio di Gratz lì andasse ad aiutar spiritualmente e fece molto frutto, accompagnando Dio le sue fatiche con miracoli sopra gl' infermi. Morto il detto Martino non ha poi saputo altro.

5. Propone un mezo per la conuersione di quei popoli cioè di pigliar 12 putti per mezo de Gouernatori dell' Imperatore per alleuarli nel Collegio di Gratz e nel Ferdinandeo per rimandarli poi instrutti alle patrie loro, come si fece di Domino Martino: perchè l' usar la forza con questi popoli, potrebbe cagionar qualche ribellione.

6. Ha presi egli due per alleuarli a sue spese, ma li morirono, prima d' arriuan alla perfetione. Adesso ha due figlioli di Turchi, che ua alleuando.

Die prima Juni 1626. Congregatio 57. (Romae Archv. Prop. fide Lettere Antiche vol. 70. fol. 50r, 50v).

Romae an. 1626. 6. Februarii. Duo decreta Congregationis de Uscochis Montis Feletrii.

Referente Illmo Cardinali C l e s e l i o statum Vschocorum Montis Felletrii in Carniola Sacra Congregatio:

Primo mandauit scribi Nuntio Germaniae, ut curet per Imperatorem praecipi Hermesto Pardaiser, Capitaneo dictorum Vscochorum, ut eiiciantur e dicto Monte Felletrio sacerdotes schismatici et latini fugitiui ei introducantur sacerdotes idonei, qui dictos Vscochos a schismate ad unionem et obedientiam Romanae ecclesiae reducant.

Secundo quoad petitionem praepositi Ruedolsfertiensis (Rudolfswert — Novo Mesto, Carniola) cupientis sibi concedi autoritatem Vicarii foranei et Commesarii super dictos Vscochos a Patriarca Aquileiensi, Sacra Congregatio iussit oratorem adire Congregationem pro negotiis Patriarchatus Aquileiensis peculiariter institutam. Congregatio 51. Die 6 februarii 1626.

(Roma Archivium S. C. de Prop. fide: Acta vol. 4. f. 15. num. 8).

Romae an. 1626. 14. Februarii. Praefectus Sacrae Congregationis de Prop. fide Ludovico Ludovisi, Card. dat mandatum nuntio Viennensi Carolo Caraffa, ut intercessionem suam interponat apud Caesarem, ut expellantur mediante capitaneo Paradeiser »scismatici sacerdotes« ex Monte Feletrio« utque eorum loca occupent catholici.

A Monsignore Nuntio di Germania. Oltra a quel, che fu scritto a Vostra Signoria intorno a gli Scocchi (Vscochi) del Monte Feletrio in Carniola, desidera questa Sacra Congregatione de Propaganda fide, ch' ella passi uffici con Sua Maiestà Cesarea, affinchè ammandi al Domino Ernesto Paradaiser, capitano de detti Scocchi, che scacci dal sudetto Monte Feltrio i sacerdoti Greci scismatici et i latini fugitiui, acciochè in luogo loro si possino introdurre sacerdoti Cattolici atti alla cura dell' anime e a leuar dallo scisma i sudetti Scocchi et a ridurli all' unione et ubbedienza della Chiesa Cattolica Romana. In questa nuoua occasione si promette la Congregatione la solita diligenza di Vostra Signoria et io per fine ... Roma 14. februaro 1626.

(Arch. S. C. de Prop. Fide: Lettere Volgari vol. 5. fol. 28.).

Zagrebiae 1626. 21. Februarii. Petri Domitrović, episcopi Zagrebiensis, informatio de Marčensi unito episcopo Simeone Vratanja, de eiusdem ascerdotibus, et de monacho Gabriele data ad Carolum Caraffa, nuniam apos. Viennensem.

Illustrissime Domine, Domine et Padrone mihi Colendissime salutem et deuotarum orationum mearum commendationem.

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae litteras per meum Praepositum mihi pernotatas ea, qua potui, humilliatione accepi. Quidque

Illustrissima Dominatio Vestra mihi mandaret, ex eisdem intellexi. Mandato itaque eiusdem serio (uti debui) satisfacere sum adnixus. Vnde conferens me ad Confinia, ubi Valachorum in hoc regno existentium et potior pars consedit et in eorundem medio episcopus eorundem Simeon Vartana dictus residet. Hoc eodem episcopo ad me aduocato, eidem Illustrissimae Celsitudinis Vestrae intentionem edocere uolui. Quantum attinet ad personam Episcopi, is ante annos proppemodum quindecim Romam sese contulerat, Sanctissimo quoque Pontifici Paulo Quinto se repraesentauerat, Sacrosanctae Ecclesiae Catholicae se subiecerat ac a Sede Apostolica benedictionem petierat, quam obtinuit ac ab Illustrissimo quondam, Cardinali Sanctae reminiscentiae Belarminio consecrationem Episcopalem acceperat. Inde demum ad meam dioecesim ac ad suos reuersus mihi ratione nouae erectae Abbatiae Sancti Michaelis Arcangeli datae authoritate Apostolica fuit subictus, relictus tamen per eandem Sedem Apostolicam in suo ritu Graeco, quem is et antea et omnis ista gens Valachica obseruauit. Huic omnes Valachi tam in mea dioecesi quam etiam Aquiliensi existentes obedientiam praestant.[11] Hicque Episcopus in obedientia Sanctae Sedis Apostolicae fidelissime hactenus praestitit, nec mihi de illo dubium ullum suboriri potest.

Hic Episcopus toti huic genti Valachicae more suo sacerdotes consecrat eosque in obedientia Sanctae Romanae Ecclesiae continet, nec aliunde, signanter autem a Patriarha Constantinopolitano missos admittat, neque etiam mittentur. Potuit quandoque euenire, ut ex Turcia er diuersis Monasteriis Monachorum seu Calugerorum, lingua eorum sic uocatorum, Ordinis Sancti Basilii praetextu petendae eleemosinae uenirent, qui ubi aliquam ellemosinam accepissent, ad propria, redire solent. Hi calugeri, an aliquid moliri quandoque, aut expiscari soleant aut cogitent, haec in eorundem conscientiarum latebris latent. Non reticeor etiam annos ante sex aduenisse quendam Gabrielem,[12] qui se Episcopum dictitabat, uoluisseque gentem hanc ab obedientia et praefati Simeonis Vratana et per consequens a Sanctae Sedis Apostolicae auocare, uerum animaduertens hoc Simeon dictum Gabrielem bene claua more Valachico tractatmu ad suos redire coegit.

[11] Ex hoc contra omnes alias sententias Uscochos Sichelburgenses ab initio subiectos esse iurisdictioni Simeonis Vratanja constat.

[12] Hic Gabriel non est Gabriel Predojević, qui in episcopatu Marčensi Maximo Predojević tanquam monachus Marčensis monasterii (1642—1644) successit.

Quantum ad sacerdotes Valachicos attinet, ii uix aliquid aliud sciunt, quam sacrum more suo peragere. Sunt enim rudes, nec aliud praeter legere propria lingua norunt, neque enim apud illos scholae sunt ullae, in quibus filii eorum aut educarentur, aut instruerentur.

Unde euenit, ut et gens ipsa seu plebs tota sit rudis et agrestis nulisque moribus (nisi rarissimi, qui frequentius cum nostratibus conuersantur) exculta.

Haec erant, quae ad mandatum Vestrae Celsitusinis ex humili obsequio erant respondenda.

Datum Zagrabiae 21. Februarii anno 1626. Illustrissimae Celsitudinis Vestrae seruitor et cappellanus humillimus Petrus, Episcopus Zagrabiensis.

Verba inscripta: »Illmo ac Rmo D. Carolo Caraffae ex principibus Roccllae, Episcopo Auersano, abbatiarum SS. Vincentii et Albani perpetuo commendatario ac per Germaniam, Hungariam, Bohemiam, Styriam, Carinttiam, Carniolam et uniuersum Romani imperii districtum Nuntio Apost. et c. Dno et Patno colmo«.

(Archiv. S. Cong. de Prop. fide Roma, I. Lettere di Germania et c. vel: Lettere Antiche vol. 66. f. 56r, 56v, 57r. — Originale: Archiv. Secr. Vaticanum; Arch. Nunt. Viennensis: »No. 8. 1626—1627. Iura et negotia diuersa sub Illustrissimo ac Rmo D. Caraffa«).

Ibid. f. 58v invenitur: »Zagabria 21. febr. 1726. Il Vescouo. Da informatione conforme, a che si desidera del Vescouo e popoli di Valachia del Monte Feletrio. Quanto al Vescouo, quindici anni sono fu a Roma un Simeon Vartana, chi sottostando alla Santa Sede Apostolica, hebbe la benedictione dalla Santità di Papa Paolo V. di felice memoria e fu dall' Illustrissimo di pia memoria Cardinale Bellarminio consegrato Vescouo, restando sogetto a Sua Santità per causa d' una nuoua abbazia di Santo Michaele Arcangelo e fu lasciato nel suo rito Greco et sin qui è stato fedele alla detta Santa Sede.

Quanto a quei popoli, tanto quelli sogetti alla dioecesi di Zagabria, quanto all' Aquileiense, prestano obedienza ad detto Vescouo e uiuono alla Greca, conforme al qual rito sono ordinati e consegrati i sacerdoti tenuti del detto Vescuo in timore della detta Santa Sede, ne altri sacerdoti sono da altro luogo ammessi e pricipalmente dal patriarcha Constantinopolitano, se non certi calogeri, chi per passagio si fermano a domandar eleemosina, e sei anni sono, che ui passò un tal Gabriele, che si facea domandar Vescouo, pertrattana sedur il popolo, ma dal detto Vescouo fu fatto molto ben bastonare.

Quanto poi alla scienza delli sudetti sacerdoti, apena sanno al lor rito dir la mesa, ne sanno leggere, se non la lor lingua, non essendo in quei paesi alcune scuole per educatione de fanciulli, onde auuienne, che quella gente s' alluci cosi barbara e rozza. Die Prima Junii 1626. Congratio 57.« (Arch. de Prop. f. Lettere vol. 70. f. 51r).

Viennae an. 1626. 25. Martii. Nuntii Apost. Caroli Caraffae litterae ad Sacram Congregationem de Propaganda fide (ad Praefectum Card. Ludovicum Ludovisium) de Uscochis ritus Graeci Montis Feletrii.

Illmo e Remo signore mio patrone Colmo!

Non ho potuto prima di questo tempo esseguire il commandamento di una d'Vostra Signoria Illma dell' ultima d'ottobre prossimo passato circa il tratar con Sua Maiestà per hauer braccio per far una uisita di quel Popolo d' Vscocchi di rito Greco, che sta in Monte Feltro ne' Confini di Croatia sotto il Patriarca d' Aquileia in spiritualibus, essendo stato esposto alla Sacra Congregatione, che egli riceua li Parochi Greci dal Patriarca Sismatico di Constatinopoli, perch' essendo allora nella Dieta d' Vngheria in Edemburg et hauendo procurato hauerne distincta notitia di tutto l' sopra detto da alcuni Cattolici, che credeuo fussero pratichi in quelle parti, et hauuta la assai confusa e piena di mille pericoli, mi passe prima di parlar a Sua Maiestà d' hauerne diligente informatione dal Vescuo di Trieste, Vescouo di Lubbiana e Vescouo di Zagabria, uicini a detti paesi. Il Vescouo di Trieste e di Lubbiana mi risposero subito, com' Vostra Signoria Illustrissima uedrà dall' occluse copie. Il Vescouo di Zagabria si per la lontananza del Paese, come per le diligenze fatte da Vostra Signoria Reuerendissima sopra questo particulare, ha tardato tanto a rispondermi, che prima m' è sopragiunto il nouo comandamento sopra ciò di Vostra Signoria Illustrissima con la sua de' 14. di febraio.

Onde senz' altro aspettare parlai subito a Sua Maiestà, la quale mi disse, che se non mal si ricordaua alcune uolte era stato tentato di leuar detti Parochi Greci tanto dal Popolo di Vscocchi ò Albanesi, che sta nel Monte Feltro uenuto al tempo di Ferdinando primo, come da quall' altre, che stanno in Schiauonia et Croatia uenuti al tempo suo. Ma essendo detti Popoli antemurale di tutti questi Paesi contro Turchi, era stato considerato, che si correua pericolo, si rebellassero alli Turchi con danno irreparabile. Tuttania haueria ordinato, che dal Gouernatori di quei Popoli se ne pigliasse informatione per far poi tutto, quel che si potrà fare per seruitio d' opera così santa. E così è stato ordinato.

Doppo qual' ordine m' è sopragiunta là qui inclusa informattione di detto Monsignore di Zagabria, dalla quale scorgendosi non esser' uero il presupposito fatto alla Sacra Congregatione, di Parochi Greci, che si mandino colà dal Patriarca di Constantinopoli.

Supplico Vostra Signoria Illustrissima a comandarmi, se debbia (doppo uenuta l' informatione comandata dall' imperatore conforme a questa) far fare la uisita di detti Popoli stante la difficoltà per non

dire impossibilità di trouar' persona, che la uogli, possa e sappia farla per la barbaria di quei Popoli, difficoltà della lingua e forse ancora per non sdegnare il presente lor Vescouo confirmato della Sede Apostolica, quale partendo se potria caggionar' maggior danno non ui essendo altro da sostituirli.

Soggiungerò nondimento a Vostra Signoria Illustrissima con ogni debita riuerenza, che per aggiuto di quell' anime forse saria meglio di commetter' all' istesso Monsignore Vescouo di Zagabria, che senza dar' ombra s' informasse meglio dal sopra detto Vescouo di detti Popoli, del stato della lor Religione et in particolare degli abusi, per poter poi remediare, come sarà necessario. E per tal' effetto saria utilissima anzi necessariissima una particolare informatione della Sacra Congregatione a detto Monsignore di Zagabria, come si debbia gouernare in questo particolare, perchè sebene egl' ê zelante e letterato, nondimeno in cose simili non credo habbi quell' esperienza e theorica, che è necessaria.

In quanto poi per aggiuto di dette anime per l' auenire, l' espediente rappresentato da Monsignore Vescouo di Lubbiana stimo assai utile e buono, nondimeno di quello non ne tratterò senza nouo ordine di Vostra Signoria Illustrissima, alla quale fo humillima riuerenza.

Di Vienna a 25 di Marzo 1626.

A Illustrissima e Reuerendissima Vostra Signoria humillimo, obligatissimo et deuotissimo seruo.

Vescuo di Anuersa.

In tergo: 1. Argumentum literarum: Die prima Junii 1626. Congregatio 57.

Vienna 25. Marzo 1626. Monsignore Nuntio

Primo. Che doppo hauer hauuta informatione dal Vescouo di Trieste e Lubiana, ha parlato con quella Maiestà circa la uisita, che si desideraua nel popolo degli Uscochi di ritu greco nel monte feltrio, confine a Croatia, et ne ha riportato, che al tempo di Ferdinando Primo alcune uolte era stato tentato di leuare dal detto popolo i Parochi greci, et al suo tempo fu tentato di far il simile con quegl' altri, che stano in Schiauonia e Croatia, ma che essendo detti popoli l' antemurale dell' Imperio contro Turchi, si correa pericolo, che si ribellassero. Tuttauia la sudetta Maiestà ha ordinato, che dall' Gouerneri di quei popoli si pigli informatione.

2° che dopo l' ordine della sudetta Maiestà, gl' arriuò l' inclusa lettera del Vescouo di Zagabria, al quale hauea scritto per la medesima informatione e da quella si uede non esser uero, che in quei paesi si mandino parochi Greci dal Patriarca Constantinopolitano (vide intus).

3° desidera esser auuisato, se doppo, che sarà uenuta la sudetta informatione commandata dalla detta Maiestà, debbia far farla uisita di detti popoli; stante la difficoltà di trouar' persona, che la sappia ben essegire, per la barbarie e lingua di quei popoli, come per non indegnare il Vescouo di quei paesi confirmato dalla Sede Apostolica, quale se si partisse, non ui e altro habile da sostituirgli.

4° et ultimo — stimia, che per agiuto di quell' anime sarebbe meglio commettere al detto Vescouo di Zagabria, che con ogni destrezza s' informasse meglio del Vescouo di quei popoli, degl' abusi e loro religione dandogli buona istruttione, come s' hauesse in ciò a gouernare.

E molto lauda l' espediente rappresentato dal Vescouo di Lubiana in salute delle dette anime, del quale però non ne traterà senza nouo ordine.

Ad Illustrissimum Cardinalem Clesolium

2. Sententia Francisci Ingoli: »Persequatur cum Sanctissimo, Et hoc negotium non esse urgentissimum omnium. Ego putarem saluo etiam, quod deberet committi uisitatio episcopo Zagrabienst datis ei amplis facultatibus et isto tempore publicandi annum Jubilei una com episcopo, si adhuc catholicus perseueret. Nam fortasse hac occasione acceptissima Jubilei recipietur ab illis popolis ad uisitationem, ipsique cum timore gratia magis afficientur Sanctae Sedi Apostolicae.

3. Decretum Congregationis: »No 7°

Die prima Junii 1626. congregatio 57. Relatis litteris Nuntii Germaniae et episcoporum Zagrabiensis et Labaciensis et Tergestini circa Vscochos Montis. Feletrii in Croatia Sacra Congregatio nihil esse statuendum, antequam habeat informationem, quam Imperator a praefectis dicti Montis petiit

Al Nunzio di Germania.

Essendossi riferite lettere di Vestra Eminenza e quelle delli 3 uescoui Triestino, Labacense et Zagrabiense in materia degl' Vscochi del Monte Feletrio di Croatia, la Sacra Congregatio non ha uoluto far alcuna determinativa.

Circa la uisita di quei popoli, che essa proponeua, esser bene di commetter al vescouo di Zagabria prima d' hauer copia dell' informatione, che li capitanei del detto Monte manderanno all' Imperatore. Però, quando quella si potrà hauere Vostra Signoria non manchi di mandarla subito, acciò si possa pigliare qualche buon ripiego in negotio l' importante alla salute di tutte anime.

(Archiv. S. C. De Prop. Fide: I. Lettere di Germania, Colonia et Suizzera riferite l' anno 1626. vel: Lettere Antiche vol. 67 f. 53r, 53v, 54r, 54v, 55r, 55v).

Acta vol. 4. f. 60. n. 12.)

Romae, an. 1626. 6. Iunii. Congregatio De Propaganda Fide resistit visitationi episcopi Zagrabiensis in Monte Feletrio.

A monsignore Nuntio di Germania. Essendosi riferite nella Sacra Congregatione de Propaganda fide le lettere di Vostra Signoria e quelle delli 3 Vescoui: Triestino, Labacense et Zagrabiense in materia degli Vscocchi del Monte Feletrio di Croatia la medesima Sacra Congregatione non ha uoluto far alcuna dettermination circa la Visita di greci popoli, ch' ella proponea esser bene di comettere al Vescouo di Zagabria prima d' hauer copia dell' informatione, che li Capitani del detto Monte manderanno all' Imperatore. Però quando quella si potrà hauere, Vostra Signoria non manchi di mandarla, acciò si possa pigliar qualche buon ripiego in negotio tanto importante alla salute di così gran numero d' anime. Che et c. Roma 6. giugno 1626.

(Roma, Arch. Prop. fide: Lettere Volgari vol. 5. f. 107.).

Viennae an. 1627. Junii 16. Litterae Caroli Caraffae, episcopi Anversae, Nuntii Apostolici apud imperatorem, ad Ludovicum Ludovisium, Cardinalem Praefectum Sacrae Congregationis De Propaganda Fide de episcopatu Montis Feletrii, in quo visitatio canonca episcopi Zagrabiensis propter seditionem illus gentis, quae confinia Croatiae et Austriae defendit ab incursionibus Turcarum, non potest admitti. Seminarii in isto episcopatu non sunt instruendi, »perchè essendo gente barbara«. Unus sacerdos ex gente, qui ad catholicismum inclinat, nominandus est episcopus.

Illutrissimo e Reuerendissimo signore mio padrone Collendissimo!

Sin dall' anno passato Vostra Signoria Illustrissima con una sua delli 6. di Giugno si degnò significarne non hauer uoluto la Sacra Congregatione pigliar alcuna determinatione circa la Visita degli Vscochi di Monte Feletrio di Croatia di Rito Greco Scismatico da farsi da Monsignore Vescouo di Zagrabia, se prima non hauesse intesa l' informatione delli Capitani di quel Monte, alli quali Sua Maestà haueua scritto. Quest' informatione non prima della settimana passata si è hauuta, si per la lontananza del paese, come per la solita lentezza, con che caminano in queste parti li negotii. La sostanza di essa consiste (per non hauerne potuto hauer la copia, ma solo Sua Maiestà me l' la fatto intendere per mezzo del Cancelliere Verda), che adesso stando le cose de' Turchi sospese per non essersi ancora conclusa la pace e potendosi dubitare di qualche solito motiuo del Gabor essendo delli Popoli ferocissimi e che sono utili all' interessi di Sua Maiestà mantenendo quel paese libero dall' incursioni de' Turchi, che per prima in quelle parti faceuano molti danni, non esser bene irritarsi ,perchè potrebbe essere che abandonassero il paese o si riti-

rassero in quel de' Turchi e potrebbono fare di grandissimi danni, massime che i loro capi di famiglia in tutto sono 9 milla senza i pueri e le donne et altra gente inutile.

Il farui de seminarii per instruere i loro pueri ne anco è consiglio approuato, perchè essendo gente barbara non si cura, se non uiuere ex rapto e poco conto fa delle scienze.

Mi sogiunse poi detto Cancelliere Verda, che il miglior Consiglio di Sua Maiestà e del signore Principe d' Ecclemberg saria di ueder di poter far uno di quelli stessi Sacerdotti, che fusse piu inclinato al Catholicismo, Vescouo di quei Popoli, che farsi qualch' uno di loro uedendosi offrir una dignità così eminente per quella boria e colla speranza di poter gli altri ancor soccedere a quella dignità applicassero l' animo a uolersi Catholico.

Questo è, quanto deuo significare riuerentemente a Vostra Signoria Illustrissima per eseguir li suoi comandi remettendomi nel resto in questo negotio, a quanto io scrissi l' anno passato con una delle 25. di Marzo inuiandoli le lettere di Monsignore Vescouo di Lubiana, Trieste e di Zagrabia, e li fo humillima riuerenza.

Vienna di 16. gi Giugno 1627. Di Vostra Illustrissima e Reuerendissima Signoria humillino, obligatissimo e deuotissimo R. C. Vescouo di Auersa. Illustrissimo Signore Cardinale Ludouisio, Prefetto S. C. de Propaganda Fide.

(Orig. docum.: Ex tabulario S. C. de Propaganda Fide, Lettere Antiche, II. Lettere di Germania, Bosnia, Ungaria ed Polonia 1627. vol. 67. fol. 22r, 22v).

Post tergum: 1. Argumentum: »Vienna 16. Giugno 1627. Monsignore Nuntio. Che in materia degli Uschochi del Monte Feletrio non è bene fare innouationi alcune, per quanto gli ha fatto intender Sua Maiestà, perchè quei Popoli essendo solo i capi delle famiglie c. 9 mila e ferocissimi deffendono quei paesi dall' incursione de' Turchi, con quelli non essendo ancor conclusa la pace, si può dubitar di quale motiuo del Gabor. Nemeno si può far colà seminarii essendo gente barbara, che non si cura conscienza, ma uiuono ex raptu. Il miglior rimedio, che stimi Sua Maiestà et Principe d' Ecclemberg, si è potrebbe far loro Vescouo un di suoi Sacerdoti, il quale inclina al Catholicismo, perchè uedendo gli altri l' eminenza di quella dignità per arriuarui anche essi, si farebbono Catholici.«

2. Decretum Congregationis: »Die 28. Augusti 1627. Congregatio 80. Sacra Congragatio mandauit agi cum Illustrissimo Domino Cardinali Cleselio de negotio Vschocorum, ut de sententia Imperatoris eiusque Consiliarii circa Epsicopum eis praeficiendum, quid ei uideat dicat.

Die 31. Augusti 1627. Numerus 26. Congregatio 83. Illustrissimus Cardinalis C l e s e l i u s sententiam Imperatoris et eius Consiliarii probauit; nullam nempe rei meliorem rationem inueniri posse arbitratur, quam ex Sacerdotibus Vschochis eruditum ordinare in

Episcopum eumque ipsis praeficere. Per eum nempe Sacra Congregatio statum illorum cognoscere poterit et deinde per eundem remedia necessitatibus spiritualibus eorum opportuna applicare« (conf. Archiv. Prop. f. Acta vol. 4. f. 280. n. 26.),

Die titulo »Svidnicensi«.

Viennae an. 1626. 10. Iunii. Caroli Caraffae, nuntii Apost. in Germania, litterae ad Card. Ludovicum Ludovisium, Praefectum Congregationis de episcopali titulo »Svidnicensi«.

Illmo e Reuermo mio padrone Clmo! Secondo il commandamento di Vostra Signoria Illuma ho fatta ogni possibile diligenza per hauer notitia più chiara del Vescouo Schwidnicense, sopra la qual matina hauendone trattato con Monsignore Cancellario d' Vngaria ha fatta la qui inclusa attestatione, di quanto si puõ sapere in questo proposito. Et a Vostra Sign. Illuma fo humillina riuerentia. Vienna li 10. di Giugno. 1626. Illumo Sig. Cardinal Ludouisio, Prefetto Sacra Congregatione de Propaganda Fide. Humillimo, obligatissimo e deuotissimo seruitore Vescouo d' Auersa.

(Romae, Archiv. De Prop. F. Lettere di Germania, Colonia, Suizzera riferite, Lettere Antiche l' anno 1726. vol. 66. f. 88.).

Viennae an. 1626. 10. Iunii.

Stephanus Sennyey de kys Sennye, electus Episcopus Vacziensis, Sacrae Caesareae et per Regnum Hungariae aulae Cancellarius. Testor per praesentes in antiqui nostris statutis siue Priuilegiis haberi et constare Episcopatum Suidnicensem esse sub Archiepiscopatu Colocensi, immediato Coronae Hungariae subiecto et inter Archiepiscopatus Colocensis septem sufraganeos quintum locum tenere. Quia tamen Episcopatus ille fere sub initio ruinae hungaricae ad manus infidelium deuenit a nemine pro titulo sibi conferendo institum est, unde credibile est a centum et quinquaginta uel etiam ultra annis nemini collatum est. Cum praeter hunc etiam alii circiter viginti Episcopatus sint, quorum usus ualde rarus est, Hungarica natione parum huiusmodi titulos curante. Cum autem libri regii seu Registraturae antiquiores Budae apud infideles in Bibliotheca haereant, quis ultimus possessor fuerit, scire non possum.

Actum Viennae die 10. Mensis Junii Anno domini 1626. Stephanus Sennyey, Episcopus Vaciensis.

(Romae Arch. Prop. Fide: Lettere Antiche vol. 66. f. 85.).

Ibid. fol. 85v invenitur ratio harum litterarum: »Fede del Canceliere d' Vngleria, che fra li 7 Vescouadi sogetti all Arciuescouo Colocense il Schuidnicense tiene il 5[0] luogo, sogetto immediate alla Corona d' Vngheria. Secondo: che il detto Vescouado

trouandosi nell mani degl' infedeli già più di 150 anni non è stato ne anche in titulo conferito ad alcuno, non curandosi la natione d' Vngheria de titolo essendoui oltre il detto Vescouado più 20 altri, de quelli non se ne serue.

Terzo: che non ha potuto sapere, che sia stato l' ultimo possessore del detto Vescouado, perchè i registri antichi si trouano in Budua nella libreria sotto gl' infedeli. Die 4. Julii 1626. Congregatio 68.«

In »Speculo Jaurinensis ecclesiae« a Laurentio Karolyi (Jaurini 1747) pag. 18. dicitur: »Decimo tertio. Episcopatus Switnicensis. Qui quidem non est inter Episcopatus fundatos a Stephano rege, habetur tamen in cathalogo ad calcem corporis iuris Hungarici, uocaturque etiam Platiensis subestque Archiepiscopo Colocensi«.[13]

---

[13] In libro: Concilia Hungarica, Viennae 1742, pars II. pag. 395. disseritur de titulo Svidnicensi hoc modo: »Synodus II. Dioecesana Zagrabiensis eiusdem Illumi et Reumi Dmi Martini Borkouich, episcopi, anno 1683. Caput III. De patribus Franciscanis, calugeris et eorum episcopo. I. Iterum admonentur patres Franciscani, ne iura parochorum uiolent, alias ad Romanum Pontificem deferendi. Insinuatur etiam Rascianorum calugeris et parochis, ne parochis nostris praeiudicent. II. Episcopus Szuidnicensis et Platensis suffraganeus episcopi Zagrabiensis quoad Rascianos eique obedire tenetur ex Suae Maiestatis Regis Apostolici mandato«.

In Archivio Secreto Vaticano (Fondo Pio 438 p. 2) inter episcopatus Hungariae mentio fit etiam: Archiepiscopatus Colocensis, qui »octo habet suffraganeos, est sub Turca, datur titulus: Varadiensis, Suiesuicensis, Weissenburgensis, Bosnensis-sub Turcis dantur aliquando tituli«. Confer adhuc: Horvat: Natale Colocensium Canonicorum p. 8; Archiuium Vaticanum 33 Vescoui indice 507 p. 53.

In archivio de Propaganda fide (Memoriali riferiti nella Sacra Congregatione 1625. — Lettere Antche vol. 385. fol. 72) haec legunt: »Beatissimo Padre! Li infrascritti nominati dalla Sua Maiestà Cesarea al' infatte chiese del regno di Vngeria supplicano humilmente la Santità Vostra a uoglerli far gratia del mandato de expediendo gratis delle bolle di dette chiese atteso, che le dette chiese al punto si ritrouano in poter di Turchi, che perciò non sono di alcuna rendita et c. Stephanus Sennyey ad ecclesiam Vaciensem, Georgius Kottmann ad ecclesiam Schwidnicensem, Ioannes Telegdinus ad Ecclesiam Colocensem«.

In eodem archivio (Acta vol. 4. fol. 90. n. 25) sequentia reperiuntur: »Ex litteris nuntii Germaniae relata est fides Cancellarii Hungariae de antiquitate episcopatus Schuidnicensis et de eisu uariis prouisionibus«. Ibid. II. Lettere di Germania, Bosinia, Ungaria e Polonia fol. 28. nominatur »per il Vescouado Schwidnicensi Nikola Dallos«.

Metropolita Russiae et episcopus unitus in Croatia.

Anno 1628. ante 8. Iunii. Metropolita Russiae Velamin Rutski[14] proponit S. Congregationi de Prop. fide post mortem Vratanje pro Valachis nominandum esse verum unitum episcopum. Si candidatus non potest inveniri in Croattia, se pose ex Russia aliquem mittere.

Metropolita Russiae pro zelo salutis promouendae, quem habet non tantum partibus Russiae, quas iam per Dei gratiam ad gremium Sanctae Romane Ecclesiae reduxit paucis adhuc restantibus shismaticis, uerum etiam aliis partibus succurere cupiens: Audiuit quod sub Imperio inueniuntur multi homines ritus Ruthenici siue Graeci, quibus non tam fides, quam fidei desunt opera, ex defectu fortassis sacerdotum idoneorum. Habent homines illi Episcopum suum Unitum cum Sancta Romana Eclessia, qui habitat in Croatia penes Zagrabiam non sine turbatione tamen Schismaticorum , qui tanquam lupi rapaces egredi solent ex Graecia et interdum tentant de salute ipsius, nisi singulariter patrocinio Episcopi Zagrabiensis latini promoueretur et custodiretur, qui illum et pane allit et tutella fouet. Senex iam est profundus. Timent sacerdotes, qui illi subsint, uel potius religiosi ritus Romani, qui ibi habitant, ne succedat post mortem in locum ipsius Schismaticus, cum de Viro Unito digno tali statu prorsus non sciatur in illis partibus. Cui rei occurrendi dat talem modum Metropolita Sacrae Congregationi de Propaganda fide per Illustrisimam Dominationem Vestram: Primo comendaret hoc negotium Sacra Congregatio Imperatori ostendendo magnum fructum futurum in animabus Christianorum tam in his, qui sunt sub Imperatore, quam in illis, qui habitant in Confinibus sub Turca. Si hominibus illis et Ecclesiis illorum praeficeretur Episcopus in Fide Catholica et promouendo Diuino cultu zelans, cui Imperator ostenderet certum locum ac ciuitatem, a quo postea possit ducere sui denominatonem Episcopatus.... daret, quod ille pro pietate sua ad commendationem huius negotii per Nuntium Apostolicum facile praestaret. Vel si hoc difficile, vel impossibile uideretur, tunc ad minimum scriberet Sacra Congregatio ad Episcopum Zagrabiensem, ut ille si iste Episcopus mortuus fuisset, alium non intromittat, nisi similem unitum, uel si talem non haberet, ut Metropolita per litteras (quas facile transmittere posset per patres Societatis, qui Zagrabie habitant), significet. qui interim submitteret aliquem ex Russia, cui de lingua nulla esset difficultes, cum homines parum dissimili idiomate loquntur a Ruthenis, in sacris uero eadem lingua et eisdem libris utumtur cum Ruthenis.

---

[14] Cfr. Dr. Julian Pelesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche (Wien 1880.) II, 124—205.

Haec omnia dictus Metropolita subiecit considerationi Illustrissimae Dominationi Vestrae, ut illa, si in Domino uidebitur, proponit Sacrae Congragtioni. Quam Deus et c.

(Documentum scriptum est anno 1628., quod iam ex loco, in quo positus est in Archivio S. C. Congregationis De Propaganda fide evidens fit. Illud nempe invenitur inter alia documenta: II. Lettere di Germania et Polonia 1628. vol. 69. f. 55 Dies, in qua scriptum est, non potest statui. Secundum litteras C. Caraffae, nuntii Apost., de an. 1628. 8. junii. Rutski scripsit hanc informationem ante 8. Iunii.

Romae an. 1629. die Sabbati Sancti. Urbanus VIII. PP. missionarium pro Monte Feletrio dicit **Methodium Terlecki, calugerum** Ordinis Sancti Basilii Magni, Ruthenum

Metropolitae Russiae.

In uisitatione Vallachorum Montis Feletrii et prouinciarum Croatiae, Carniolae et Slauoniae Pater Methodius adeo strenue se gessit, ut Sanctissimus Dominus Noster et Sacra Congregatio de Propaganda fide eidem missionem ad praefatos Vallachos cum amplissimis facultatibus decreuerint. Rennuebat ille Apostolici missionarii honorem accipere et potissimum Amplitudine Tua inconsulta, quae iam illum episcopali dignitate condecorare deliberauit, uerum salus tot millium animarum (sunt nempe propemodum 60 millia sine rectoribus ecclesiasticis, qui eos ueritatis uiam docere possint et cum tot tantisque erroribus, ut in multis redoleant gentilismun, sicut inclusa eiusdem Patris Methodii relatio, quae ad uerbum coram Sanctissimo lecta fuit, indicabit), deinde Sanctitatis Suae ac eiusdem Sacrae Congregationis decissio illum, ut huiusce Sanctae Sedis filium oboedientem, umnino deuicit.

Quaque omnia Amplitudini Tuae uoluimus significare, ne de illius longiori fortasse mora in reditu admirationem susciperes. Quam tamen moram speramus non fore diuturniorem, cum nempe praefatus Pater ab illis populis iam bene fuerit exceptus, industria et doctrina sua facile ad Sedis Apostolicae oboedientiam eos disponet et uiam aperiet aliis monachis Ruthenis unitis, qui loco ipsius in Russiam redituri coeptum bonum opus persequi ualenant. Sane quia et deliberatio humanitati utilissima est et rationes habet ingentissimas, pro certo habemus illam placituram esse eidem Amplitudini Tuae, cui fausta cuncta a Christo Domino deprecantes nostra officia semper paratissima offerimus. Romae di Sabbati Sancti 1629.

(Archiv. S. C. De Prop. fide Lettere latine della Sacra Congreg. vol. 1. fol. 206).

Romae an. 1630. d. 25. Aprilis. Sacra Congregatio de Prop. Fide laudibus extollit labores Apostolici missionarii in Monte Feletrio Methodii Terlecki.

Patri Methodio Terlecki, Rutheno, Monacho unito.

Recitata in hac Sacra Congregatione de Propaganda fide Reuerentiae Tuae relatione de Vscochis seu Vallachis Montis Felletrii, Illustrissimi Praesules labores ac diligentias Tuas pro salute illarum animarum summopere commendantes ad opus bene coeptum, sedulo prosequendum Te plurimum hortantur pro comperto habentes progressus Tuos et Sanctissimo Domino Nostro et Caesareae Maiestati pergratos ac iucundos fore et proinde de illis iidem Illustrissimi Praesules crebriores desiderant litteras. Romae die 25. Aprilis 1630.

(Arch. S. Congreg. De Prop. f.: Lettere vol. 9. fol. 8.)

Albertus Rengjić, aemulator episcopatus Uscochorum »Montis Feletrii«.

Pragae 1628. 16. Maii. Caroli Caraffae, nuntii Vinnensis, litterae ad S. Congregationem De Prop. Fide.

Illumo e Reuermo Signore mio colendissimo!

Già Sua Maiestà ha scrito al Consiglio di Gratz, che troui modo per mantener il Vescouo della lingua illiricha per poter aiutar li Vallachi Ssismatici, e poi ne dia relatione a Sua Maiestà. Da Praga li 17. Maggio 1628. Di V ostra Illustrissima e Reuerendissima Signoria deuotisimo et obligtaissimo seruitore Vescouo d' Auersa. (Originale: Arch. S. C. De Prop. Fide, Lettere Antiche vol. 69, f. 44r). In tergo (ibid. f. vecchio num. 79.): »Die 20. junii 1628. Congregatio 93. Praga 17. maggio 1628.

Viennae an. 1628. 8. Junii. C. Caraffa, nuntius Apost., Certiorem facit Praefectum S. Congreg. de Propaganda fide Simeonem Vratanja nondum mortuum esse, sed esse senem et inhabilem ad officium obeundum; — consilia Velamin Rutski optima esse; timendum, ne post mortem episcopi Zagrabiensis se introducat schismaticus in episcopatum Marčensem.

Illustrissimo e Reuerendissimo Signore mio Colendissimo!

Per il ritorno da Pragha a Vienna e per la dieta di Morauia non ho potuto prima che con questa posta rispondere alla lettera di Vostra Signoria Reuerendissima delli 20. di Maggio e sodisfar al debbito et obligho mio con Vostra Sig. Reuma con questa.

Da persona degna di fede uenuta tre giorn sono da Croatia ho hauuto informatione, che s i a u i u o q u e l V e s c o u o t r a l i W a l l a c c h i d i M o n t e F e l t r i o, che fu fatto da Papa Clemente 8., ma per esser tanto uecchio et inhabilissimo non solo non può supplere al mancamento del suo debbito, ma lascia correre, ch' alcuni preti di rito greco, come e tutta della natione, continuino nelli loro abusi et altri inconuenienti.

Onde li mezzi proposti del Metropolita di Russia, sicome ha significato alla Sagra Congregatione con la sua lettera, della quale Vostra Sig. Reuma mene ha mandato copia, che glela remando, son bonissimi e del primo tentato darne.

Come scrissi, con l' Imperatore sono sta aspettando informatione, per la quale Sua Maiestà ha scritto in quelle parti.

Circa il secondo non mi occorre altro, solo che ultimamente è morto il Vescouo di Zagabria et auanti, che detta chiesa sia prouista di persona idonea, ui correranno molti mesi, nelli quali sarà facile, che il sopradetto Vescouo fatto dal Papa Clemente morà. Però acciò non sia introdotto un altro scismatico, sarà necessario pensar al remedio sopra tutto, non hauera hauuto effetto il primo mezzo con il Vescuo di Samandria. Con che bacciando a V. S. R. le mani me li ricordo suo deuot. et oblig.

Di V. S. Illuma et Reuma deuot. et oblig. seruit. Vescouo d' Auersa. Da Vienna li 8. Luglio 1628.

(Originale ibid. f. 52r, 52v).

Ibid f. 52. in tergo: »Die 5. septembris 1628. Congregatio 97.

8. Luglio 1628. Il Nuntio. Da noua persona di Croatia degna di fede ha inteso, che sulli Vallachi in regno di Croatia del Monte Feletrio di rito greco è un Vescouo fatto da Clemente 8., il quale per la uecchiezza non solo è inhabilissimo a far, quanto s' aspetta al suo officio, ma anche permette, che questi Scismatici s' introducano alla cura di quei popoli. Però sarebbe bene di prouederli d' un Vescouo di lingua illirica, chi farebbe grandi frutti in essi e in Scismatici conuicini sotto il Turco.« (Francesco Ingoli).

Vinnae an. 1628. 12. Augusti. Nuntius Apost Caraffa communicat cum S. Congregatione de Propaganda Fide Albertum Rengjić nominatum esse parochum Kočevje. Illum auxilio iuvaturum esse Uscochos Montis Feletrii.

Illustrissimo e Reuerendissimo Signore mio Osseruatissimo!

Do parte a Vostra Signoria Reurendissima, come già, lodato sia Dio, ho aggiustato il negotio di mandar il Vescouo fra Alberto di Samandria per aiutar li popoli vallachi, che stanno in Croatia, poichè si darà a detto Vescouo la parrochia della città di Coceuia, che sta alli Confini d' essi uallachi et non ui è altro in mezzo, ch' unfirme(?) e rende in tre milia fiorini, con che potrà sostentar molto bene se stesso essendo iui benissimo uiuere e duo altri sustituti per detta parrochia di lingua tedesca. E così potrà passarsene continuamnete atratta con detti Vallachi, quali ancora sogliono uenir molto spesso a detta città di Coceuia. Il cui presente parrochiano hauedomi promesso di renuntiare, ho procurato, che sia fatto capellano di Sua Maiestà, come gia ho osseruato. E però questa sera li scriuo, acciò quando arriuerà colà il sopradetto Ve-

scouo, se ne uengha alla corte, ne mi mancherà, perchè egli sa, ho tutto in mano per processo fatto di poterlo priuare.

Con che le baccio li mani. Da Vienna 12. di Agosto 1628. Di Vostra Sig. Reuma deuot. et obligmo seruitore Vescouo d' Auersa.

Originale: Arch. Prop. F. Lettere Antiche vol. 69 f. 53r).

Romae an. 1628. d. 4. Septembris. Urbanus VIII. PP decernit Albertum Rengjić non posse nominari episcopum Marčensem ante abdicationem Simeonis Vratanje sponte factam.

Illmo e Rmo mio Signore Sig. ossmo!

Mando a Vostra Signoria Illma la sostanza della lettera del Nuntio di Germania in materia di Vallachi del Monte Feletrio, delli quali più uolte s' è fatta risolutione nella Sacra Congregatione della Propaganda. Et essendo uenuta ultimamente la risposta dell' Imperatore e del Principe d' Eclemberg, chi per proudere, che quei popoli non fossero da presenti Scismatici e Religiosi Apostati mal guidati, conuenisca di far un Vescuo delli loro più idonei Sacerdoti, fu proposto a Sua Maiestà Fra Alberto, Vescouo di Samandria di quella lingua. Concordamente però, che bisognaua prouederlo. A quest' ultimamente risponde il Nuntio, quello uedrà dall' inclusa. Ho fatte queste diligenze, perchè il Signore Card. S. Sirto mi disse, che Nostro Signore hauea ordinato, che si uedesse di trouar qualche ricapito al sudetto Vescouo, del qual non uoglio trattar in Congregatione, se non saprò la mente di Santità. E con questo fine a Vostra Sig. Illma baccio humilmamente le mani. Di Casali 4. septembre 1628. Di V. Sig. Illma e Rma humilissimo e deuotissimo Francesco Ingoli.

Inscriptio: »Monsignore Vescouo della Ripa«.

Qui episcopus respondit haec: »Dice Sua Santità, che Vostra Sig. Rma ne pottrà parlare questa materia in Congregatione. Ma auuerà, che s' abbia in considerazione, in che modo può sostentarsi quel Vescouo uecchio, che ui è hora, è s' egli ha da far rinuntia prima di mandarui il Vescouo di Samandria. S. Vescouo di Ripa.«

(Originale: Arch. S. C. de Prop. fide, Lettere Antiche vol. 69 d. 54r).

In tergo: »Montecauallo Roma 5. settembre 1628. Monsignore Azolini (Azzolini Decio iuniore Cardinalis 1612.—1689.): Che si proponga il negotio del Vescouo di Samandria auuertendo, che il Vescouo uecchio possa hauer da uiuere et che habbia prima parochiale Die 5. septembris 1628.

Congregatio 97 num. 14. Relatis litteris Nuntii Germaniae ad S. Cong. datis die 8. julii et 12. augusti circa Vscochos seu Vallachos Montis Feletrii et parochiale Cocceuia trium millium florenorum annui redditus assignati fratri Alberto episcopo Samadriensi, ut de Vallachis curam habeat, S. Cong. mandauit perquiri titulum ecclesiae,

ad quem fuit per Clementem 8. senex episcopus promotus, ac eorundem Vallachorum curae praefectus ut si opus fuerit, Dominus Fra Albertus praefati episcopi coadiutor cum futura successione fieri possit (ibid. f. 54v).

Romae an. 1628. d. 9. Septembris. Sacra Congregatio de Prop. Fide quaerit ex Nuntio Apost. Viennensi nomen episcopi Montis Feletrii et titulum eius episcopatus. Nominatio Fra Alberti Rengjić pro coadiutore Simeonis Vratanje.

Al Nuntio di Germania. Essendosi d'ordine di Nostro Signore in questa Sacra Congregatione, quanto Vostra Signoria ha auuisato al Segretario in materia de Vallachi del Monte Feletrio e del Vescouo di Samandria, quanti miei Illmi Signori Sig. desiderano primieramente, che Vostra Sig. auuisi il nome del Vescouo, che fu dato a quei Popoli da Clemente 8. e il titolo della Chiesa, alla quale fu promosso; 2º se detto Vescouo è di Rito Latino o pur Greco e similmente, se detti Popoli sono in tutto o in parte latini o Greci; 3º se dandosi al detto Vescouo per Coadiuture quello di Samandria, che par opportuno per quei Popoli più d'ogn' altro, se pregiudicherà al Vecchio Vescouo, quanto alle renditi, colle qualli al presente si sostenta; e finalmente, se trasferendosi il Samadriense a Nouembre in Coceuia, haurà libero il possesso e frutti dalla Parochia in quella città. Questi auisi Vostra Signoria si compiacerà di dar collà maggior sollecitudine e prestezza ,che potrà, acciò il Vescouo di Samandria prima del Verno possa transferirsi alla detta Parochia, e conseguemente alla sua Residenza. Che et c.

Roma li 9. settembre 1628.

(Arch. Propaganda Fide: Lettere Volgari vol. 7, f. 128. 129).

Viennae an. 1628. 16. Septebris. Carolus Caraffa, nuntius Apost., epistulas reddit S. C. De Prop. Fide de Simeone Vratanja, de adventu Methodii Terlecky, Rutheni, missionarii Montis Felitrii, Romam et de Fra Alberto Rengjić, qui nominandus parochus est Cočeviensis et episcopus Montis Feletrii.

Illumo e Reurmo Sagnore mio colmo! ... Il Vescouo fatto dal Papa Clemente 8. appresso li Valacchi credo sia del rito greco, ma presto e piu sicuramente Vostra Signoria R. lo saperà da un Alunno Ruteno di questo Collegio di Vienna, che è andato in missione colà sapendoli. Fatto dare dal Imperatore li passaporti necessariii e uiatico e sarà poi costà per informare Vostra Sig. Reuma. e la Sacra Congregatione.

In ogni caso credo, che il Vescouo di Samandria potrà far molto frutto appresso detti Vallachi dandoli la Parochia di Cocceuia (Kočevje), perchè non darà lor sospetto. E per la

uicinanza potrà far l'istessi boni effetti, come se fosse Vescouo appresso di loro tal, che non si douria perdere così bona occasione.

(Originale: Romae, Arch. Prop. fide Lettere Antiche vol. 69, f. 67r, 67v).

Viennae an. 1628. d. 16. Septembris. Litterae Ioannis Baptistae Palloto, archiepiscopi Thessaloiicensis, nuntii Apost., de nominatione Fra Alberti Rengjić in parochum Kočevje et coadiutorem Simeonis Vratanje in Monte Feletrio.

Illmo e Rmo Padrone mio Colendissimo!

Quanto alla parochia di Cocceuia et persona di Monsignore Vescouo di Samandria, ho parlato con ministro di Sua Maiestà, e sento, che Sua Maistà persiste in quello, che fu stabilito con Monsignore Vescouo di Auersa, che quel Paroco sia accetato da Sua Maiestà pro suo capellano et alla parochia sia presentato Monsignore Vescouo sudetto. Ma per toglier ogni dubio, stante, che Monsignore si possa reputar inhabile per non saper la lingua, che si parla in detta Parochia, et acciò possa esercitar la cura nel paese de Valacchi (doue non si estende la sudetta Parochia, si reputa necessario, che per Autorità Apostolica resti Monsignore habilitato per la Parochia di Cocceuia non ostante il defetto della lingua, et insieme a poter deputar uno o più Vicarii per supplicar questo defetto, come anche gli sia concesso di poter esercitar la cura di Valacchi non ostante, che siano fuori di detta Parochia, e finalmente, che possa nell' una e nell' altra Parochia cura esercitar li Pontificali per benefitio di quelle anime. Di tutto ho uoluto dar parte a Vostra Signoria Illma, perchè possa secondo la sua prudenza pigliar l' esperimento (?), che giudicherà oportuno, e quando alcuna di dette prouisioni non le paressero affatto necessario, potrà forse parerle a proposito per sodisfatione di chi le desidera eseguire di quei popoli. Et a V. S. Illma senza più faccio humillima riuerenza. Di Vienna 16. di septembre 1628. Di V. S. Illma e Rma deuotmo et hummo seruitore Giouanni Battista Arciuescuo di Tessalonica.

(Originale: Romae, Arch. S. C. De Prop. Fide, Lettere Antiche vol. 70. fol. 57r, 57v).

Viennae an. 1628. d. 30. Septembris. Caraffa plurimis verbis docet de episcopatu Montis Feletrii.

Illustrissimo e Reuerendissimo signore mio padrone colendissimo!

Secondo li benignissimi commandamenti di Vostra Signoria Illustrissima, che s' dignata imporni con una sua delli 9. del presente, deuo riuerentemente significarli, che per quanto ho potuto sapere il Vescouo dato da Clemente 8º alli Vallachi di Monte Feletrio, ha nome Simone. Essendomi stato detto da alcuni, che il titolo del suo Vescuato sia di Rouiszense

(Rovište), ma credo, che equiuocano pigliandolo del Castello, doue habita. Egli e poco o niente profitteuole a quelli Popoli per la sua simplicità e per la troppo uecchiezza. E di Rito Greco, si come sono tutti li Popoli Vallachi a lui soggeti non ui essendo alcuno di Rito Latino, per quanto m' è stato referto. Non si pregiudicherà in conto alcuno alle sue rendite, con le quali si sostenta dandoseli per compagno il Vescouo di Samandria, perchè questo sarà sostentato dalli frutti della Parochia della città di Cocenia, ch' è alli confini di essi Vallacchi non ci essendo in mezzo, se non un piccolo fiume et esso Monte. Di Samandria hauerà a Nouembre libero il possesso e li frutti di detta Parochia, che ascenderanno almeno a 2 milla fiorini, sebene con peso di tener due Capellani di lingua Todesca, che con poco si sustenteranno essendo iui buonissimo uiuere.

Hauendo io aggiustato tanto con Sua Maiestà per la nomina; come con il Parochiano, che per non star bene iui per alcune cause, s' è contentato di rinuntiare, et io per suo honore e trattenimento l' ho fatto fare Cappellano di Sua Maiestà, e uerà ogni uolta, che io lo chiamerò

Et acciò Vostra Signoria Illustrissima habbi più distinta relatione di detti Vallachi e suo Vescouo, douendo uenire costà il sacerdote Methodio Terlecki, dell' ordine di Santo Basilio e uno delli due Alunni Rutheni, che stanno in quest' Alunnato Pontificio. Li ho ordinato, che arriui sino colà et informatosi bene del tutto faccia poi relatione a Vostra Signoria Illustrissima, hauendoli però date mie patenti e passaporti et ottenutoli simili dall' Imperatore.

Deuo ancora reuerentemente soggiongere a Vostra Signoria Illustrissima, che in qualsiuoglia caso, che sarà detta relatione, non sarà, se non bene ponere in Coceuia detto Monsignore Vescouo di Samandria, poichè egli senz' alcun' ombra e scrupola e senza sospiro alcuno potrà aiutare grandimente detti Vallachi essendo, come ho detto, Cocceuia alli confini di essi Vallachi, e però ui pratticano continuamente.

Con che a Vestra Signoria Illustrissima fo hummillima riuerentia.

Vienna li XXX. di Settembre 1628.

Di Vostra Signoria Illustrissima humillimo, obcdientissimo seruo Vescouo d' Anuersa.

Inscriptio: »Illustrissimo Signore Cardinale Ludouisio, Prefetto S. Congreg. de Prop. fede.« (Arch. Prop. f. I. Lettere di Germania e di Bosnia 1629. vol. 70. f. 33r, 33v, 34r; vide ibid. f. 41r. 41v, 42r).

In fol. 34v: »Die primo januarii 1629. Congregatio 194. Vienna 30. settembre 1628. Informatio. Ad Reuerendissimum Torniellum. Che il vescouo di Valachia si chiama Simone e il titolo del vescouato gli uien detto esser Rouiszense, sebene anche sia denominato dal Castello, oue habita. Ch' è di rito Greco, come tutti li suoi sudditi, a quali e poco giouamento per la sua uecchiezza e simplicità.

Che non si preiudica alla di sue rendite dandosigli per compagno il Vescouo di Samandria, perchè la parochia Coceuia, confine de Valachia è di rendita di 2 mila fiorini e con poco si potrebbe sostentarui due Capellani tedeschi, a quali e obligato ih parochiano. Che ha aggiustata Sua Maiestà per la nomina, e circa il Parochiano, hauendo lo fatto far Cappellano di Sua Maiesà e uerrà ad ogni ora, che si chiamerà potendo hauer ih Vescouo di Samandria libero il possesso de suddetti frutti e del passo a nouembre prossimo. Che essendosi mandato in quelle parti un Alunno Rutheno di quel Collegio, che uerrà prima; a Roma, darà piena relatione del sudetto uescouado. Ma in ogni caso loda grandamente il mandarui il Samandriense.

Die 24. octobris 1628. Congregatio 100. numero 28. (Die 29. Nouembris Num. 30). Referente Reuerendissimo Torniello negotium episcopi Samadriensis perficiendi curae Vsochorum seu Vallachorum Montis Feletrii in finibus Croatiae et prouidendi de parochiali Coceniae iuxta gratiam ei factam ab Imperatore, illius parochialis patrono, Sacra Congregatio censuit expectandum esse Reuerendissimum episcopum Auersanum, ueterem Germaniae Nuntium, qui huius modi negotium cum eodem Imperatore pertractauit, pro habenda de eo pleniori informatione.

(Arch. Prop. f. Acta vol. 6. f. 170v. n. 30).

Romae an. 1629. d. 30. Januarii. Francisci Ingoli, secretarii S. Congreg. De Prop. fide, duae informationes de episcopatu Montis Feletrii datae ad Cardinalem Bandinum.

Relatione degli uscochi del Monte Feletrio e della prouisione, che pensaua di fare.

Gl' Vscochi ò Vallachi del Monte Feletrio in confini della Croatia saranno in numero di 60 milla, e per alcune relationi hauute ultimamente sono del Rito Greco. Da Clemente 8 li fu dato un Vescouo, ma non s'e potuto sapere, ne ritrouare il suo titolo. Questo Vescouo al presente è uecchio e non potendo attendere alla cura di quei popoli. Si sono in essi intrusi uarii sacerdoti Greci Scismatici e latini apostati di maniera, che le cose di quella chiesa passano male.

Si pensò dalla Sacra Congregatione di mandar alla cura delli sudetti Valachi, chi sono di lingua Illyrica il Vescouo di Samandria della medesima lingua, che non può più ritornar a Belgrado, sua rezidenza, per proueder poi questa citta d'altro soggetto più a proposito, e si scrisse al Nuntio di Germania Caraffa, che ne trattasse coll' Imperatore il quale approuò il pensiero. Ma essendosi replicato al Nuntio sudetto, che bisognaua proueder il Vescouo di Samandria, acciò si potesse sostentare, senza leuar cosa alcuna al Vescouo di Clemente 8.

Il Nuntio trattò di nuouo coll' Imperatore, il quale si contentò di fare il curato di Coceuia, uicina alli detti Vallachi, suo capellano e di dar la parochiale di suo Iuspat. di 2 milla fiorini di rendita con peso però di tener due cappellani di lingua tedesca al sudetto Vescouo di Samandria. E finalmente il medesimo Nuntio alli 14. di ottobre 1628. scriue queste precise parole:

A monsignore, mio successore, ho dato nota di tutti li negotii della Sacra Congregatione et in particolar di quello del Vescouo di Samandria, qual uenendo sarà subito messo al possesso della parochia di Coceúia essendo il tutto apparecchiato.

Vn altra lettera prima scrisse il medesimo Nuntio, che per informarsi meglio, se quelli popoli erano di Rito Greco insieme col Vescouo uecchio, e dello stato di quella chiesa, hauia con uiatico dell' Imperatore spedito il Padre Methodio Rutheno unito Alunno del collegio Pontificio di Vienna, per il sudetto Monte con ordine, che di là passasse a Roma per informar pienamente la Sacra Congregatione. S' aspetta adesso questo Methodio.

(Ibid. vol. 70. f. 35r, 35v).

Discorso dell' Ingoli in questo negotio.

1. Da una parte pare, che sia necessario d' aspettare questo Methodio per hauer più certa notitia dello stato di quella chiesa, e con quella far poi una risolutione, che non s' habbia da ritrattare.

2. Dal altra parte, se non si piglia quanto prima questa parochia, questo Vescouo starà qui in Roma inultimente, e non si potrà proueder la parte del Regno d' ungaria sotto il Turco di soggetto a proposito, essendo in detta parte, come costa dalla uisita del Masarecchio, gran numero di Christiani e di parochie, che hannto bisogno di Pastore.

3. Il Padre Antonio Giesuita, che ha data la congiunta relatione di Cocenia, loda la resolutione di mandar il Vescouo di Samandria, perchè (utcunque) sarà di gran profitto in questi paesi all' anime per la distanza delli popoli circonuicini dalli Vescoui, essendouene molti, che non credi siano mai stati uisitati ne confermati da Vescoui.

4. Essendo questa parochia nel partriarchato d' Aquileia, forse l' Imperatore hauerà sopra di questo Vescouo qualche disegno, poichè con tanta facilità l' ha prouisto.

5. Saria però di parer, che s' aspettasse il Nuntio, che uiene, et il detto Padre Mettodio, prima di farla resolutione per informarsi più a pieno di questo negotio.«

(Ibid. f. 36r. Duae relationes scripate sunt munu propria Ingoli). Ibid. eadem manu (fol. 40r.): »Parte d' una lettera di Monsignore Pallotto circa il negotio del Vescouo di Samandria delli 26. decembre 1628.[15]

[15] Giovanni Bat. Palotto, archiepisc. Thessalonic. muntius Apost. Viennensis ab 9. IX 1629.

Ho trattato col Signore Baron Verda circa la deputatione di Monsignore Vescouo di Samandria per la cura di Coceuia, acciò insieme habbi cura dell' anime di Vallachi, ch' habitano quiui uicini senza indrito di preti cattolici, e più tosto con la seduttione d' alcun greco schismatico. M' ha ratificato la risolutione presa da Sua Maiestà in tempo di Monsignore, Vescouo d 'Auersa, d' accettar per suo cappellano quel Paroco e di nominare in suo luogo detto Monsignore Vescouo. Mà m' ha detto esser necessaria l' autorità di Nostro Signore per due punti: l' uno per poter Monsignore esser come sopranominato, e deputato, non ostante, che si possa reputar inhabile per il difetto della lingua thedesca, la quale e non altra si parla in detta parochia, e che per supplire a questo difetto possa Monsignore deputar uno ò più Vicarii indonei; l' altro, che si conceda al Monsignore sudetto facoltà d' essercitare non solo la cura di detti Vallachi, al che non s' estende il Jus della parochia, alla quale uiene deputato, mà ancora li pontificali nell' una e nell' altra cura per la distanza e diffcoltà di supplirsi in altro modo.

Ibid in f. 36v post ambas informationes: »Relatione degli Vscochi di Monte Feletrio e della prouisione del Vescouo di Samandria Die 30. ianuarii 1629. Congregatione 104.[16]

---

[16] Relationes Ingoli (ibid. f. 37, 38) sequitur:

»Informatio parochiae Cocceuiensis in Carniola Patris Antonii Rautis, Societatis Jesu, penitentiarii Sancti Petri in Vaticano.

Coceuia est oppidum paruum in prouincia Carniolae Serenissimi Archiducis Austriae Ferdinandi, in praesenti Romanarum Imperatoris semper Augusti et est in confinibus Turcharum, sed montibus siluestribus a natura ipsa consitum munitumque est ac flumine (uulgo Culpa dicto), ut a Turcis omnino tutum sit omnesque ibidem aliae Cocciouiensium circumuicinae parrochiae.

Cociouiensis uero Parochia est satis ampla et populata, multasque amimas habet, permulta rura praeter oppidum iuxta morem regionis in se continet.

· Vltra ecclesiam parochialem extra postam oppidi sitam habel plures alias ecclesias in ruribus, quae ecclesiae filiales uocantur. In ecclesia quaddam filiali a sua parochiali ualde distanti, ne propter nimiam parochiaarum distantiam animae detrimentum patiantur, nupperime uicarius est constitutus cum concensu ordinarii loci (ecclesiastici) Patriarchae Aquileiensis, tunc temporis Antonii Grimani absque praeiudicio parrochi, qui uicarius ibidem residere tenetur.

Habitatores uero seu incolae totius Coceuiensis parochiae (sicuti et aliarum quatour ibidem circum circa adiacentium) uere Germani sunt Saxones, (ut ex ipsarum sermone, seu loquella Germanica clarum est), quorum progenitores multis abhin annis e Saxonia (ut reor) huc uenerunt tempore forsitan Caroli Magni Imperatoris, qui post diuturnum bellum Saxoniam subiungauit, hancque Illyricam seu Illyrici regionem non solum

Romae an. 1628. Describuntur loca, ubi Valachi sedes suas fixerunt.

Tria sunt praecipua loca (quantum ego scio) inter se distincta ac ualde distantia ab Illyricae gentis hominibus graeci Ritus in Croatia et Carniola accupata et habitata, qui propriam patriam a Turca possessam propter eiusdem saeuam tyrranidem desserentes, in ditionem christianam Principis multis abhinc annis sese receperunt uulgoque a nostris V s k o c i uocantur.

Duo sunt supponenda. Primum: Nullum Romae posse meliorem nec ueriorem de hisce hominibus ac locis relationem dare, quam monacum B a s i l i a n u m M e t o d i u m eiusdem Ritus, qui personaliter ibi fuit omniaque (ut ipse dixit) illa loca perlustrauit.

2°: Sciendum hos homines non habitere simul et coniunctim, sicuti fit in ciuitale, sed sparsim et seiunctim per rura inter se disiuncta.

Itaque praecipuus locus nominatur, ubi deinde sunt perplura alia circumcirca adiacentia rura, sedes et illorum habitationes, prout ipsemet Methodius oculatus testis dicet,

---

a Saxonia ipsa, uerum etiam ab uniuersa Germania longissime distantem et inter Illyricos populos, quibus undique a dextris et a sinistris, ab aquilone et maris, ab artu solis et ab occasu circumdatur, occuparunt.

Distat hoc oppidum circiter duorum dierum itinere ab Adriatico mari, Labaco uero itinere unius diei... Zagrabia duorum dierum orientem uersus. Habet dioccesim Zagrabiensem, uersus Adriaticum mare diocesim Modrusiensem.

Coceuiensis parochia in praesenti est catholica, uerum triginta abhinc annis et ultra ita l u t e r a n a h a e r e s i i n f e c t a f u i t, u t p a r o c h u s i p s e u o c a t u s L e o n a r d u s C i g l i f o i n t h a e r e t i c u s euaserit et propter haeresim parochia prinatus fuerit. Hac de causa bonis saccerdotibus sumopere indiget.

Parochus, qui illius generis idioma nescit, ultra uicarium in ecclesia filiali longe a parochiali residente, duos sacerdotes eiusdem idiomatis necessario habere debet, ne animae detrimentum patiantur.

Prouentus huius parrochiae sunt satis boni. Consistunt praccipue in blitis, in frumento, auina et aliis, cum uineae ibidem propter talem regionis situm et aeris temperiem minime esse possint. Abundet etiam lino.

Regio est saxosa, montibus undequaque circumdata. Homines sunt sibi suaeque utilitati ualde dediti, magis student temporalibus quam spiritualibus. Plures Luteranorum more diebus sabbati et quadragesime carnibus uescuntur.

Mores hominum agresti.

In tergo: »Informatio parrochiae Coceuiensis in Carniola del Padre Antonio Giesuita. Die 30. januarii 1629. Congreg. 104.« (ibid. f. 38 v.)

Roviscchia.

Harum trium uero locorum primus ac praecipuus quoad numerum animarum ac sacerdotum est in Croatia infra Zagrabiam in dioecesi Zagrabiensi, in ditione coronae Hungariae, magis distans ab Adriatico mari, quam alia duo, uocatumque Rouiscchia seu Krisevci Metlika seu Monte de Metlink.

Secundus locus est in Carniola in Montibus Metlink, seu nostra lingua Metlicke Gore, qui montes denominantur a Metlika, quod est oppidum paruum in Carniola in ipsius fine, seu extrema parte Croatiam uersus. Hic locus est in dioecesi Aquileiensi in ditione Serenissimi Archiducis Austriae Ferdinandi, in praesenti Romanorum imperatoris, et distat circiter quatour dierum itinere Adriaticum mare uersus a dicto primo loco uocato Rouiscchia in Croatia.

Gomerie.

Tertius locus est in Croatia in dioecesi Modrussiensi (prout frater Raphael[17] asserit) in ditione coronae Hungariae. Huius loci habitatores sunt omnium postremi, qui e sua patria fugientes in hanc regionem (in confinibus Turcarum situatam), uerum et hac de causa a nostris Vskoci nuoi uocantur. Quantum uero distat a Metlika seu a Montibus Metlink, mihi pro nunc compertum non est. Dicat monacus Methodius, qui ibi fuit.

Hique sunt uiciniores Adriatico mari, quam illi alii. Et hic tertius locus uocatur Gomerie.

(Romae, Arch. Prop. fide vol. 70. f. 43r, 43v).

Romae an. 1729. Altera descriptio locorum, ubi Uscochi consederunt.

De Seruianis seu Illyricis christianis hominibus Graeci Ritus in Croatia et Carniola comorantibus informatio.

Tribus praecipue in locis (quantum ego scio) inter se disiunctis ac ualde distantibus Illyricae gentis homines graeci ritus (in tota illa regione nostra lingua Illyrica Vskozi dicti et ipsimet de se ipsis loquentes dicunt: Mismo Valassi i Mi lasski sini, id est: Noi siamo Valachi e figli di Valachi, hinc fit, ut ab aliquibus sint Valachi appellati) habitant, qui uel ipsorum progenitores propter Turcarum tirranidem, quam in christianos sub se degentes seuere exsercent, proprias sedes patriamque suam ab illo possessam desserentes in regiones Croatiae et Carniolae uenerunt sibique domicilia elegerunt.

[17] Rafael Levaković confer.: Arhiv za povjesnicu Jugoslav. X. Romae erat corrector stampae Illyricae; postea aemulabatur episcopatum Marčensem, sed frustra. In fine factus est archiepis. Ochridae.

Harum trium uero (sicuti a pluribus audiui) praecipuus quoad numerum animarum et sacerdotum eiusdem ritus est in Croatia infra Zagrabiam in confinibus Turcarum in ditione coronae Hungariae et in dioecesi Zagrabiensi, ualde longius distat ab Adriatico mari, quam reliqua loca. Verum hi in Croatia habitantes non coniucntim ueluti in ciuitate seu oppido una simul habitant, sed diuersis in locis ac ruribus inter se distantibus.

Inter haec omnia loca ab illis ibidem infra Zagrabiam habitata principalis (sicuti a multis audiui) Rouischhia uocatur. Circumcirca uero sunt ibidem in confinibus plures arces inter se distantes, nostra lingua uocati: Iuanizi, Krissevzi, Kopriunіza, Jurjevaz et alii, apud quos arces (ut audiui) ipsi etiam Vskozi habitant, sed nullibi plures, quam in Rouiscchia.

Alter locus seu illorum domicillium uel sedes est in Montibus Metlink in Carniola in ditione Serenissimi Archiducis Austriae, in dioecesi Aquiliensi (qui montes nostra lingua dicuntur: Metlicke Gore). Metlink enim (nostra lingua: Metlika) est oppidum paruum in confinibus seu extrema parte dictae prouinciae Carniolae et prope fines Croatiae versus meridiem.

Hi, qui in his montibus habitant, praecipuum dominum habent a Principe constititutum, in praesenti est dominus Rudolphus Paradaiser liber baro, uti capitaneus arcis Sichelbergh (nostra lingua Sumberk) in dictis montibus sitae, circa quam sunt ipsi Vskozi habitantes.

Tertius uero locus seu illorum sedes vocatur Gomerie et est in confinibus Turcarum. Huius loci habitatores (ut audiui) sunt omnium nouissimi, qui propter Turcicam tirannidem patriam illam desserentes in hanc regionem uenerunt.

De hoc loco Gomerie interrogandus est Pater F. Raphael et eius socius, qui possunt de illo informationem dare. Si est Gomerie vltra flumen Culpam uersus meridiem, sicuti credo esse, uere est in Croatia, quia dictum flumen Culpa diuidit Carniolam a Croatia — dicat Pater Raphael.

Quam descriptionem sequuntur: »Ego frater Raphael Iouaciuitius Croata, Minoris Obseruantiae, quantum ad dictum locum Gomerie, nil certo scio de Visu, dicere possum de auditu tamen infrascripta haec pono:

Gomerie locum dicunt esse positum in dioecesi Modrusiensi, cuius habitatores, omnes ferme sunt Vskozi, quos et Vlachos nominamus, omnes ritus graeci, quare sese uel ipso hoc plurimum iactant dicentes: Mi smo starouerzi, id est: nos sumus veteris fidei intelligentes graecorum ritum. Nos ipsos a loco, vel fortassis a Montibus Gomircie uocamus quasi Goranes (Gora namque montem significat), sub quo nomine comprehenduntur omnes, qui sparsim a Liz (locus est apud Tarsatum a mari Adriatico distans itinere vnius diei) usque

ad confinia Turcarum per montes (quos aliqui catenam mundi nominant) degunt. Sunt in magno numero idiomatis Illirici stipendiarii milites, maiori er parte Suae Caesareae Maiestatis. In rebus fidei idiotae adeo, vt nec prima rudimenta sciant. Solent pluries in anno ad emendum sale et alia necessaria F l u m e n Sancti Viti (nos Reka nominamus) adire, vti dum Tarsaczi in Monte Beatae Virginis Mariae commorarer, non semel et ipsos et illorum calugeros allocutus sum atque hac ipsa oeccasione ignaros dogmatum fidei vt ipsos, sic illorum curatos agnoui.

S' auertisca qui qualmente parte dalla parola nostra: Skok id est saltus, parte d' alcuni Vskozi, che ueniuano a Segna ad habitare. Li Segnani pigliarono (pochi anni sono) tal nome degli Vskozi. Ne però hanno che fare questi con quelli di Gomerie ò altri.«

In tergo: »Nota de aliquibus rebus, locis et hominibus Croatiae et Carniolae ad Congregationem de Propaganda fide.«

»D i e 13 f e b r u a r i i 1629 C o n g r e g a t i o 105.«

(Romae Arch. Prop. f. Lettere Antiche vol. 70. f. 46r, 46v, 47r).

In congreg. Diei 13 februarii 1629.

33. Referente eodem Revno D. Torniello decretum in praecedenti Congregatione editum pro episcopo Samadriensi ad Vallachos (fol. 229v) montis Feletrii visitatore destinato, Sacra Congregatio censuit: I° quoad parochiam Coceviae, ne in patriarchatus Aquiliensis negotio aliquod partibus praeiudicium inferatur, rogandum esse Imperatorem, ut praesentationem praefati episcopi ad eandem parochiam in Curia Romana facere dignetur, pro habenda a SSmo Domino Nostro eiusdem episcopi institutione. Quod vero ad eius missionem, stetit in decretis ut idem episcopus expediatur, cum titulo Visitatoris Vallachorum in Carniola et Croatia et Slavonia, locis vulgo Rovischia Metlink et praesertim in Monte Feletrio degentium. (Archivio di Prop. Acta vol. 6. f. 229).

Alberti Rengjić litterae, quibus petit episcopatum »Montis Feletrii«.

I.

Romae an. 1629. d. 30. Ianuarii. Fra Albertus Rengjić visitator Apostolicus Montis Feletrii.

Beatissime Pater! Il Vescouo di Samandria humilmente ricorda alla Santità Vostra, che essendo Venuto Monsignore Caraffa, Vescouo d' Auersa, resti scriuer di pigliare informatione da lui, di quanto hauerà tratato coll' Imperatore per mandare l' oratore in quelle parti (come già la Santità Vostra ha terminato nell' Vltima congregatione de propaganda fide), acciò possa mettersi in ordine per uiaggiare per fare qualche profitto in quelle parti per seruitio di Dio e della Santa Chiesa. Sarà riceuuto per gratia della Santità Vostra. Quam Deus et c.

*

In tergo: »Alla Santità di Nostro Signore. Per il Vescouo di Samandria. Supplica, che si piglia informatione da Monsignore Vescouo di Auersa, di quanto sarà restato col' Imperatore circa il mandarlo in quelle parti per seruizio delle anime, acciochè si possa accinger all uiaggio et c.

(Archivio di Propaganda — Lettere Antiche vol. 70 f. 48r).

Die 30. januarii 1629. Congregatio 104. Il Signore Ingoli, che pigli informatione da Monsignore Vescouo d' Auersa.

Die 30. januarii 1629. Congregatio 104. Fuit Congregatio in Palatio Illustrissimi Domini Cardinalis Bandini, cui interfuerunt septem Cardinales, ut ipsemet Bandinus, Capponius, Borgia, Vbaldus, Bentiuolus, S. Sixti et Barberinus et Revmi Dni Cortius et Torniellus et Pater Domenicus, qui attulit scuta 30 Sac. Cong. donata.

Referente eodem Revmo D. Torniello negotium episcopi Samandriensis, Sacra Congregatio considerans, praedictum episcopum non posse amplius in Tauruno vulgo Belgrado residere, et consequenter Romae inutiliter, et cum Sedis Apostolicae gravamine manere, et demum necessarium esse, ut in dicta urbe Belgradi alius constituatur episcopus, qui plurimorum catholicorum in ea parte Ungariae, quae Turcis subiacet, degentium curam gerat, censuit, si SSmo placuerit, oblationem factam ab Imperatore de eo praesentando ad ecclesiam parochialem Coceviae in finibus Croatiae, et in dioecesi Aquiliensi sitam, valoris 2 vel 3 millium florenorum circiter, de jure patronatus, ut asseritur Serenissimae Domus Austriacae, acceptandam esse, et episcopum praedictum de illa esse instituendum, cum vacaverit per translationem parochi ad unam ex capellanis imperialibus, ad ipsamque mitttendum. 2° Eidem episcopo curam Vallachorum montis Feletrii prope dictam parochialem degentium esse committendam, et quia supponitur Vallachos habere quendam episcopum a fel. recorde. Clemente VIII. illis datum nomine Simeonem iam senem, et inhabilem, interim donec maiores informationes habeantur praedictum episcopum expediendum esse cum titulo ac nomine Visitatoris Apostolici praedictorum Vallachorum, ut hoc modo sine cuiusquam iniuria, aut iusta querela, in eorum territorio pontificalia et iurisdictionem episcopalem exercere, ac alia facere possit, quae alii Visitatores Apostolici consueuere. 3° Dispensandum esse cum eodem episcopo, ut dictam parochialem obtinere possit, etiam si linguam theutonicam, cuius usus in ea parochia est, non habeat, ea tamen conditione ut unum vel duos capellanos linguae theutonicae, qui curam animarum exerceant constituere teneatur, assignata eisdem congrua de praedictae parochialis redditibus portione pro eorum sufficienti sustentatione.

Archivio di Propaganda — Acta de Anno 1628.—1629. vol. 6. f. 217r, 217v, 218v).

II.

Romae an. 1629. d. 6. Martii. Fra Albertus Rengjić petit ab Otavio Bandino († 1629.) decano Cardinali sacri collegii, expensas pro itinere in Montes Feletrii.

Illustrissimo e Revmo Signore!

Il Vescouo di Samandria supplicando humilmente arricordia a Vostra Sig. Illma, che douendosi trattare nella Congregatione de propaganda alla presenza di Vostra Sig. Illma per il suo uiatico per andare, doue è stato destinato da Nostro Signore e dalla Sacra Congregatione, resti scriuer d' esserli fauoreuole, acciochè sopragiungendo l' altre espedizioni, che s' aspettano, possa(senz' altro impedimento) porsi in uiaggio destinato.

Apresso a questo fa intender a Vostra Signoria Illma, che notabilmente patisce non hauendo con che sostentarsi, che già la supplica resti scriuer a farle dare quel poco, che è decorso della sua ordinaria prouisione da S. Giouanni di Natale in qua, acciò non sta astretto d' impegnare quel poco, chi gli resta per sostentarsi (anco parcamente). Poichè la parte della prouisione, che le fu data per S. Giouanni di Natale, era già spesa quasi tutta de preterito, con la quale gli ha bisognato sodisfare, a chi si doueua. Confida l' oratore nella Sua gran charità, con la quale sempre l' ha fauorito e pregerà il Signore per la Sua salute. Vt Deus et c.

In tergo: »Illmo, Illmo e Revmo S. Cardinale Bandino. Per Vescouo di Samandria.

Num. 19. die 6. Martii 1629. Congregatio 206. Sacra Congregatio episcopo Samadriensi, uisitatori Apostolico ad Vallachos Montis Feletrii destinato decreuit scuta centum quinquaginta monetarum pro uiatico.

(Archivio di Propaganda — Lettere Antiche vol. 389. fol. 63r, 63v).

Tam in uisitatione Vallachorum, quam in administratione parochiae Coceuiae ei ab Imperatore destinatae, Sacra Congregatio censuit annuendum esse oratoris petitioni.« (Ibid. vol. 389. fol. 108v).

Secretarius Ingoli addidit: Fra Albertum Rengjić secum portare debet 12 doctrinas cardinalis Bellarmini et alios 12 libellos prodigia ... inscriptos.« (Ibid. fol. 109v).

III.

Romae an. 1629. d. 6. Aprilis. Alberti Rengjić litterae ad Franciscum Ingoli.

Molto Illustre e Reuerendo Padrone!

Trouai il breue, che s' era smarito col fauore di S. Antonio di Padua la, doue questi giorni adietro l' haueuo anco cercato. Sit no-

men Domino che piu, Vostra Signoria non si pigli fistidio d' altra copia. Se io deurò andare in Virtù della lettera del Nuntio (e per quello, che s' aspetta dall' Imbasciatore Sauelli le lettere appresso), Vostra S. facia domane nella Congregatione, che passi il mandato per pigliare il Viatico destinato, acciò con quello io possa disporre de necessariis. Sine quibus non. Tra tanto Iddio ci agiuterà, purchè sia lontano da questa aria.

La facoltà, che haueuo a pigliar frati per seruizio da quei paesi, non è nel breue, a solo in Vna lettera del Generale de frati, che perciò adesso non mi torna comodo a cercarla dalli stessi frati per diuersi rispetti.

Questo, che desidero hora per quello Padre Theologo e predicatore, uorrei uenisse da più alta mano.

Che perciò prego V. Sig., ne facci parola domani in Congregatione col. Sig. Cardinale B a n d i n o, acciò mi sia concessa per essermi di molto bisogno. Ad ogni modo bisognerà anco far capo dalli frati Superiore. Me sarà con ordine di Sinori Cardinali, acciò io posso scriuer al P. che si tratenga. Quel è benissimo conosciuto da tutti li Superiori. Con che fine le bacio le mani. Da casa il di 6. Aprille 1629. Di V. Sin. molto Illustre e Revma seruo obligatissimo Fra Alberto Vescouo di Samandria.

(Ibid. Lettere Antiche v. 389. f. 240).

In tergo: »A molto Illustre e Reuerendo Signore Francesco Ingoli.

Douendo partire per la sua uisita di Vallachi e per la parochia di Monte Feletrio,, supplica, che si ordina al commissario generale di min. obseruanti, che li dia un padre della sua religione, che sia theologo per potersene di esso seruire.

Num. 22. Die 7. Aprilis 1629. Congregatio 108. Petenti F. Alberto, episcopo Samadriensi, mandare commessario generali ordinis min. de obseruiantia, ut ei aliquem fratrem theologum assignat, cuius opera uti possit.

IV.

Romae an. 1629. d. 30. Aprilis. Rengjić certiorem facit Ingoli se iter fecere in Kočevje et Žumberak.

Molto Illustre e Reuerendo Padrone!

Cercando e dimandando alla fine ho trouato il nome del piouano o parochiano già di Coceuiae; si chiama (Stephanus Turgetich), che perciò il Sig. Feliciano potrà proueder con tutti li termini necessarii nel fare le bolle. Si potrà anco stare e vedere, in che forma espedirà il Sig. Principe Sauelli quelle, che ha in mano di quel prete. Et sic de similibus erit iuditium. Ma io uorrei, che il mio ritorno le trouasse fatte, che non douendo ne potrendo andar senza

quelle (nisi aliud obstet) possa attendere ad altre cose mie per non abusare il tempo.

Questa mattina parto. Non so, quando saremo in ritorno.

Veda ancora, se occorre qualche altra espeditione per mio conto nella detta Congregatione.

E per fine le bacio le mani. Da Casa il di 30. Aprile 1629. Di V. S. Molto Illustre e Revma Seruo aff.

(Ibid. Lettere Antiche vol. 389. fol. 240r).

In tergo: »Al molto Illustre e Reuerendo Signore osseruatissimo Signore Francesco Ingoli (Ibid. fol. 241v).

Romae an. 1629. De fructu ex Visitatione Revmi Samandriae apud Illyricam gentem Graeci ritus in Croatia et alibi nascituro Informatio.

Fructus, qui ex laboribus a Revmo Samadriensi pro gloria Dei faciendis et ex ipsius uisitatione diuina fauente gratia apud Illyricam gentem graeci ritus in Croatia Carniolaque habitantem facienda nasciturus est, in hoc (ultra doctrinam uerbo et exemplo) praecipue consistent, ut facta personaliter accurata et diligenti uisitatione et inquisitione omnium, quae suae conscientiae bene nota sunt, iuxta formam ei pro instructione datam clare, expresse ac distincte describat omnes illorum christianorum salutis media, necessitates periculaque atque errores fidei, in quibus uersantur simulque ea media ac remedia notet proponatque, quibus illorum saluti facillime subueniri possit. Quae omnia sic adaptata ac descripta maiori qua poterit diligentia atque efficacia ex corde, Summo Pontifici, Christi in terris Vicario, in scriptis referat et quasi ob oculos ponat et ueluti in tabula quadam coloribus expressam imaginem repraesentat, qui deinde pro sua persona a Deo sibi data ac demandata cura ac sollicitudine erga totius Christianitatis gregem .... plures ministros horum Christianorum uberrime prouidebit.

Hoc uero nullus unquam hucusque apud hos Christianos Gorenses (ex quo propriam patriam in Turcico dominio sitam deserentes in ditionem christiani chatolicique Principis habitare uenerunt) fecit aut attentauit illorumque salutem procurauit.

Qui fabricam construere desiderat, prius de fundamento cogitet necesse est. Hoc illorum christianorum salutis fundamentum, hoc illorum cum catholica ecclesia eiusque capite Christi Vicario vnionis principium. Et eo migis hoc faciendum est, quandoquidem hoc idem ipse saecularis Princeps, piisimus Imperator summopere desiderat, vltroque offert, ampliusque praebet.

Si ad salutem animarum procurandam et pro infidelium scismaticorumque conuersione tot missiones fiunt ad ultimas terrae partes, ad orientis et occidentis plagas, ad Japonias insulas, ad Chinesum regnum, in Ethiopia et Persia, ad quas terrae partes aliquando duorum, aliquando vero vix trium annorum nauigatione percurritur,

quomodo permittimus seu permittemus nos tot millia animarum hic tam prope, fere domi (ut ita dicam) ante ianua Vrbis vltra Adriaticum mare in ditione piissimi ac religiosissimi Principis, Romanorum Imperatoris Ferdinando — in tenebris, ignorantiae ac ueritatis lumine perire? ... et haec uisitatio necessario facienda est... illorum salutis fundamentum dependet.

(Arch. S. C. De Prop. fide: II. Lettere di Germania e di Bosnia 1629. vol. 70. f. 49r, 49v).

In tergo: »De utilitate futura ex uisitatione apud Illiricos Graeci ritus in Croatia et Carniola. Die 13. Februarii 1629. Congregatio 105.« (ibid. fol. 78v).

Viennae an. 1628. 4. Novembris. Nuntius Apostolicus Ioan. Bapt. Palotto refert Cardinali Berberino Antonio de Alberto Rengjić, »destinato alla cura Parochiale di Monte Feltrio«.

Mi resto di significare a Vostra S. Illa in risposta delle lettere di 8. di Ottobre, quanto a Monsignore Vescouo di Samandria destinato alla cura della Chiesa Parochiale di Monte Feltrio con disegno, che possa far le funtioni episcopali per li Vallachi, che si trouano uerso quelle parti. Che da Monsignore Vescouo di Auersa mi fu detto esser negotio aggiustato con Sua Maiestà e questi suoi Ministri, e quando Monsignore Vescouo di Samandria uenisse, non haurebbe dificoltà. (Ibid. Lettere Antiche vol. 70. fol. 52r).

In tergo (ibid. fol. 52v): »Vienna 4. Nouembre 1628. Il Nuntio Palotto. Che il suo predecessore gl' ha detto, che il negotio di Vescouo di Samandria circa la curata di Coceuia nel Monte Feletrio e talmente aggiustato con Sua Maiestà, che non ui resta alcuna dificoltà Die 30. januarii 1629. Congregatio 104«.

Bilješke iz bogoslovsko-filozofske literature.

S područja filozofije.

Prvi tomistički kongres.

(De primo Congressu Thomistico.)

Kao aktivni učesnik ovog kongresa, ustežem se od kritičkog prikaza o načinu i vrijednosti pojedinih rasprava, i o naučnom rezultatu čitavog kongresa. Bez naročitog komentara, kongresu daju značajno obilježje već neka imena prisutnih aktivnih članova, a teme koje okviruju kongresno raspravljanje, same sobom dovoljno dokazuju, kako se u tomističkim krugovima svestrano vodi računa o savremenim filozofijskim problemima.

Organizirao je kongres S. Talamo, tajnik rimske Akademije s. Tome, i prof. Gregoriane P. Geny; upravljao je L. Janssens, O. S. B., ep. tit. Bethsaid. Od učesnika su: Gredt, Garrigon-Lagrange, Hugon, de la Taille, Pelzer, Lanna, Maréchal, Noël, Munnynck, Przywara, Schaaf, Fröbes, Lehman, Mandonnet, Grabmann, Gemelli i t. d.

Teme su raspravljane (u diskusiji) ovim redom:

Conventus primus: Fer. IV, d. 15 Aprilis, mane.

R.mus D. Salv. Talamo, Secret. Acad. Rom. S. Thomae: Oratio inauguralis.

R. P. Carol Boyer, S. I. (Univ. Gregor.): De problematis critici positione et solutione.

R. D. Vedastus Rabeau, (Univ. Lublin): Sur l'activité constructrice de l'intelligence.

R. D. Leo Noël, (Univ. Lovan): Comment poser le problème de la connaissance.

Conventus secundus: Fer. IV, d. 15 Aprilis, vespere.

R. P. Paul. Geny, S. I. (Univ. Gregor.): De ratione problematis critici solvendi.

R. D. Steph. Zimmermann (Univ. Zagreb.): De problemate epistemologico.

R. P. Marian. Cordovani, O. P. (Univ. Mediolan): Conceptus veritatis iuxta idealismum italicum.

Conventus tertius: Fer. V. d. 16 Aprilis, mane.

R.mus D. Ugo Bonamartini, (Romae): De iudicio et veritate.

R. D. Krzesinski (Univ. Varsav): Il problema dell'oggettività nel criticismo kantiano e nella filosofia neo-scolastica.

R. D. H. Dehove (Univ. cath. Insulensis): La Psychophysique et la théorie thomiste de la connaissance.

Conventus quartus: Fer. V, d. 16 Aprilis, vespere.

R. P. Reginald Garrigou-Lagrange, O. P. (Coll. Angelic.): Applicationes tum physicae tum metaphysicae doctrinae de potentia et actu iuxta S. Thomam.

Cl. D. Ioachim. Sestili (Romae): De obiectiva ratione potentiae et actus in ordine ad unum ens per se constituendum.

R. P. Maur. de la Taille, S. I. (Univ. Gregor): Cur actus purus sit, in sua quisque ratione, unus dumtaxat et summus.

Conventus quintus: Fer. VI, d. 17 Aprilis, mane.

R. D. Ioann. Ude (Univ. Graecens): Utrum, stante principio causalitatis, corpus primi hominis originem habere potuerit a bruto.

R.mus D. Amat. Masnovo (Univ. cath. Mediolan): De via motus ad demonstrandum Deum esse apud Aquinatem.

R. P. Petrus Hoenen, S. I. (Univ. Gregor): De valore theoriarum physicarum.

Conventus sextus: Fer. VI, d. 17 Aprilis, vespere.

R. P. M. P. de Munnynck, O. P. (Univ. Friburg. Helv.): Utrum hylemorphismus cum placitis physicorum recentiorum componi possit.

R. P. I. Mac. Williams, S. I. (Univ. S. Ludovici Missourian): De discontinuitate materiae.

Cl. D. Thomas Greenwood, M. A. Ph. D.: L'adaptation de la géométrie au monde sensible.

Conventus septimus: Sabb., d. 18 Aprilis, mane.

R. P. Joseph. Gredt, O. S. B. (Coll. internat. S. Anselmi): De theoria Relativitatis.

Cl. D. Franc. Warrain (Soc. thom. Paris): Critique de la théorie de la Relativité de l'espace et du temps.

R. P. Emman. Barbado, O. P. (Coll. Angelic): De habitudine Psycologiae rationalis ad experimentalem.

Conventus octavus: Sabb., d. 18 Aprilis, vespere.

R.mus D. Andreas Cappellazzi (Semin. Cremens): S. Tommaso e le vicende della Filosofia.

R. P. Marian. Maggiolo, O. P. (Stud. theol. Chierens) Il dottorato cattolico.

R. P. Marian. Cordovani, O. P. (Univ. cath. Mediolan): Votum Congressis proponendum.

Conventus nonus: Fer. II, d. 20 Aprilis, mane.

(Proponentur Communicationes, post programma editum allatae.)

Conventus decimus et ultimus (publicus): Fer. II, d. 20 Aprilis, vespere.

R. P. Joseph. Le Rohellec, C. Sp. S. (Semin. Gall. Romae): De actis in Congressu summaria relatio.

Ex.mus D. Laurent. Janssens, O. S. B., episc. Bethsaid: Quid sit, in praesenti rerum conditione, philosophiae thomisticae praestandum.

U zastupanju naše HBA određen je bio za referenta Dr. Zimmermann. Uvodno donosimo shemu njegova referata (iza koga je slijedila diskusija).

Iz Dogmatike.

L. Garriguet, La Vierge Marie — Sa prédestination. Sa dignité. — Ses privilèges. — Son rôle. — Ses vertus. — Ses mérites. — Sa gloire. — Son intercession. — Son culte. Cinquième édition. Paris, Pierre Téqui.

Finis libri, non est, sicut monet auctor in praefatione, nova explorare, sed jam explorata, succincte, integre, clare proponere et exponere. Hunc finem auctor plene assecutus est. Propterea hoc opus omnibus, qui de his rebus recte sentire et alios recte instruere voluerint, non ultimo loco sane praedicatoribus, valde commendandus. Invenient ibi totam Mariologiam, materiam sat aplam, sicut ipse titulus indicat, optime tractatam. Numerus editionum hic est valoris indicium.

Ad editiones sequntes, quae certe necessariae erunt, perpoliendas aliqua nobis proponenda esse videntur:

Bonum esset, fontes saepius accuratius indicare. Ita v. g. p. 77 ad verba Liturgiae non minus nota indicatur tantum Lit. (Liturgia). — P. 46 dicitur titulus Deipara, Θεοτόκος, etiam apud Dionysium Alex. inveniri et remittitur lector ad Petavium; sed Petavius ibi provocat ad Epistolam ad Paulum Samosatenum, quae non est opus Dionysii genuinum. — Ille Tractatus de Conceptione B. M. V., quo immaculata conceptio praeclare defenditur, attribuitur (p. 162.) s. Anselmo, sed alii ei hoc opus abjudicant. Vide quae hac de re disseruntur apud Migne P. L. 40.—2. — Si dicitur (p. 85 et 171) Joachim et Annam fuisse parentes Mariae, bonum esset adnotare,

hoc saltem de Joachim non esse ita certum.[1] Valde enim probabile est, genealogiam Christi apud Lucam 3 esse genealogiam Mariae (Vogt, Biblische Studien Bd XII Heft 2; Heer, Biblische Studien XV Heft 1 und 2), et tunc pater Mariae fuit Heli. — Illud Ambrosio attributum »Decuit Virginem ea puritate nitere qua major sub Deo nequeat intelligi« (p. 138) non inveni in loco indicato (Inst. Virginum c 7); dubito, utrum omnino sit dictum hujus doctoris.

Inter relationes, quae habentur inter Mariam et Christum, cum pluribus modernis auctor tantum assignat illam maternitatis. Bonum esset dicere, Mariam esse etiam spiritualiter sponsam Christi, id quod patres tam saepe docent. Est enim, sicut ipse auctor saepius habet, sponsa Cantici canticorum; sed sponsus Cantici certe est Christus. Ergo... Est etiam secunda Eva, adjutorium simile secundi Adami, qui est Christus; ergo... Illa relatio sponsae, sponsae unicae (quia Ecclesia non est alia sponsa, sed in ratione sponsae Mariae adjungitur; est Ecclesia quasi Maria ampliata) potuit auctori saepius inservire. V. g. vult ostendere Mariam esse nostram reginam, nostram Dominam; dicit: »Elle a acquis des droits sur toutes les créatures lorsqu'elle en a acquis sur le Créateur; son Fils la fait participer à son empire et avec lui elle règne sur la nature entière« (p. 62). Sed habetne reapse mater regis talia iura, si filius est adultus? Melius ante 8 saecula Aelredus abbas: »Domina nostra est. Sponsa enim Domini nostri, Domina nostra est; sponsa regis nostri, regina nostra; ideo serviamus illi« (Sermo 20; ML 195, 323 s). Tenet auctor, et plene ei consentimus, Mariam etiam nunc esse mediatricem omnis gratiae. Sed potest quis objicere: Ecclesia est sponsa Christi, et relinquet etiam Christus matrem, ut sponsae adhaereat; mediabit igitur vitam per Ecclesiam, non per Mariam. Responsum peremptorium non erit nisi: Maria primo est et manet sponsa, et Ecclesia ei ita adjungitur, ut semper Maria primas partes teneat. Est primo sponsa, quia mater. Sed ejus maternitas est quasi pars dignitatis sponsae; est enim a Verbo assumpta ut adjutorium simile ad totum opus redemptionis, et ideo assumpta etiam ut mater. Auctor vocat, sicut nunc temporis usitatum est, Mariam sponsam Spiritus S. Sed hoc minus bonum. Sponsus enim debet esse pater prolis, sicut sponsa mater. Ja vero Spiritus Sanctus neque est pater Christi, neque dicitur pater noster. Ideoque non habet proprie relationem matrimonialem ad Mariam neque in incarnatione neque in transmissione vitae gratiae ad nos. Est autem in transmissione vitae ad nos Christus vere pater noster spiritualis, sicut Maria mater. Propria relatio Mariae ad Spirirtum S. est, ut sit ejus templum, ejus vas; est Spiritus S. quasi anima Mariae, eam implens et vivificans, sicut est anima Ecclesiae.

---

[1] Non est putandum habere hac de re certam traditionem. Dicit Petrus Damiani: »Nonnulli autem, dum plus sapere quam oporteat sapere gestiunt, quis Pater, vel quae mater beatae Mariae fuerit, studio superfluae curiositatis inquirunt« (Sermo 44; ML 144, 754 B).

Iz moralnog bogoslovlja.

Noldinovi dokazi za probabilizam.

U časopisu Divus Thomas (3. Band I. Heft, März 1925) ocjenjuje D. Prümmer O. P. prvi svezak 17. izdanja Noldinovog djela: Summa theologiae moralis.[1] Tom se prilikom naročito zaustavlja kod Noldinovog izlaganja moralnih sistema, pa napose traži, da u novom izdanju čitav ovaj odsjek izađe popravljen.[2] Za probabilizam u onakovom izloženom načinu, kako je i u ovom najnovijem izdanju zadržan, nema D. Prümmer, čini se, pohvalne riječi. Izlazi, šta više, da se Noldinu uopće nije posrećilo dokazati svoju tezu o probabilizmu. D. Prümmer jednom napadnom lahkoćom osporava dokaznu snagu svima argumentima, što ih Noldin u potkrepu svoje teze navodi.

D. Prümmer O. P. je tek u ovom izdanju Noldinovog djela ušao u nj kao zastupnik 7. moralnog sistema »compensationis«. Ne gledeći dakle na njegovo zasebno mišljenje u ovoj stvari, koje se oslanja na Mamiera i Pottona, ipak začuđuje, kolikom neskrupuloznošću P. zabacuje Noldinove dokaze za probabilizam!

Za prvi dokaz (lex dubia non obligat, atqui lex contra quam habetur vera et solida probabilitas, est vere dubia; ergo) veli: »Offenbar ist das weder ein richtiger Syllogismus noch ein richtiger Beweis«.[3] I više ništa!

Kod drugog dokaza (ex auctoritate) tvrdi, da većina bogoslova nije u svako doba stajala za probabilizam. »Das heisst nun doch den geschichtlichen Tatsachen Gewalt Antun.«[4]

Za treći dokaz (ex approbatione ecclesiae) veli: »Wer die Entscheidungen obiger vier Päpste (Alexander VII., Innocenz XI., Clemens XI. und Clemens XIII.) besonders aber Clemens XIII. kennt, kommt eher zu der Ausicht des Tübinger Moralprofessor Ant. Koch, der schreibt: Rom hat den Probabilismus nicht verurteilt, aber die Lehre von der opinio probabilior sichtlich begünstigt«.[5]

Proti ovom umovanju P. Prümmera valja utvrditi, da se Noldinovi dokazi za probabilističku tezu ne obaraju jednom kratkom opaskom, nego samo dobro fundiranim protudokazima. Ono što P. navodi za treći dokaz, može da stoji, za spomenute 4 pape, a da ipak ne umanji očitu priklonost Rima tezi probabilističkoj. Naročito to vrijedi za onaj period, kad je na dokaze i protudokaze za jedan ili

---

[1] H. Noldin S. I.: De principiis theologiae moralis Ed. XVII. quam recognovit et emendavit A. Schmitt S. I. theol. moralis prorf. in univers. oenipontana. Oeniponte 1924. (Fel. Rauch).

[2] N. n. mj. str. 105.

[3] N. n. mj. str. 104.

[4] Ibidem.

[5] N. n. mj. str. 105. (Deutsche Literarturzeitung 3. Sept. 1904.).

drugi moralni sistem gledano s više objektivnosti, s potrebnom udaljenosti, a s manje temperamenta.

Drugi se dokaz, jer je historički može samo historičkim navodima pobiti. Očito ni P. Prümmer ne misli, da je to učinjeno neverificirarnom konstalacijom, da Bartolomej Medina O. P. (1577) sâm svoju probabilističku nauku zove novom!

Što se pak tiče prvog dokaza, to se njegovoj logičkoj ispravnosti i nužnoj konsekvenciji ne da izbjeći nikakovim navlačenjem na stranu. I ako je u prvom redu po sebi jasno, da samo nedvojbeno spoznati zakon veže čovječju volju, valja kao tome jednako uzeti, da nam valja stajati uz zakon i ondje, gdje doduše nema te sasvijem izvjesne sigurnosti, nego je vjerojatnost u najvećem stupnju. Ono, što zovemo opinio probabilissima ili notabiliter probabilior. Za praktički život potpuno iščezava ona strogo tražena diferencija, koja ovakovo mišljenje razlikuje od sasvijem izvjesnoga. Ta je diferencija doista jedva zamjetljiva, praktički dakle tolika, kao da je i nema. Zato je opinio probabitissima ili notabiliter prcbabilior isto što i moraliter ili practice certa.

Noldinu je dosta, da je logički nepobitno: samo sigurno spoznati zakon veže volju čovjekovu. Gdje dakle nema te sigurnosti, nadvlađuje sloboda. A sigurnost je uzdrmana, čim je za slobodnu interpretaciju izvjesno i solidno obrazloženo jedno mišljenje.

Po našim bogoslovskim učilištima slušalo je naše svećenstvo učitelje, koji su u većini zauzimali isto stanovište u ovom pitanju, kako ga eto u 17 izdanja zastupa glasoviti, sada već pokojni, insbruški profesor P. Noldini. Kako su kroz sve duge semestre njegovog plodnog naučavanja mogli ovi argumenti da brane tezu o probabilizmu, tako je jednako mogu da brane i danas.

Ljetopisne bilješke.

Žderić o. Filip.
(1680.—1740.)

Žderić o. Filip rođen u Rogotinu 1680., stupi u franjevački red u Zaostrog, 5. XII. 1714. Nakon godinu kušnje bi poslan u Genovu, da uči filozofiju. Kada je svršio nauke u Italiji, povrati se u Zaostrog, kamo je čitav život ostao, izvan što je bio predsjednikom na Sućurju od 25. VII. 1733. do 17. XII. 1734. U Zaostrogu je učiteljevao od 7. XII. 1723. do 24. VI. 1728., te opet 1734., Bijaše vikarom od 20. V. 1730. do 24. VIII. 1732., a starješinom 3. VI. 1736. do 22. VII. 1738. Umrije, 24. VIII. 1740. u 60. godini života.

Kao učenik filozofije u Genovi pod nadzorom o. Josipa de Planis, svojeg učitelja počeo je pisati prvu knjigu »Summularum«, 4. IV. 1717. Format 22×16 cm. Rukopis se čuva o zaostroškom arhivu. U predgovoru ističe, kako je mučno svaku stvar naučiti, pa i filozofiju, stoga treba se njoj posvetiti. Ona ispituje tri umna dje-

Recenzije.

J. P. Steffes, Religionsphilosophie. Kao IX. sv. veoma uvažene kolekcije »Philosophische Handbibliothek« (Kösel i Pustet, 1925.) izašla je *ova u katoličkoj literaturi* prva filozofija religije. Dakako prva u izvjesnom smislu. Po autorovoj namjeri i sadržajnom opsegu ovaj priručnik obuhvata osnovna ili najopćenitija pitanja i smjerove rješavanja upogled religije kao psihičke pojave, uvodeći tako u radne metode na današnjoj *naučnoj* visini i pružajući sustavnu orijentaciju u filozofsko-kritičkom ispitivanju religije. Ne samo Steffes, nego su i mnogi drugi naši naučni radnici dosad već izdali više *znatnih i ako fragmentarnih* priloga sa područja rel. filozofije; sustavno je (s katol. stajališta) prvi pokušaj izveo Wunderle (»Grundzüge der Religionsphilosophie« Padeborn, *2. izd. 1924.*). Ali njegovo se djelo još tijesno oslanja na ostale filoz. nauke (psihologiju, teodiceju, noetiku), dočim je Steffes strogo metodički izabrao materijal, koji spada upravo u djelokrug religijske filozofije. On je prvi, koji u skladu sa tomističkom filozofijom sustavno i *metodički* obrađuje religiju u njezinoj fenomenološkoj cjelini.

Pa jer se tomistička filozofija na ovoj grani otpočima pomlađivati, ispunjajući jednu znatnu prazninu, *koju su dosad bez uspjeha nastojale* da ispune teodiceja i apologetika — osobito je važno, da skrenemo pažnju ovom prvenačkom djelu.

Z a d a t a k rel. filozofije određuje autor u savezu sa fizičkim smjerovima filozofiranja uopće (str. 24. sl.). [Uzgredice pripominjem, da *mi se čini suvišnim neotomističku* filozofiju označiti kao »dijalektički«-neotomističku; jer premda naša filozofija u svima svojim granama kultivira metode logičkih operacija — to je upravo najdublji raison za njezin *opstanak! — ipak se ne bi moglo* bez ograde ustvrditi, da je odnemaren »intuitivno fenomenološki i kriticistički momenat« (25.): on je oduvijek dolazio do uvaženja naročito na području empiričke psihologije, pa tako se i sada primijenjuje u filozifiji religije. Pristupajući religijskom području, treba da preciziramo sam predmet istraživanja. Ne radi se o pojedinačnoj religijskoj formi iz historije, nego treba pripraviti (sondirati) i prikazati sav onaj *materijal, po kojemu smo kadri* uočiti samu bitnost empiričke religije. Za tim treba upoznati općene religijske funkcije, proučiti uzroke i uvjete njihova postanka i razvitka, te *odrediti zakone i norme, otkriti* istinu i zabludu. Prema tome je zadatak relig. filozofije, da nam (u I. dijelu) poda empirički materijal ili opis religijske zazbiljnosti (objektivnih činjenica, za tim (u II. dijelu) da u noetičkom i metafizičkom smislu preispita istinitost metafizički određene religije (quaestis juris!) i napokon (u III. dijelu) da objasni odnos religije sa kulturno-socijalnim životom (27).

Samo neke primjedbe na I. (*fenomenološki*) dio, koji ima da posluži kao polazna baza za pravu filozofiju t. j. za istraživanje metaf. opravdanosti religije.

Nakon objašnjenog pojma religije, autor se pita odmah za njezin p o s t a n a k. U riješavanju tog pitanja pozvao se na etnologiju, te u bit religije (*nota bene: kako nam historijski predleži!*) stavio s h v a ć a n j e

osobnog Boga (str. 42.), a neposredno iza toga kritički raspravlja o postanku upravo takovog (= monoteističkog!) shvaćanja sadržana u religiji. — Na ovo pitanje nadovezuje temu o ramifikaciji (polimorfiji) religije — i sad napokon dolazi psihoanalitičko eruiranje »osobnog Boga« iz elementarne uzajamnosti (Wechselverkehr), koja karakteriše religijsku svijest (67). — [Motivi religioznosti završuju ovaj »fenomenološki« traktat.]

Držim da nije trebalo iznajprije preći na etnologiju, niti spoznajnoteoretski (kritički) objašnjavati mogućnost teističkog shvaćanja. Tek na temelju psihološke analize religijske elementarne (najopćenije određene) svijesti dopušteno je bit (bivstvo) religije adekvatno koncipirati u monoteističkom smislu, t. j. »osobnog Boga« staviti u religijsku svijest. Kad se psihološki sazna, da je i osobni Bog konstitutivni elemenat religije t. j. da religija po samoj svojoj psihičkoj naravi (i bez obzira na etnološki materijal) sadržaje takove elemente, koji iskazuju relaciju s osobnim apsolutnim Bićem — sada tek možemo pitanje o postanku religije svesti na ideju o Bogu.

Autor uzima »fenomenologiju« u najširem smislu, kao deskripciju objektivnih činjenica i njihovih uvjeta, ali je pri tom najvažnija psihoanalitička metoda, koju nije dovoljno izrabio (isp. str. 69. sl.) Relacija s osobnim Bogom jest psihički fundirana (ne samo objektivno metafizički), i do nje je trebalo doći analizom svijesti. **Z.**

Misli velikih umova o Bogu i vjeri. Prema Deimelu i drugim piscima sabrao i na hrvatski preveo dr. Petar Čule. Mostar. Hrvatska tiskara F. P. 1925. U 8⁰ str. 136. Cijena Din. 14.—.

Ova knjiga je jedno od izdanja, koja izlaze u Mostaru pod natpisom »Savremena pitanja«. Sadržaj joj je ovaj: Poslije predgovora dolazi sedam naslova, u kojima se nižu misli: 1. o spoznaji istine; 2. o filozofiji; 3. o postanku Božjemu; 4. o Bogu; 5. o religiji; 6. o Božjoj objavi vjere; 7. o vjeri i znanosti.

Držimo, da pisac u izboru sabranih misli nije bio dosta sretan. Pa zato uz mnoge dobre misli ima tu i takovih, za koje bi bolje bilo da su izostavljene, jer čitalac, ako nije u vjerski nauk valjano upućen i u njemu postojan, može se od njih samo smutiti. Takova je na pr. ova Schellingova na strani 53.: »Filozofija mitologije dokazuje, da trojstvo božanskih potencija (osoba) sačinjava vrelo, iz kojega su potekle religijozne predodžbe svih nama poznatih i bar donekle spomena vrijednih naroda«. Zar dakle i naše kršćansko Trojstvo Božje, koje nam je objavio Isus Krist, jest plod te Schellingove mitologije?

Dodajemo, da bi knjiga ove vrste imala čitaoca dignuti i ugrijati; no ova ne će učiniti ni jedno ni drugo, a to radi lošega izbora misli, od kojih su neke u istinu puste i prazne.

Na strani 14. piše pisac »saglasan«, a na strani 17. »suglasje«. Ili je dobro jedno ili drugo, oboje biti ne može. Dobro je reći i napisati samo **su**glasan i **su**glasje, kako to svjedoči Ivekovićev i Brozov rječnik hrvatskoga jezika.

Isto tako Iveković i Broz imadu u svojem rječniku suvremenik a ne savremenik, te prema tome dobro je reći i napisati **su**vremen a nipošto **sa**vremeni.

J. V.

Die katholische Kirche, die wahre Kirche Christi. Von Dr. Simon Weber, Domkapitular. Zweite, verbesserte Auflage 8⁰ (IV u. 118 S.) Freiburg i. Br. 1925. Herder. Kant. M. 2.

Kako uspješno djelovanje Crkve, po kojoj ljudstvo treba da bude jedna Božja obitelj, nužno zavisi od njezina postanja, zato posve dobro kaže pisac: »Hoće li katolička crkva, da je ljudi priznaju za ono, što ona sama o sebi izjavljuje: Božji zavod za spasenje na zemlji, posrednica božanske istine i milosti za svrhunaravni vjerski život, vodilica k nebeskomu cilju: onda ona mora biti utemeljena i opunomoćena od onoga, koji je ispunio svrhunaravnu objavu istine i ljudima stekao dar božanske milosti, naime od Boga-Čovjeka Isusa Krista«.

Tu je veliku čast pisac katoličkoj crkvi u jedanaest glava zaista neoborivim dokazima i utvrdio, pa je na koncu mogao ponosno reći, da »se o božanstvenosti katoličke crkve kao jedine prave Kristove crkve ne može posumnjati«, te da je ona »put k Bogu«.

U svojem dokazivanju ide pisac sigurnim putem, jer da dokaže božanstvenost katoličke crkve, poglavito svraća on svoju pažnju na to, da jasno pokaže, kako je svećenički stalež i papinski primat božanska ustanova, a to jedno i drugo nalazi se samo u katoličkoj crkvi, koja se razlikuje svećeničkim staležom od protestantskih vjerskih zajednica, a priznavanjem papinskoga primata od istočnih.

Dokazavši pisac, da je katolička crkva djelo Božje, mogao je također o odnošaju države prema njoj po istini reći: »Prema pojedincima može i mora država ugled vjere štititi od gruboga povređivanja; no ugled vjere po sebi počiva na dubljem temelju, pa tako malo može imati svoj izvor u državi, da naprotiv i ona sama mora svoj ugled podupirati i učvršćivati vjerom«.

Knjiga je napisana znanstveo, no opet sasvim pučkim načinom, te se može preporučiti i svećenicima i svjetovnjacima, koji žele u lijepom i laganom obliku upoznati sva odličja prave Kristove crkve.

J. V.

P. Lutger Leonard O. S. B. **Die Klösterliche Tagesordnung.** Kösel-Pustet Regensburg 1924. 586.

U prvom dijelu ove praktične knjižice pruža pisac praktičnu, solidnu i jednostavnu pouku, kako će t. zv. braća u redovničkim družbama i časne sestre u pravom duhu obavljati dnevne vježbe svoga svetoga staleža. U drugom se dijelu nalazi veliki izbor molitava. Preporučujemo naročito onim svećenicima, koji vode duhovnu pastvu časnih sestara.

Dr. **D. K.**

Handbuch der Mystik. Von August Poulain S. J. Frei Wiedergabe. Zweite und dritte, gekürzte Auflage. (3—5 Tausend) (Aszetische Bibliothek). 12⁰ (XXIV u. 564 S.) Freiburg i. Br. 1925, Herder. Zl. m. 6.50; vezano u platno zl. m. 8.—.

Ovaj će pokraćeni Poulainov priručnik, u prijevodu nekadanjeg spirituala i rektora Germanicuma, koji u svojoj čednosti i ne spominje svoga imena, veoma dobro poslužiti svima, koji traže razjašnjenja u pitanjima katoličke mistike. Danas se sve više širi krugovi zanimaju i bave mistikom, pa i oni, koji su se otuđili kršćanstvu i koji traže u mješavini indijske i kršćanske mistike kao neki surogat za vjeru. A mi-

stička su stanja i pojave izvanredni i rijetki dar Božji, kojemu prethodi valjan kršćanski život i kršćanska ascesa. Dobro ćemo činiti, budemo li i svjetovni i redovnički kler, pa donekle i izobražene svjetovnjake, i ponešto inteligentnije redovnice upoznali s mistikom, no vodeći uvijek računa o tom, da mistika nije ni izdaleka istovjetna s mističkim životom, te da poznavanje mistike pretpostavlja poznavanje asceze, koja je za sve kršćane, prema njihovu staležu, pa da konačno mistika ne može nadomjestiti ascezu.

Dr. **D. K.**

Die Fresken der Sixtinischen Kapelle und Raffaels Fresken in den Stanzen und den Loggien des Vatikans beschrieben und erklärt von Ludwig Freiherrn v. Pastor. Mit 5 Tafeln. 12° (VIII u. 170 S.) Freiburg i. Br. 1925. Herder. — Uvezano u platno zl. m. 4.—.

U ovoj je knjižici sabrano sve, što nalazimo rasijano u Pastorovoj »Geschichte der Päpste« o Michel Angelovim freskima u sikstinskoj kapeli i o Rafaelovim Stanzama i Loggama. To je povijest i umjetnički opis ovih slika, priređen naročito za hodočasnike u svetoj godini, a ukrašen s pet slika.

Dr. D. K.

Dr. Dietrich v. Hildebrand: **Der Geist des hl. Franciskus und der dritte Orden.**[2] Theatiner Verlag, München.

U ovoj je knjizi dr. Hildebrand sabrao osam značajnih članaka i pogleda u duh. život i rad trećega reda sv. Franje. Uz Hildebranda govore franjevci, kapucini i konventualci o franjevačkom duhu prema riječima franjevačkih svetaca, o ideji trećega reda, o preobrazbi ličnog, javnog, pobožnog i umjetničkog života po trećem redu, o zadaći trećega reda u naše doba. Ako i jest ova knjiga zapravo spomen-spis prigodom 700-godišnjice trećega reda sv. Franje (1221—1921), to ona svojim sadržajem i praktičnošću otvara jasan vidik u velike stvari, koje je sv. Franjo proizveo u prošlosti i koje je duh Franjin kadar da proizvede i u modernom svijetu.

Dr. **D. D.**

J. Millot, **L'Oeuvre des Vocations.** Paris 1923. 338.

Kanonik Millot, generalni vikar u Versaillesu daje u ovoj knjižici ponajprije prijegled načela i rada »L'Oeuvre des Vocations a Versailles«, kako je to on sam prikazao na kongresu u Poitiersu u rujnu 1921. Zatim pokazuje, kako su praktički provedena ova načela, od 1912. do 1922. Veoma su zanimivi ovi podaci: 1919. bilo je u tu savremenu organizaciju učlanjeno 370 župa, od toga je 325 poslalo svoje doprinose. L'Oeuvre funkcionira u 57 Sections de la Ligue Patriotique. 238 lica je poslalo svoje doprinose izravno. Agregirana je o organizaciji 40 udruženja djece Marijine i 110 vjerskih kongregacija. U 120 škola molilo se svake subote i djeca su dala male doprinose od 10 ct. 25 zakladatelja po 1000 fr. za uzdržavanje jednoga klerika. 11 poluzakladatelja po 500 i 600 fr. Na taj je način 1912. skupljeno 12.000 fr.; 1913. 27.200 fr.; 1914. 27.252 fr.; 1915. 32.344 fr.; 1916. 41.382 fr.; 1917. 50.551 fr.; 1918. 90.579 fr.; 1919. 114.621 fr.; 1920. 155.078 fr.; 1921. 231.653 fr.; 1922. 265.000 fr. t. j. 34.000 fr. više nego prošle godine, a 253.000 fr. više nego pred 10 godina. U svemu je sabrano kroz 10 godina 1,407.665